

Historia et theoria iuris, 2024/II

Publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons CC BY-NC 4.0 (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora, len nekomerčné použitie). Viac informácií o licencií a použití diela:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

HISTORIA ET THEORIA IURIS (HTI) je vedecký časopis venujúci sa právnym dejinám, právnej teórii a príbuzným oblastiam.

Dodržiava štandardy anonymizovaného recenzovania príspevkov.

hti.casopis@gmail.com, <https://www.flaw.uniba.sk/veda/hti/>

ISSN 1338-0753

Redakcia

Mgr. Adam Köszeghy, PhD.

Prof. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

Mgr. Lenka Martincová, PhD.

Editor čísla

Prof. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Adresa redakcie

HISTORIA ET THEORIA IURIS

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky

Právnická fakulta UK

Šafárikovo nám. č. 6

P. O. BOX 313

810 00 Bratislava 1

Obsah

Štúdie.....	3
RÓBERT BRTKO – VERONIKA ČUNDERLÍK ČERBOVÁ	
Vplyv rímskeho práva na kontraktuálnu a sakramentálnu povahu manželského zväzku: matrimonium foedus, matrimonium sacramentum – kánon 1055 CIC 1983.....	4
VALÉRIA TERÉZIA DANČIAKOVÁ	
Židovská identita v kontexte starovekého konceptu občianstva.....	12
JAKUB JANKOVIČ	
Cenzúra monarchistických a maďarských filmov v medzivojnovom Československu ako ilustračný príklad zásady <i>dura lex sed lex</i> v aplikačnej praxi.....	22
MACIEJ JOŇCA	
<i>Poena cullei</i> as a purificatory ritual	30
ADAM KÖSZEGHY	
Právo medzinárodného obchodu (Od pojmu <i>ius gentium</i> až k súčasnému právu medzinárodného obchodu)	39
MATÚŠ NEMEC	
Pravidlo „ <i>Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat</i> “ v prameňoch rímskeho a kánonického práva	54
VERONIKA PÉTIOVÁ	
Úloha ordinára v kauzách sexuálneho zneužívania	63
MICHAL TUROŠÍK	
Budeme nadobúdať vlastníctvo ako Rimania?	70
FREDERIKA VEŠELÉNYIOVÁ	
Sociálnoprávna ochrana mládeže ako oblasť činnosti národných výborov v 50. a 60. rokoch	77
VOJTECH VLADÁR	
Spôsoby kánonickoprávnej recepcie do právnych poriadkov kontinentálnej Európy	90
Recenzie	102
DEMMEĽ, József. „Ludožrút“ v Hornom Uhorsku. Príbeh Bélu Grünwalda. Bratislava: VEDA, 2020, 288 s. (Jakub Jankovič).....	
	103

Štúdie

Vplyv rímskeho práva na kontraktuálnu a sakramentálnu povahu manželského zväzku: matrimonium foedus, matrimonium sacramentum – kánon 1055 CIC 1983¹

Róbert Brtko – Veronika Čunderlík Čerbová

ÚVOD

Manželstvo je komplexnou realitou, na koľko ide nielen o právny, ale aj o spoločenský či sakrálny inštitút. Manželstvo možno skúmať z viacerých aspektov, napr. naturálneho, lekársko-biologického, psychického, sociologického, historického, právneho, nábožensko-posvätného atď. Náš uhol pohľadu na uvedený inštitút bude prioritne kánonicko-právny, ktorý bude doplnený o rímskoprávne a teologické aspekty. Presnejšie povedané, v našom príspevku budeme skúmať povahu manželstva (opísaného v kánone 1055) najmä z právneho aspektu, na základe ktorého je manželstvo považované za „*contractus*“ – „*foedus*“ a z časti aj z teologického aspektu, ktorý manželstvo predstavuje ako „*sacramentum*“. Na záver budeme analyzovať vplyv rímskeho práva na uvedené pohľady.

Považujeme za nutné na úvod pripomenúť nasledovné skutočnosti. Platný zákonník kánonického práva (ďalej len „CIC 1983“) používa na označenie manželstva (*matrimonium*) aj iné termíny: spoločenstvo celého života (kán. 1055), trvalé spoločenstvo (kán. 1096), spoločenstvo manželského života (kán. 1098), neodvolateľná zmluva (kán. 1057), manželská zmluva (kán. 1055), manželský zväzok (kán. 1063), sobáš (kán. 1080), manželské spolunažívanie (kán. 1151), manželský život (kán. 1152), spoločný život (kán. 1153).

Manželstvo medzi pokrstenými nie je len posvätným zväzkom v širšom zmysle slova, ale skutočnou sviatosťou (*sacramentum*), t. j. jednou zo siedmich sviatostí založenými Ježišom

Abstract

The Romans explicitly considered marriage neither as a contractual relationship, i.e. as a contract or agreement (*foedus*), nor as a sacrament (*sacramentum*), but as a social reality to which they accorded legal effects. Roman marriage was regarded as a factual rather than a legal fact the permanence of which depended on the will to cohabit. Canon 1055 of the 1983 Code of Canon Law in force does not directly define, but states in a descriptive manner, the nature of the marriage bond, both in a juridical sense as a contract and in a theological sense as a sacrament. Marriage can be considered a contract from a legal point of view, but only in the same vein, i.e. only as a contract "*sui generis*". Marriage is a sacrament only between two baptized persons, irrespective of the affiliation of the betrothed to the Catholic Church. The paper examines the influence of Roman law on the above descriptive definition of marriage given in Canon 1055.

Keywords

marriage, contract, sacrament, baptism, Roman law, canon law

Authors

prof. et doc. PaedDr. JCDr. Róbert Brtko, CSc.
Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
robert.brtko@flaw.uniba.sk
doc. JUDr. Veronika Čunderlík Čerbová, PhD.
Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
cerbova1@uniba.sk

Cite

BRTKO, Robert – ČUNDERLÍK ČERBOVÁ, Veronika. Vplyv rímskeho práva na kontraktuálnu a sakramentálnu povahu manželského zväzku: *matrimonium foedus*, *matrimonium sacramentum* – kánon 1055 CIC 1983. In *Historia et theoria iuris*, 2024, roč. 16, č. 2, s. 4 – 11.

¹ Článok je výstupom z vedeckého projektu VEGA č. 1/0548/22 „Kríza dôvery a jej rímsko-kánonické riešenia“.

Kristom, prostredníctvom ktorých je ich prijímateľom udelená skutočná posväcujúca milosť.² Sviatosť manželstva je teda viazaná na krst, avšak nie výlučne na krst v Katolíckej cirkvi.³ Manželstvo medzi pokrstenými je v CIC 1983 označované nielen ako sviatosť (kán. 1055), ale aj ako uzavreté (kán. 1061, kán. 1141) alebo kresťanské (kán. 1134).⁴

Posledná poznámka sa dotýka rozlišovania medzi manželstvom „*in fieri*“ - (manželstvom v momente jeho vzniku) a manželstvom „*in facto esse*“ - (trvalou realitou, ktorá nastala po uzavretí manželstva).⁵ Významný teológ Róbert Bellarmin (1542 – 1621) hovoril v prvom prípade o manželstve „*actus quo*“ a v druhom prípade o manželstve „*ut fit*“ alebo manželstve „*dum permanet*“.⁶

1 DEFINÍCIE MANŽELSTVA V JUSTINIÁNSKEJ KODIFIKÁCI

Zákonodarné dielo cisára Justiniána vytvorené v rokoch 528 – 534, dnes známe pod názvom *Corpus iuris civilis*⁷ (Zbierka občianskeho práva), obsahuje dve dôležité definície. Justiniánski právnici nám v Digestach (r. 533) zanechali známu definíciu manželstva, ktorej autorom je rímsky právnik Hennerius Modestinus.⁸ Uvedený právnik definoval rímske manželstvo ako „*coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*“ (spojenie muža a ženy a celoživotné spoločenstvo, spoločenstvo podľa božského a ľudského práva).⁹

Medzi niektorými právnymi romanistami pôsobiacimi v prvej polovici 20. storočia vznikla kontroverzia týkajúca sa pravosti uvedeného právneho textu. To znamená, že jedna skupina romanistov považovala uvedenú definíciu manželstva za pôvodnú, t. j. klasickú, kým druhá zas za interpolovanú. Domnievame sa, že podnetom k uvedenej kontroverzii boli slová pražského rodáka Hruzu (+1909), ktorý na margo Modestinovej definície napísal: „tak veľa slov, tak veľa nepráv obsahuje táto definícia“.¹⁰ Do skupiny právnych romanistov spochybňu-

² Bližšie pozri Florentský koncil (r. 1438), Tridentský koncil (r. 1545 – 1564). In DENZINGER, Heinrich. *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Bologna: EDB, 1995, s. 584 – 585, 670 – 671, 736 – 737. Druhý vatikánsky koncil. Konštitúcia *Lumen gentium*, 11a Konštitúcia *Gaudium et spes*, 48.

³ DUDA, Ján. *Katolícke manželské právo*. Levoča: Polypress, 1996, s. 24 – 25.

⁴ PÉTIOVÁ, Veronika. Milosť rozviazania nesviatosťného manželstva v prospech viery – in favorem fidei. In *Bratislavské právnické fórum 2019: Zmierňovanie tvrdosti práva v rímskom honorárnom práve a kánonickom práve*, s. 42 – 43. Dostupné na internete: <https://www.flaw.uniba.sk/fileadmin/praf/Veda/Konferencie_a_podujatia/BPF_2019/ZBORNIK_sekcia_15_Rimske_pravo.pdf>.

⁵ NAVARRETE, Urbano. Il matrimonio, contratto e sacramento. In ASSOCIAZIONE CANONISTICA ITALIANA (ed.). *Il matrimonio sacramento nell'ordinamento canonico vigente*. Città del Vaticano: Libreria editrice vaticana, 1993, s. 102 – 103.

⁶ Porovnaj PIUS IX. Encyklika *Casti connubii* o kresťanskom manželstve, 57. Dostupné na internete: <<https://misal.tradi.sk/component/content/article/1363-encyklika-casti-connubii-o-krestanskom-manzelstve-papez-pius-xi?tmpl=component&Itemid=101>>. Väčšina kánonov nachádzajúcich sa v VII. titule s názvom „Manželstvo“ CIC 1983 sa vzťahuje na manželstvo v momente jeho vzniku: úvodné kánony (1057 – 1058, 1062); kánony upravujúce prípravu snúbencov na prijatie manželstva (1063 – 1072); manželské pre-kážky (1073 – 1094); vady manželského súhlasu (1095 – 1107); kánonická forma (1108 – 1123); miešané manželstvá (1124 – 1129); tajné slávenie manželstva (1130 – 1133); konvalidácia manželstva (1156 – 1165). Naproti tomu kánony vzťahujúce sa na manželstvo ako trvalej skutočnosti sú: úvodné kánony (1055 – 1056, 1059 – 1061); účinky manželstva (1134 – 1140); rozviazanie zväzku a odlúčenie pri trvaní zväzku (1141 – 1155).

⁷ Výraz bol prvýkrát použitý v 12. stor. Bežne sa používa od konca 16. storočia, keď právny humanista Dionysius Gothofredus vydal pod týmto názvom celé kodifikačné dielo Justiniána.

⁸ Modestinus bol Ulpianovým žiakom a pôsobil v prvej polovici 3. storočia.

⁹ D. 23, 2, 1.

¹⁰ HRUZA, Ernst. Beiträge zur Geschichte des griechischen und römischen Familienrechtes. Vol. 2. Erlangen - Leipzig: Deichert, 1894, s. 8.

júcich pravosť definície možno zaradiť Pietra Bonfanteho (+1932), ktorý vo svojich učebniciach rímskeho práva argumentoval jednak tým, že rímske manželstvo nebolo nerozlučiteľné a tiež aj tým, že odvolávanie sa na božské právo skôr poukazuje na vplyv nového náboženstva – kresťanstva, ako na druh rímskeho manželstva „*cum manu*“.¹¹ Rovnaký názor zastávali aj Solazzi (+1957) a Longo, ktorí nepovažovali uvedenú definíciu za „rímsku a pohanskú“, ale za „pokresťančenú“, t. j. za takú, z ktorej cítiť „kresťanský mysticismus“.¹² Naproti tomu, originalitu Modestinovho právneho textu obhajovali viacerí právni romanisti ako napr. Albertario (+1948)¹³, Lanfranchi,¹⁴ Volterra (+1984),¹⁵ Di Marzo (+1954),¹⁶ Robleda (+1980)¹⁷ a ďalší.

Právni romanisti spochybňujúci pravosť definície dávali do pozornosti jej poslednú časť, že manželstvo je „*spoločenstvo podľa božského a ľudského práva*“, podľa nich ide o slová, z ktorých cítiť vplyv nového kresťanského náboženstva. Podľa nášho názoru uvedené slovné spojenie je vyjadrením následkov vzniku prísneho rímskeho manželstva (*manus*), v dôsledku ktorého sa žena stala členkou agnátskej rodiny svojho manžela (*capitis deminutio minima*). Taktiež sa domnievame, že uvedené Modestinove slová neboli v klasickom období rímskeho práva len vyjadrením účinkov vzniku prísneho manželstva, ale sa vzťahovali aj na voľné manželstvo.¹⁸ Avšak v poklasickom a justiniánskom období rímskeho práva, ktoré možno nazvať „kresťanským rímskym právom“, Modestinovu definíciu bolo možné interpretovať aj z pohľadu členstva manželov v cirkevnom spoločenstve (*paritas cultus*), čo podľa kánonického práva bolo a v súčasnosti aj je podmienkou alebo predpokladom vzniku platného manželstva.¹⁹ Výraz „*spoločenstvo podľa božského práva*“ (pôvodne použitý na definovanie rímskeho a pohanského manželstva) neskorším právnikom rovnako poslužil aj na označenie nového kresťanského manželstva, ktoré pre cirkev bolo sviatostným a nerozlučiteľným zväzkom.

Väčšina právnych romanistov považuje Modestinovu definíciu rímskeho manželstva za pôvodnú. Jej slová sa dajú interpretovať dvojakým spôsobom, a to buď v duchu klasického práva (t. j. v čase jej vzniku) ale aj v duchu justiniánskeho práva (t. j. čase jej prijatia do kodifikácie cisára Justiniána). Inak povedané, ide o definíciu, ktorá mala svoj *vlastný význam v období rímskej republiky a republikánskeho cisárstva a vlastný význam v období dominátu, keď kresťanské náboženstvo ovládlo súkromný a verejný život Rimanov*.

Ďalšiu definíciu manželstva nachádzame v právnej príručke *Institutiones seu Elementa* vytvorenej v rokoch 529 – 533, v ktorej kresťanský cisár Justinián vymedzil tento inštitút ako: „*nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieribus coniunctio, individuum consuetudine vi-*

¹¹ Porovnaj BONFANTE, Pietro. *Corso di diritto romano. Diritto di famiglia*. Roma: Attilio Sampaolesi editore, 1925, s. 193. Rímske právo poznalo dva druhy riadneho manželstva: a) *matrimonium cum in manu conventionne* (prísne manželstvo starého civilného práva, v ktorom žena prešla do agnátskej rodiny manžela), b) *matrimonium sine in manu conventionne* (voľné manželstvo). Pokiaľ išlo o prísne manželstvo, podriadenie sa manželskej moci mohlo nastať aj náboženským obradom (*confarreatio*).

¹² SOLAZZI, Siro. *Consortium omnis vitae*. In *Annali della R. Università di Macerata*, 1929, s. 27 a nasl.; LONGO, Gianetto. Sullo scioglimento del matrimonio per volontà del paterfamilias. In *Bulletino dell'Istituto di diritto romano*, 1932, roč. 40, č. 1, s. 202 a nasl.

¹³ ALBERTARIO, Emilio. *Studi di diritto romano. Persone e famiglia*. Milano: Giuffrè Ed., 1933, s. 181.

¹⁴ LANFRANCHI, Fabio. *Il Diritto Nei Retori Romani. Contributo alla storia dello sviluppo del diritto romano*. Vol. IV. Milano: Giuffrè Ed., 1938, s. 216.

¹⁵ VOLTERRA, Edoardo. *La conception du mariage d'après les juristes romains*. Padova: La Garandola, 1940, s. 35, 37.

¹⁶ DI MARZO, Salvatore. *Lezioni sul matrimonio romano 1*. Roma: "L'Erma" di Bretschneider, 1972 (ristampa), 102 s.

¹⁷ ROBLEDA, Olís. *El matrimonio en derecho romano. Esencia, requisitos de validez, efectos, disolubilidad*. Roma: Universita Gregoriana ed., 1970, s. 67.

¹⁸ Porovnaj ALBERTARIO, ref. 13, s. 182 - 183.

¹⁹ V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že v kánonickom práve doposiaľ existuje manželská prekážka uzavretia manželstva „rozdielne náboženstvo“ (*disparitas cultus*), kán. 1086, CIC 1983.

tae continens“ (manželstvo alebo sobáš je spojenie muža a ženy za účelom nerozlučiteľného životného spoločenstva).²⁰

Hodnotu oboch definícií vysoko vyzdvihol španielsky kánonista Aznar Gil (1953 – 2021). „Klasické definície manželstva nachádzajúce sa v rímskom práve sú stále aktuálne. Tieto definície sa pokúšajú synteticky opísať obsah, cieľ, podstatné vlastnosti tohto životného projektu [následne autor uvádza dve spomínané definície]. Obidve definície majú v sebe bohatý obsah ľudských, etických, spoločenských a náboženských hodnôt, čo ozrejmuje ich rozšírenie a aktuálnosť (...). V neskoršom období raná scholastika, kánonická a teologická veda, ako aj samotný učiteľský úrad cirkvi s malými úpravami opätovne uvádzali rímsku definíciu manželstva (...). Napriek tomu, že uvedené definície ponúkajú konštitutívne prvky manželstva a osobitným spôsobom zdôrazňujú hlboké spoločenstvo života v duchovnom i telesnom poriadku, do ktorého sú manželia integrovaní, definície nie sú úplné, pretože nezahŕňajú ďalšie vlastnosti charakteristické pre manželský stav”.²¹

2 KÁNON 1055 CIC 1983 – DEFINÍCIA MANŽELSTVA?

Kódex kánonického práva z roku 1983 v kánone 1055 neobsahuje „klasickú“ definíciu manželstva v takej forme, ako nám ju zanechali rímski právnici alebo komentátori Kódexu z roku 1917, ale skôr opis manželstva.

Kán. 1055 § 1. Manželskú zmluvu (*foedus*), ktorou muž a žena vytvárajú medzi sebou spoločenstvo celého života, zamerané svojou prirodzenou povahou na dobro manželov a na plodenie a výchovu detí, povýšil Kristus Pán medzi pokrstenými na hodnosť sviatosti.

§ 2. Preto medzi pokrstenými nemôže jestvovať platná manželská zmluva (*contractus*) bez toho, aby zároveň nebola sviatosťou.

Can. 1055 § 1. „*Matrimoniale foedus, qui vir et mulier inter se totius vitae consortium constituent, indole sua naturali ad bonum coniugum atque ad prolis generationem et educationem ordinatum, a Cristo Domino ad sacramenti dignitatem inter baptizatos evectum est*“.

§ 2. „*Quare inter baptizatos nequit matrimonialis contractus validus consistere, quin sit oe ipso sacramentum*“.

Domnievame sa, že legislatívny text prevýšil „klasické“ definície manželstva, nakoľko vychádza z línie Druhého vatikánskeho koncilu, ktorá – na rozdiel napr. od Tridentského koncilu – je viac dynamická a deskriptívna. Vzhľadom na to, že zákonodarné texty kánonického práva neobsahujú typické definície manželstva a že väčšina definícií manželstva nachádzajúcich sa v histórii právnej vedy sa vzťahuje buď na manželstvo ako na trvalý životný stav („*in facto esse*“) alebo na manželstvo, ktoré zlučuje obidva aspekty („*in facto esse*“ + „*in fieri*“) a zároveň je málo definícií, ktoré sa vzťahujú len na manželstvo v momente jeho vzniku (*in fieri*),²² španielsky kánonista Jose Castaño veľmi správne predstavil dve samostatné definície manželstva. Prvá zohľadňuje moment jeho vzniku (*actus quo*) a druhá zas stálu skutočnosť medzi mužom a ženou, ktorá vznikla po uzavretí ich manželstva (*realitas permanens*).

²⁰ Iust. Inst. 1, 9.

²¹ AZNAR GIL, Federico Rafael. *El nuevo derecho matrimonial canónico*. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca, 1985, s. 39 – 40.

²² Napr. De Smet definuje manželstvo z pohľadu „*actus quo*“: „*Matrimonium quatenus est contractus in se spectatus, describi potest: contractus quo vir et mulier sese mutuo consociant et coniunguntur in intimam, individuum ac stabilem societatem coniungalem*“. DE SMET, Aloysio. *De sponsalibus et matrimonio. Tractatus canonicus et theologicus*. Tom. I. Brugis: Car. Beyaert Editor, 1920, n. 75. Podobne Hugo zo Svätého Viktora: „*Duarum idonearum personarum legitimus de coniunctione consensus*“. HUGO DE S. VICTORE. *Summa Sententiarum*. tract. 7, c. 6. L. 176. Dostupné na internete: <[https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1096-](https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1096-1141_Hugo_De_S_Victore_Summa_Sententiarum_Septem_Tractatibus_Distincta_MLT.pdf.html)

1141_Hugo_De_S_Victore_Summa_Sententiarum_Septem_Tractatibus_Distincta_MLT.pdf.html.>

„*Matrimoniale foedus quo vir et mulier inter se totius vitae consortium coniugale constituent*“. Alebo „*il patto matrimoniale mediante il quale nasce il consorzio coniugale di tutta la vita*“.

(Prostredníctvom manželskej zmluvy muž a žena vytvárajú medzi sebou spoločenstvo celého života. Alebo. Prostredníctvom manželskej zmluvy sa zrodí medzi mužom a ženou spoločenstvo celého života).

„*Consortium coniugale resultans (quod nascitur) ex matrimonia foedere*“. (Manželské spoločenstvo vzniká – je to čo sa zrodí – z manželskej zmluvy).²³

3 KONTRAKTUÁLNA POVAHA MANŽELSTVA

Medzi kánonistami najmä v druhej polovici 20. stor. prebiehala živá diskusia o zmluvnom charaktere manželstva.²⁴ Autori sa zhodujú v názore, že prinajmenšom už od 9. storočia sa koncepcia zmluvy bez problémov aplikovala na manželstvo a počnúc 13. storočím sa pojem „zmluva“ stal kvázi definíciou manželstva.²⁵ Neskôr poukážeme na skutočnosť, že ak sa aj termín „zmluva“ používal na označenie manželstva, tak to bolo len v zmysle jeho komplexnosti alebo len na označenie manželstva v okamihu jeho vzniku.

Právni romanisti nie sú celkom jednotní v otázke, či manželstvo už v rímskom práve bolo považované za kontrakt. Domnievame sa, že ak ho Rimania za také vyslovene nepovažovali, tak aspoň náznak takejto myšlienky možno nájsť v dielach klasických právnikov.²⁶ Napríklad Michaela Židlická uvádza, že rímske manželstvo sa zakladalo súkromnou zmluvou, ktorá nevyžadovala žiadnu osobitnú formu a neformálny súhlas snúbencov bol dostatočný na to, že medzi sebou uzatvárajú manželstvo.²⁷ Tento názor potvrdzuje aj reliéfny fragment na sarkofágu v múzeu v Diokleciánových kúpeľoch,²⁸ ktorý zobrazuje „*dextrarum iunctio*“, t. j. rituálne spojenie rúk manžela a manželky počas svadobného obradu, a to v prítomnosti Venuše. „*Dextrarum iunctio*“ bolo pre Rimanov vonkajším znakom uzavretia zmluvy. Možno, že si pamätáme zo starších filmov na situácie, keď aj sedliaci uzatvárali kúpne zmluvy prostredníctvom podania rúk.

V čase po promulgácii Kódexu z roku 1917 bola kontraktuálna povaha manželstva zo strany cirkevných právnikov a teológov ponímaná dosť rozpačito. Právnici začali namietat, že v rímskom práve a potom aj v civilnom zákonodarstve je kontrakt právnym úkonom patriacim do oblasti súkromného a vecného práva, a že aj platný kontrakt môže byť anulovaný, čo v prípade sviatostného manželstva je nemysliteľné.

Teológovia zas namietali, že označovať manželstvo (ktoré medzi pokrstenými má charakter skutočnej sviatosti) ako kontrakt je nevhodné, pretože kontrakt je právnickou kategóriou vecného práva a východným kresťanom je použitie tohto termínu vo vzťahu k manželstvu cudzie. Hlavne išlo o tieto dôvody: a) koncept kontraktu má pôvod v rímskom práve a vo vzťahu k manželstvu je príliš právnický; b) tzv. východní kresťania ponímajú manželstvo ako „fo-

²³ CASTAÑO, Jose. Il sacramento del matrimonio, Roma, 1994, s. 36.

²⁴ Napr. ROBLEDA Olís. Matrimonium est contractus. In *Perioda*, 1964, roč. 53, s. 374 – 408; CASTAÑO, Jose. Il matrimonio e' contratto? In *Periodica*, 1993, roč. 82, s. 431 – 476; PALMER, Paul F. Christian marriage: contract or covenant? In *Theological Studies*, 1973, roč. 33, s. 617 – 665.

²⁵ Napr. LEFEVBRE, Charles. Le mariage civil n'est-il qu'un contrat? In *Nouvelle historique du droit francais et étranger*, 1932, roč. 11, s. 308.

²⁶ Porovnaj ORESTANO, Riccardo. La struttura giuridica del matrimonio romano. Dal diritto classico al diritto giustiniano. Milano: Giuffrè, 1951, 351 s.

²⁷ Ak bol niektorý zo snúbencov pod otcovskou mocou, bolo nutné, aby bol sobáš povolený otcom rodiny. Porovnaj BLAHO, Peter – HARAMIA, Ivan – ŽIDLICKÁ, Michaela. *Základy rímskeho práva*. Bratislava: Manz, 1997, s. 129.

²⁸ Kúpeľný komplex „Thermae“ sa nachádza v blízkosti hlavnej rímskej železničnej stanice Termini, ktorú po ňom pomenovali.

edus“, „*pactum*“, teda biblickou a nie rímskoprávnou terminológiou. Na základe uvedených dôvodov pastorálna konštitúcia Druhého vatikánskeho koncilu *Gaudium et spes* pre označenie manželstva vôbec nepoužíva výraz „*contractus*“ ale trikrát „*foedus*“. Kódex kánonického práva z roku 1983 termín kontrakt používa len dvakrát, a to v kánonoch 1055 a 1097.

Uvedené výhrady právnikov a teológov je nutné vysvetliť. Bez ohľadu na to, že je pravdou, že kontrakt v rímskom práve bol právnym úkonom patriacim do oblasti súkromného a vecného práva, dôvody uvádzané proti kontraktuálnej povahe manželstva by boli platné, ak by bol kontrakt jednoznačným pojmom, resp. jednoznačnou skutočnosťou. Naproti tomu, kontrakt je realitou analogickou, t. j. kontrakt je konceptom, ktorý môže byť súčasťou viacerých analogátov. Inak povedané, termín kontrakt zahŕňa aj iné analogáty, ktoré nie sú majetkovými zmluvami. Preto slovo kontrakt možno aplikovať nielen na zmluvy v oblasti súkromného vecného práva (t. j. na zmluvy, ktoré sú právnymi úkonmi), ale aj na medzinárodné dohody (ktoré sú skutočnými zmluvami, avšak na medzinárodnej úrovni) alebo aj na manželskú zmluvu, ktorú Cirkev považuje za verejný úkon, ktorý v zásade nemôže byť anulovaný.

Manželstvo je síce kontraktom, ale kontraktom „*sui generis*“, pretože niektoré jeho prvky sú prirodzeného práva, ako napr. cieľ, nerozlučiteľnosť, jednota, heterosexuality snúbencov atď., a tieto jeho elementy nemôžu byť predmetom žiadneho dodatku, resp. nemôžu byť zmenené ani vzájomnými dohodami snúbencov.

Výraz „*contractus*“ je v CIC 1983 použité len na označenie: a) prirodzeného manželstva a nie manželstva sviatostného; b) právnej povahy manželstva; c) momentu vzniku manželstva (*actus quo*). Pokiaľ ide o použitie biblického výrazu „*foedus*“²⁹, bolo povedané, že ide o označenie preferované východnými kresťanmi. Preto zákonodarca nového kódexu aplikoval termín „*foedus*“ na všetky manželstvá, t. j. nielen na sviatostné manželstvá, ale aj nesviatostné (prirodzené).

4 MANŽELSTVO AKO REÁLNY ALEBO KONSENZUÁLNY KONTRAKT?

Rimania z hľadiska okamihu vzniku delili kontrakty do štyroch skupín: verbálne, literárne, reálne a konsenzuálne (Gai Inst. 3, 89). Reálne kontrakty vznikali až v okamihu fyzického odovzdania veci (predmetu zmluvy) druhej strane, a to na základe predchádzajúceho súhlasu. Naproti tomu konsenzuálne kontrakty vznikali už v momente vzájomného súhlasu kontrahentov o podstatných náležitostiach zmluvy. V súvislosti s určením momentu vzniku manželstva (*matrimonium in fieri*) vznikla v stredoveku kontroverzia medzi dvoma školami, t. j. bolonskou právnickou školou na jednej strane a parížskou teologickou školou na strane druhej. Predstaviteľom prvej bol Gracián – otec kánonického práva – ktorý pravdepodobne v rokoch 1130 – 1140 pôsobil na Bolonskej univerzite; príslušníkmi druhej školy boli významní teológovia ako Hugo zo svätého Viktora (+1141), Peter Lombardský (+1160 – známy aj ako „učiteľ Sentencií“), Tomáš Akvinský (+1274), Bonaventúra (+1274).

Bolonská právnická škola pripodobňovala manželstvo k reálnemu kontraktu a preto manželstvo vznikalo okamihom kopulácie (*datio rei*) po predchádzajúcom prejavnom manželskom súhlase. Manželský súhlas bol v tomto prípade považovaný len za nevyhnutnú podmien-

²⁹ Bližšie pozri Prvá kniha Mojžišova 15, 9 – 17: „(...) V ten deň Pán uzavrel s Abramom zmluvu (*foedus*) a povedal: Tvojmu potomstvu dám túto krajinu od Egyptskej rieky až po veľkú rieku Eufrat“. Kniha proroka Jeremiáša 34, 18 – 20: „Mužov však, ktorí prestúpili moju dohodu (*pactum*) a nesplnili podmienky dohody, ktorú uzavreli predom mnou, keď preťali teľa na dvoje a prechádzali pomedzi jeho časti (...)“. Druhý vatikánsky koncil kvalifikoval vzťahy medzi manželmi ako „*foedus*“ (dohoda, spojenectvo, zväzok atď.), aby zvýraznil ich biblický obsah. Je potrebné mať na pamäti, že v Biblii ide o zväzok nadprirodzeného obsahu: v Starom zákone to bolo spojenectvo medzi Jahvem a Izraelom, kým v Novom zákone (apoštol Pavol) to bol zväzok medzi Kristom a Cirkvou.

ku „*sine qua non*“. Naproti tomu Parížska teologická škola zas pokladala manželstvo za konsenzuálnu zmluvu, z čoho vyplýva, že a) manželstvo vzniká už v momente výmeny súhlasu snúbencov; b) manželský súhlas nie je len účinnou príčinou vzniku manželstva (*causa efficiente*), ale aj jeho bytnosťou a podstatou (*causa formalis*); c) kopula nie je považovaná za podstatný prvok vzniku manželstva, ale len za akcident (*quid accidentale*), t. j. za akcidentálnu perfekciu manželskej zmluvy.

Postoj parížskych teológov je recipovaný v kánone 1057 CIC 1983: „Manželstvu dáva vznik súhlas stránok“. Klasický právnik Ulpian použil podobnú formuláciu: „*nuptias enim non concubitus, sed consensus facit*“³⁰ (manželstvo nerobí súlož, ale súhlas). Manželstvo robí³¹ súhlas, resp. manželstvo vzniká súhlasom, je princípom prevzatým z rímskeho práva a stal sa jedným zo základných princípov cirkevnej doktríny o manželstve.³² V súčasnom zákonodarstve Katolíckej cirkvi prevláda síce konsenzuálna teória týkajúca sa vzniku manželstva, avšak aj tzv. reálna teória zanechala svoje stopy v doktríne a praxi Katolíckej cirkvi, čo dokumentujú kánony 1141 – 1142 CIC 1983 upravujúce otázku rozviazania nedokonalého manželstva medzi pokrstenými.³³

5 MANŽELSTVO AKO SVIATOSŤ (SACRAMENTUM)

Latinský výraz „*sacramentum*“ používali Rimania v súvislosti s legisakčným procesom, ktorý sa v Ríme používal v období republikánskeho štátneho zriadenia a bol najstaršou formou súdnej ochrany subjektívnych práv. Systém legisakčného procesu zahŕňal všeobecnú žalobu „*legis actio sacramenti*“, podstatou ktorej bola stávka t. j. *sacramentum*, ku ktorej sa procesné strany pred svedkami navzájom vyzvali. *Sacramentum* bola obeťou sľúbenou bohom – neskôr eráru - že ten, kto stávku prehrá, zaplatí určitú sumu, ktorá vychádzala z výšky sporu. Legisakčný proces bol prístupný len rímskym občanom a vyznačoval sa vysokým stupňom formálnosti. Rimania na manželstvo nepoužívali výraz „*sacramentum*“, napriek tomu, že ho ponímali ako spoločenstvo podľa božského a ľudského práva (Modestinus D. 23, 2, 1).

Výraz sviatosť sa do cirkevného života dostal len postupne. V afrických prekladoch biblie sa používalo slovo „*sacramentum*“ na vyjadrenie gréckeho slova „*mysterion*“ (tajomstvo). Naproti tomu európske preklady Svätého písma dávali prednosť už slovu „*mysterium*“. *Sacramentum* sa stalo ekvivalentom slova *mysterium*. V Novom zákone sa slovo mystérium používa nielen na označenie skrytého a tajuplného Boha, ale aj na označenie kultu. Na prelome 2. a 3. storočia sa slovo „*mysterium*“, resp. jeho synonymum „*sacramentum*“ začalo používať aj na označenie veľkých obradov spásy, t. j. krstu a eucharistie.³⁴

Kódex kánonického práva z r. 1983 v kánone 1055 stanovuje, že manželstvo medzi pokrstenými je sviatosť. V úvode sme už spomenuli, že sviatosťnosť manželstva nie je pritom viazaná len na krst v Katolíckej cirkvi. Presnejšie povedané, kán. 1055 §1 obsahuje dogmatický princíp, podľa ktorého manželskú zmluvu medzi pokrstenými Ježiš Kristus povýšil na hodnotu

³⁰ D. 35, 1, 15.

³¹ Slovo robiť (lat. *facere*) má množstvo významov. Rímsky právnik Papinianus hovorí, že sloveso „*facere*“: „*omnem omnino faciendi causam complectitur: donandi, solvendi, iudicandi, ambulandi, numerandi*“ (D. 50, 16, 218). (Slovo „*facere*“ zahŕňa všetky spôsoby konania, ako „dávať“, „plniť“, „platiť“ - odmerať, „súdiť“, „chodiť“).

³² Tento princíp pripomenul pápež Pavol VI. sudcom Apoštolského tribunálu Rímskej Roty 9. februára 1976 (AAS 68, 1976, s. 206).

³³ Nezavŕšené manželstvo medzi pokrstenými alebo medzi pokrstenou stránkou a nepokrstenou stránkou môže z oprávneného dôvodu rozviesť Rímsky veľkňaz na žiadosť obidvoch stránok alebo jednej z nich (...). CIC 1983, kán. 1142.

³⁴ Bližšie pozri SCHMAUS, Michael: *Teológia 5. Sviatosti*. Rím: Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1986, s. 29 – 31.

sviatosti. Ide o dogmatický princíp slávnostne vyhlásený Tridentským koncilom vyjadrujúci pravdu viery.³⁵

Druhý paragraf uvedeného kánona obsahuje podľa nášho názoru z teologického hľadiska určitý „automatizmus“, t. j. vyjadrenie, ktoré medzi autormi je predmetom rôznych diskusií.

§ 2: „*Preto medzi pokrstenými nemôže jestvovať platná manželská zmluva bez toho, aby zároveň nebola sviatosťou*“.

Uvedené polemiky vyplývajú zo situácií, že aj v súčasnosti existuje značné množstvo pokrstených (t. j. kresťanov *de iure*), ktorí v kresťanskej viere neboli vychovávaní (t. j. napriek tomu, že boli pokrstení a sú *de facto* neveriacimi).³⁶ Spontánne sa vynára otázka, či v uvedených prípadoch je ich manželstvo sviatosť, ak oni sami vo sviatosť manželstva neveria, resp. výslovne ju popierajú. V tomto zmysle sa právna úprava § 2 spomínaného kánona javí ako nie dostatočne teologicky exaktná, respektíve vo vzťahu k sviatosti krstu „mechanická“.

Argumenty teológov sú nasledovné. Úmysel vysluhovateľa sviatosti manželstva (sú tí, čo uzatvárajú manželskú zmluvu, t. j. novomanželia) a úmysel prijímateľa sviatosti manželstva (sú tí istí manželia) je nevyhnutnou podmienkou existencie sviatosti.³⁷ Sviatosť manželstva je jednou zo sviatostí, ktoré patria do kategórie tzv. „sviatostí živých“, t. j. ich prijatie predpokladá stav milosti. Z uvedeného vyplýva, že ak je sviatosť manželstva vyslúžená alebo prijatá proti vlastnej vôli a v stave hriechu, a to len preto, že kontrahent bol pokrstený, môže ísť o skutočnú svätokrádež. Sloboda svedomia, znovu potvrdená doktrínou Druhého vatikánskeho koncilu,³⁸ ako jedna z dôležitých a veľmi citlivých hodnôt ľudskej osoby, je v protiklade k automatizmu predmetného paragrafu. Z tohto dôvodu niektorí univerzitní profesori navrhovali zjemniť formuláciu daného paragrafu vložením úvodnej vety: „*servatis iis quae ad validitatem sacramentorum requiruntur...*“ (pri zachovaní toho, čo sa vyžaduje k platnosti sviatosti).³⁹

ZÁVER

Známe tvrdenie cirkevných právnikov, že „*ecclesia vivit lege romana*“ (cirkev žije rímskym právom) možno sčasti potvdiť aj v prípade kánona 1055 CIC 1983, ktorý obsahuje opisnú - alebo kvázi definíciu manželstva. Hoci Rimania vyslovene nepovažovali manželstvo za kontrakt v zmysle majetkového práva (t. j. právneho puta medzi veriteľom a dlžníkom), počnúc 13. storočím sa pojem kontraktu v analogickom zmysle slova, ako zmluva „*sui generis*“, bežne aplikoval na manželstvo v okamihu jeho vzniku. Zmluvná teória manželstva v zmysle konsenzuálneho kontraktu sa odrazila nielen v kánone 1055, ale v zmysle reálneho kontraktu aj v kánonoch 1141 – 1142 CIC 1983, ktoré upravujú problematiku rozviazania nezavŕšeného manželstva. Druhý vatikánsky koncil pre označenie manželstva nepoužil pojem kontrakt, ale biblický výraz „*foedus*“, čo sa odrazilo aj v dikcii kánona 1055, ktorý použil obidva termíny. Pojem „*sacramentum*“ síce používali aj Rimania v oblasti procesného práva (ako záloha), ale cirkevná doktrína ho na manželstvo medzi pokrstenými aplikovala ako ekvivalent slova „*mysterium*“, t. j. v zmysle tajomného spojenia človeka s Bohom.

³⁵ Tridentský koncil. In DENZINGER, ref. 2, s. 670 – 671, 736 – 737.

³⁶ Porovnaj PÉTIOVÁ, Veronika. Aktuálne výzvy manželskej pastorácie pre farnosť. In *Historia et theoria iuris*, 2023, roč. 15, č. 1, s. 52 – 58.

³⁷ Porovnaj BRTKO, Robert. *Ministro dell'eucaristia*. Roma: PUL, 1996, s. 36 – 37.

³⁸ Porovnaj Deklarácia o náboženskej slobode *Dignitatis humanae* z r. 1965.

³⁹ Bližšie pozri FALTIN Daniel. L'esclusione della sacramentalità del matrimonio con particolare riferimento al matrimonio dei battezzati non credenti. In *La simulazione del consenso matrimoniale canonico*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1990, s. 66 – 67; CASTAÑO, ref. 23, s. 59; DUDA, ref. 3, s. 27.

Židovská identita v kontexte starovekého konceptu občianstva*

Valéria Terézia Dančiaková

Nasledujúci príspevok určite nie je definitívnou odpoveďou na tému občianskej identity židovstva v období druhého chrámu, ale predstavuje skôr uvedenie do problematiky s naznačením možných línií riešenia, ktoré však bude predmetom samostatnej pripravovanej monografie venovanej otázke rímskeho občianstva apoštola Pavla.

Nárok, že Pavol bol rímskym občanom sa zdá byť všeobecne prijímaným faktom s prakticky minimálnou opozíciou, obzvlášť medzi teológmi. Vo všeobecnosti, pri skúmaní tejto témy sme nenašli veľa prác, ktoré by sa touto témou zaoberali skutočne do hĺbky (dokonca si dovoľíme tvrdiť, že v tomto zmysle sme nenašli žiadne práce) a určite sme neobjavili ucelené dielo, ktoré by sa venovalo výlučne otázke jeho občianstva. Táto téma je obvykle len jedným z aspektov, ktoré nám dokopy dávajú postavu apoštola Pavla a takto je aj spracovaná v rámci diel venovaných jeho osobe. Samozrejme dôvod, aby táto téma zostávala bokom je mnoho, nakoniec, kto by chcel spochybniť vierohodnosť jedného z evanjelistov, či dokonca status jedného z apoštolov? Popravde, historická vierohodnosť evanjelistu Lukáša vzhľadom na dnešné štandardy i tak neobstojí, keďže Lukáš písal svoje dielo v súlade s antickou historiografiou, a pokiaľ ide o druhý problém, je potrebné zdôrazniť, že Pavol sám seba nikde neidentifikuje ako rímskeho občana vo svojich autentických listoch.¹ Na tomto mieste je potrebné zmieniť List apoštola Pavla Filipským 3, 4-6, kde sa stretávame s Pavlom Židom, ale ani v najmenšej miere tu nenachádzame náznak inej identity, s ktorou by sa stotožňoval:

Abstract

The question of identity and citizenship of the Jewish nation in the period at the break of the era remains, to this day, a discussed theme without a clear solution. However, it is not only a marginal problem, as would seem, since the solution to this question relates to understanding the Jewish community within the Roman Empire, on one hand considering their legal status and the degree of subordination to Roman law and administration, and on the other hand, regarding the concept of citizenship, the possibility of dual or multiple citizenships. The Jewish identity in the sense of citizenship is an especially significant theme considering the claims of biblical Acts of the Apostles stating that the apostle Paul held the status of a Roman citizen. It is then not only the question of Roman law but also historical and theological. The contribution deals with the identity of the Jewishness of the first century as a possible community with citizenship affiliation (*politeuma*), especially, relating to the understanding of the person and status of apostle Paul.

Keywords

Jewishness, Roman law, *politeuma*, Roman citizenship, apostle Paul

Author

Mgr. et Mgr. Valéria Terézia Dančiaková, PhD. et PhD.
Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
valeria.terezia.danciakova@flaw.uniba.sk

Cite

DANČIAKOVÁ, Valéria Terézia. Židovská identita v kontexte starovekého konceptu občianstva. In *Historia et theoria iuris*, 2024, roč. 16, č. 2, s. 12 - 21.

* Článok je výstupom z vedeckého projektu VEGA č. 1/0188/22 „Raná recepcia apoštola Pavla v korpuse novozmlyvných textov“.

¹ Medzi autentické listy, teda tie, ktorých autorom bol s istotou apoštol Pavol patria: list Rímskym, prvý a druhý listy Korinským, list Galatským, prvý Tesaloniským, list Filipským a List Filemonovi. Ostatné listy sa označujú ako tzv. deuteropavlovské.

„4 hoci ja by som mohol dúfať aj v telo. Ak si niekto iný myslí, že môže dúfať v telo, tým skôr ja. 5 Bol som obrezaný ôsmeho dňa, som z rodu Izraela, z kmeňa Benjamínovho, Hebrejec z Hebrejcov, farizej čo do zákona, 6 horlivý prenasledovateľ cirkvi, a bez úhony čo do spravodlivosti podľa zákona.“

Samotný nárok, že Pavol bol Rímskym občanom pochádza z dvoch zmienok v Skutkoch apoštolov, ktoré sú však sekundárnymi informáciami k udalostiam prvého storočia v nich popisovaných a hoci existuje možnosť, že autor tohto biblického textu Pavla poznal a možno s ním dokonca i chvíľu cestoval, práca samotná je kompiláciou viacerých záznamov udalostí, ktoré opisuje.² Zmienku o rímskom občianstve nachádzame na nasledujúcich miestach:

***Sk 16, 35 – 39:** „35 Keď sa rozhodnulo, poslali sudcovia drábov s odkazom: Vypušt' tých ľudí! 36 Žalárnik oznámil Pavlovi tie slová: Sudcovia odkázali, aby sme vás prepustili. Vyjdite teda a chod'te v pokoji! 37 Ale Pavel im povedal: Verejne a bez odsúdenia zbili nás, **rímskych občanov**, a uvrhli do väzenia; a teraz nás ešte tajne vyhánajú? To nie; nech sami prídu a vyvedú nás! 38 Drábi oznámili sudcom tieto slová. I preľakli sa, keď počuli, že sú **Rimania**. 39 A prišli, odprosovali ich, potom ich vyviedli a prosili, aby odišli z mesta.“*

***Sk 22, 22 – 29:** „22 Až po tieto slová ho počúvali, ale tu skríkli silným hlasom: Preč zo zeme s takýmto človekom, lebo nie je hoden žiť! 23 A keď len kričali, rozháňajúc sa plášťami a hádzuc prach do vzduchu, 24 rozkázal veliteľ odviesť ho do kasárne a kázal ho zbičovať, aby sa dozvedel, prečo kričali tak na neho. 25 Ale ako ho vytiahli, aby ho bičovali, povedal Pavel stotníkovi, ktorý tam stál: Či smiete bičovať rímskeho občana, a to k tomu neodsúdeného? 26 Keď to stotník počul, pristúpil k veliteľovi a povedal mu: Čo to robíš? Ved' ten človek je rímsky občan! 27 Pristúpil teda veliteľ a povedal mu: Povedz mi, si ty rímsky občan? A on odpovedal: Áno, som. 28 A veliteľ povedal: Ja som si za drahé peniaze zadovážil to občianstvo. Ale Pavel odpovedal: **Ja som sa však narodil** (ako rímsky občan). 29 Hneď nato odstúpili od neho, ktorí ho mali bičovať. Aj sám veliteľ sa preľakol, keď zvedel, že je rímsky občan, a on že ho dal poviazať.“*

Oba záznamy pomerne zhodne zobrazujú postupnosť udalostí, ktoré viedli k odhaleniu Pavlovho rímskeho občianstva. Pavol je najskôr zajatý (respektíve zajatiu ešte predchádza násilie zo strany davu) a až v situácii, keď mu hrozí ešte väčšie násilie zo strany rímskej správy, nárokuje si rímske občianstvo. Nikde v Skutkoch apoštolov nenachádzame text, kde by sa priamo predstavil ako rímsky občan v momente, keď prichádza do novej komunity. Pokiaľ ide o druhý spomínaný záznam v Skutkoch apoštolov, ten je významnejší v tom, že tu si Pavol nárokuje, že sa ako rímsky občan narodil, čo znamená, že status rímskeho občana musel získať pred ním buď jeho otec, alebo dokonca starý otec.

V texte Skutkov apoštolov nachádzame ešte tretiu pasáž v Sk 21,39, ktorá nám hovorí o Pavlovom občianskom statuse, hoci sa nevzťahuje na rímske občianstvo, ale na občianstvo mesta Tarzus. Táto pasáž nám teda zakladá prinajmenšom dva občianske statusy apoštola Pavla a tak vzbudzuje otázku o možnosti dvojitého, prípadne viacnásobného občianstva.

„39 I povedal mu Pavel: Som Žid z Tarzu, občan nie bezvýznamného mesta Cilície. Prosím ťa, dovol' mi prehovoriť k ľudu.“

² ÁBEL, František. *Úvod do Novej zmluvy*, Bratislava: Univerzity Komenského, 2009, s. 109 – 114.

Pokiaľ ide o otázku Pavlovho rímskeho občianstva, je potrebné zodpovedať množstvo čiastkových otázok, ako spôsob, akým mohli Pavlovi predkovia nadobudnúť tento status a ako mohol byť prenesený na samotného Pavla. Ďalšou extrémne dôležitou otázkou je možnosť viacnásobného občianskeho statusu kumulovaného v jednej osobe, okrem toho v osobe, ktorá pre rímsky štátny aparát nemá žiaden význam. Na túto otázku nadväzuje problém kompatibility rímskeho občianstva so židovskou identitou, obzvlášť v prípade postavenia farizeja. V tejto súvislosti, je ale nakoniec tá základná otázka: Čo to bolo Židovstvo? Bola to etnicita, občianstvo (*politeuma*), či oboje? Pri riešení tejto otázky sa prelínajú predstavy o charaktere občianstva viacerých právnych systémov, predovšetkým, práva gréckej právnej tradície, ktorá sa stala základom helenistického sveta po Alexandrovi Veľkom, rímskej právnej tradície, ktorá predstavovala právo vládnucej vrstvy Rímskej ríše a nakoniec aj židovskej právnej tradície a seba pochopenia židovskej komunity v starovekom svete. Len keď dokážeme pochopiť interakciu medzi týmito právnymi systémami vo vzťahu k občianskej identite židovstva, môžeme postúpiť k problematike viacnásobného občianstva apoštola Pavla.

POLITEUMA

Kľúčovým pojmom v rámci diskusie ohľadom charakteru starovekého židovstva je slovo *πολίτευμα* (*politeuma*). Pojem *politeuma* zmieňujú vo význame občianstva židovskí autori ako Filón Alexandrijský a Jozefus Flavius.³ V prípade týchto autorov je však otázne, či išlo o využitie tohto pojmu na označenie židovskej komunity preto, lebo takto bola naozaj vnímaná aj vládnucou triedou, prípadne pojem použili na popísanie vlastnej politickej a právnej reality, ako pojem ktorý vystihoval ich status, alebo išlo o určitú mieru propagandy, ktorou chceli práve toto postavenie židovskému etniku zabezpečiť.

Bádatelia popisujú tento pojem ako odkazujúci na spoločné občianstvo skupiny ľudí, pričom táto skupina môže byť vytvorená dokonca v cudzom meste, vo forme diaspory.⁴ Ak sa pozrieme na tento termín v slovníkoch, Panczová zmieňuje významy ako „*občianske konanie, verejný čin...občianske zmýšľanie, zásady obecnej správy, spoločenstvo, obec štát domov*“.⁵ Radi by sme však upozornili na slovník autorov Liddel-Scott, kde sa uvádzajú významy *administratívny akt, rozhodnutia vlády/inštitúcií, vláda*, ale aj *občania, forma vlády, občianstvo*, či *občianske práva, skupina občanov* (aj *prebývajúcich v cudzom meste*), prípadne aj vo význame *združenie alebo korporácia*.⁶

Vo všeobecnosti autori, ktorí sa venujú otázke židovstva ako *politeumy* majú tendenciu prikláňať sa k názoru, že v tomto prípade nešlo o občianstvo, keďže Židia nikdy nemali mestský štát, na ktoré by občianstvo mohlo viazať, ale organizovali sa v podobe kráľovstva a teda boli poddaní, nie občania.⁷ Z prameňov, ktoré nejakým spôsobom popisujú židovskú komunitu by sme mohli spomenúť Strabóna popisujúceho zahrnutie Idumey do Judského štátu, kde zmieňuje aj spoločné zákony. Pre obe komunity však používa označenie *ethné* (ἔθνη)

³ Pozri BERTHELOT, Katell. Judaism as 'Citizenship' and the Question of the Impact of Rome. In PRICE, Jonathan J. (ed.). *In the Crucible of Empire: The Impact of Roman Citizenship upon Greeks, Jews and Christians*. Leuven: Peeters Publishers, 2019, s. 107 – 123.

⁴ Pozri pozn. č. 5 podľa HONIGMAN, Sylvie. "Politeumata" And Ethnicity In Ptolemaic And Roman Egypt. In *Ancient Society*, 2003, roč. 33, s. 62.

⁵ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník. Od Homéra po kresťanských autorov. Bratislava: Lingea, 2012, s. 1016.

⁶ LIDDELL, Henry George – SCOTT, Robert. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1996, s. 1434.

⁷ BERTHELOT, ref. 3, s. 109 – 110, 112.

s významom „zástup, dav, rod, kmeň národ, ľud, rod“.⁸ Tento pojem naznačuje chýbajúce občianske inštitúcie a preto nebol vnímaný v zmysle občianstva.⁹

μέρη δ' αὐτῆς τίθεμεν ἀπὸ τῆς Κιλικίας ἀρξάμενοι καὶ τοῦ Ἀμανοῦ τὴν τε Κομμαγενὴν καὶ τὴν Σελευκίδα καλουμένην τῆς Συρίας, ἔπειτα τὴν κοίλην Συρίαν, τελευταίαν δ' ἐν μὲν τῇ παραλίᾳ τὴν Φοινίκην, ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ τὴν Ἰουδαίαν. ἔνιοι δὲ τὴν Συρίαν ὅλην εἰς τε Κοιλοσύρους καὶ Σύρους καὶ Φοίνικας διελόντες τούτοις ἀναμεμῖχθαί φασι τέτταρα ἔθνη, Ἰουδαίους Ἰδουμαίους Γαζαίους Ἀζωτίους, γεωργικοὺς μὲν, ὥς τοὺς Σύρους καὶ Κοιλοσύρους, ἐμπορικοὺς δέ, ὥς τοὺς Φοίνικας. (Strabo Geography 16.2.2)

predkladáme však časti Komagené a Seleukis zvanej Sýria, počnúc Cilíciou a horou Amanus; a potom koilén-Sýria (údolná Sýria) a nakoniec pri pobreží Fenícia a vo vnútrozemí Judea. Niektorí však delia celú Sýriu na údolných-Sýrčanov, Sýrčanov a Feníččanov, a hovoria, že štyri ďalšie kmene sú s nimi zmiešané, Júdejci, Idúmejci, Gazejci a Azótejci, ktorí sú z časti farmári, tak ako údolní-Sýrčania a Sýrčania a z časti obchodníci ako Feníčania.¹⁰ (Strabo Geography 16.2.2)

Kľúčom k pochopeniu „židovského občianstva“ môžu byť práve Seleukovské a Ptolemaiovské kráľovstvo, keďže podľa Cohena to bol práve helenistický model týchto kráľovstiev, ktorý poskytol základ pre identitu Hasmoneovského kráľovstva a umožnil mu inkorporovať rôzne národy, ktoré neboli etnickými Židmi (Idumejci, Iturejci) do Judského štátu.¹¹ V opozícii voči tomuto tvrdeniu Tcherikover argumentuje, že Judejci nemohli mať občiansky status, keďže Jeruzalem nebol *polis* (mestský štát).¹²

Svetlo do tejto problematiky by mohli vniesť texty zachytávajúce rôzne udelenia práv a privilégií adresované židovskému obyvateľstvu naprieč Rímskou ríšou, ktoré zachytáva vo svojom diele Židovské starožitnosti Jozefus Flavius a zjavne sú tu vnímané ako jedna homogénna skupina oprávnená žiť podľa svojich vlastných zákonov a tradícií a spravovať si svoje záležitosti vo svojich vlastných zhromaždeniach. Hoci, niektoré z textov môžu byť v nárokoch, ktoré sa snažia prezentovať trochu „prestrelené“, obzvlášť vo vzťahu k udalostiam v Alexandrii, vo všeobecnosti, štruktúra a obsah súhlasia s inými dokumentami tohto druhu, ktoré sú adresované nežidovským komunitám.¹³ Okrem toho nároky uvádzané v diele Jozefa Flaviana boli v dobe vzniku diela jednoducho overiteľné, keďže popisované udalosti a texty mali byť vytvorené v prvom storočí p.n.l. až v prvom storočí n.l. Jozefus Flavius v týchto textoch na niektorých miestach odkazuje na Židov termínom spoluobčania.¹⁴

μάλιστα δὲ δίκαιον κρίνων μηδεμίαν μηδὲ Ἑλληνίδα πόλιν τῶν δικαίων τούτων ἀποτυγχάνειν, ἐπειδὴ καὶ ἐπὶ τοῦ θεοῦ Σεβαστοῦ αὐταῖς ἦν τετηρημένα. Καλῶς

⁸ PANCZOVÁ, ref. 5, s. 393. V Biblii sa tento výraz používa zo židovskej perspektívy na označenie pohanov, Nežidov, ako ekvivalent *gojím*, čo tiež znamená národy.

⁹ BERTHELOT, ref. 3, s. 115 – 116.

¹⁰ Vlastný preklad autorky.

¹¹ COHEN, Shaye J. D. *The Beginnings of Jewishness: Boundaries, Varieties, Uncertainties*. Los Angeles: University of California Press, 1999, s. 110 – 129.

¹² TCHERIKOVER, Victor A. Was Jerusalem a Polis? In *Israel Exploration Journal*, 1964, roč. 14, č. 1/2, s. 61-78.

¹³ Pozri DANCIAKOVÁ, Valéria T. Spravodlivosť v územiach podriadených Rímu – privilégiá v prameňoch z obdobia republiky a princípátu. In IVANČÍK, Ján – DUREC KAHOUNOVÁ, Michaela (eds.). *Romanistika, kanonistika a spravodlivosť v premenách tisíc rokov*, Bratislavské právnické fórum, 2022. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2022, s. 52 – 66.

¹⁴ Pozri pozn. č. 17 v rámci BERTHELOT, ref. 3, s. 113.

οὗν ἔχειν καὶ Ἰουδαίους τοὺς ἐν παντὶ τῷ ὑφ' ἡμᾶς κόσμῳ τὰ πάτρια ἔθνη ἀνεπικωλύτως φυλάσσειν, οἷς καὶ αὐτοῖς ἤδη νῦν παραγγέλλω μου ταύτη τῇ φιλανθρωπία ἐπιεικέστερον χρῆσθαι καὶ μὴ τὰς τῶν ἄλλων ἐθνῶν δεισιδαιμονίας ἐξουθενίζειν, τοὺς ἰδίους δὲ νόμους φυλάσσειν. (Josephus, Ant. Iud., XIX, 5, 3)

Obzvlášť som tak učinil, pretože považujem za správne, že ani grécke mestá by nemali byť zbavené týchto privilégií, keďže, ako je vidieť, boli im garantované od čias božského Augusta. Je teda správne, aby aj Židia v celom svete pod nami (našou vládou) mohli zachovávať svoje zvyky predkov nerušene a nariaďujem im teraz tiež aby si užívali výhody z týchto privilégií a neopovrhovali náboženstvom (úctou pred bohom) ostatných národov, ale zachovávali svoje vlastné zákony.¹⁵

Ἐπιγνοὺς ἀνέκαθεν τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἰουδαίους Ἀλεξανδρεῖς λεγομένους συγκατοικισθέντας τοῖς πρώτοις εὐθὺ καίροις Ἀλεξανδρεῦσι καὶ ἰσῆς πολιτείας παρὰ τῶν βασιλέων τετευχότας, καθὼς φανερόν ἐγένετο ἐκ τῶν γραμμάτων τῶν παρ' αὐτοῖς καὶ τῶν διαταγμάτων, (Josephus, Ant. Iud., XIX, 5, 2)

Vediac od počiatku, že Židia v Alexandrii nazývaní Alexandrijčania boli spolukolonizátormi od najstarších čias spolu s Alexandrijčanmi a rovnaké občianstvo získali od kráľov, ako je zjavené v dokumentoch ich a v ediktoch.¹⁶ (Ant. XIX, 280-285)

V tomto kontexte je však dôležité zmieniť aj list cisára Klaudia týkajúci sa udalostí v Alexandrii, ktorý je zachytený nezávisle na papyruse P. Lond VI, 1912, kde však spomína len spolužitie Židov s Alexandrijčanmi a nie totožné občianstvo:

διόπερ ἔτι καὶ νῦν διαμαρτύρομαι ἵνα Ἀλεξανδρεῖς μὲν πραέως καὶ φιλανθρώπως προσφέρωνται Ἰουδαίοις τοῖς τὴν αὐτὴν πόλιν ἐκ πολλῶν χρόνων οἰκοῦσι καὶ μηδὲν τῶν πρὸς θρησκείαν αὐτοῖς νενομισμένων τοῦ θεοῦ λυμαίνωνται ἀλλὰ ἕωςιν αὐτοὺς τοῖς ἔθεσιν χρῆσθαι οἷς καὶ ἐπὶ τοῦ θεοῦ Σεβαστοῦ, ἅπερ καὶ ἐγὼ διακούσας ἀμφοτέρων ἐβεβαίωσα· καὶ Ἰουδαίοις δὲ ἄντικρυς κελεύω μηδὲν πλήω ὦν πρότερον ἔσχον περιεργάζεσθαι ...

Práve ešte aj teraz zaprisahávam vás, aby Alexandrijčania ste sa správali mierne a vládne k Židom, ktorí žili v tom istom meste po dlhý čas a neopovrhovali ich rítmi, ktorými slúžia Bohu, ale nechaj ich zachovávať ich zvyky ako aj za Božského Augusta, ktoré aj ja som potvrdil po vypočutí oboch strán. A na druhej strane, Židia však prikazujem vám, aby ste nežiadali viac privilégií ako máte ...¹⁷

Rovnako je potrebné spomenúť aj List Aristeovi, kde sú členovia Židovského národa opísaný pojmi gréckeho politického slovníka ako spoluobčania (pozri tiež Josephus Flavius, Ant. 14.116):

¹⁵ Vlastný preklad autorky.

¹⁶ ZEEV, Miriam Pucci Ben. Jewish Rights in the Roman World: The Greek and Roman Documents Quoted by Josephus Flavius. Tubingen: Mohr Siebeck, 1998, s. 297.

¹⁷ Vlastný preklad autorky.

Τὴν προαίρεσιν ἔχοντες ἡμεῖς πρὸς τὸ περιέργως τὰ θεῖα κατανοεῖν, ἑαυτοὺς ἐπέδωκαμεν εἰς τὸν προειρημένον ἄνδρα πρεσβείαν, καλοκαγαθία καὶ δόξῃ προτετιμημένον ὑπὸ τε τῶν πολιτῶν καὶ τῶν ἄλλων, καὶ κατακεκτημένον μεγίστην ὠφέλειαν τοῖς σὺν ἑαυτῷ καὶ τοῖς κατὰ τοὺς ἄλλους τόπους **πολίταις**, πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ θείου νόμου, διὰ τὸ γεγράφθαι παρ' αὐτοῖς ἐν διφθέραις ἐβραϊκοῖς γράμμασιν. (*Letter of Aristeas 3*)¹⁸

*Ked'že máme záľubu vo zvedavom skúmaní božských záležitostí, dobrovoľne sme sa prihlásili za veľvyslanectvo už spomínaného muža, ktorý je uznávaný rovnako občanmi aj cudzincami pre integritu a reputáciu a ktorý získal najväčšiu výhodu pre tých, ktorí sú okolo neho aj pre tých občanov v iných miestach, za preklad Božieho práva, pretože je medzi nimi zapísaný na zvitkoch v Hebrejských písmenách. (Letter of Aristeas 3).*¹⁹

[126] καὶ δι' ὅρκων ἐπιστοῦτο, μὴ προῖεσθαι τοὺς ἀνθρώπους, εἴ τις ἑτέρα χρεία πρὸς τὰ ἰδίαν αὐτῷ κατεπεῖγοι, πρὸς δὲ τὴν κοινὴν πᾶσι τοῖς **πολίταις** ἐπανόρθωσιν ἐξαποστέλλειν αὐτούς. [127] τὸ γὰρ καλῶς ζῆν ἐν τῷ τὰ νόμιμα συντηρεῖν εἶναι τοῦτο δὲ ἐπιτελεῖσθαι διὰ τῆς ἀκροάσεως πολλῷ μᾶλλον ἢ διὰ τῆς ἀναγνώσεως. προτιθέμενος οὖν ταῦτα καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια φανερός ἦν τὴν διάθεσιν, ὅς ἦν πρὸς αὐτούς. (*Letter of Aristeas 126–127*)²⁰

*A skrze prísahu sa zaručil, že neprepustím tých mužov, ktokoľvek iný by naliehal potrebu pre svoje vlastné záležitosti, však pre spoločné zlepšenie (pokrok, rast) všetkých občanov, poslal ich preč. 127. pretože dobrý život pozostáva zo zachovávania zákonov; toto však dosahuje sa skrze oveľa viac skrze počúvanie než skrze čítanie. A tak predložením týchto (záležitostí) a im podobných zjavil svoje zmýšľanie voči nim. (Letter of Aristeas 126–127)*²¹

Pokiaľ ide o židovskú komunitu, je obzvlášť dôležité venovať sa práve tej, ktorá sa nachádzala v Alexandrii, keďže táto bola jedna z najvýznamnejších a Židia v Alexandrii dokonca mali aj svojho vlastného reprezentanta v podobe tetrachu, čo poukazuje na pomerne významnú mieru autonómie. Ďalšou komunitou, ktorá si však zaslúži našu pozornosť je tá, ktorá sa nachádzala v Heracleopolis, a na ktorú odkazujú papyrasy *P. Polit. Iud* 1 a 2 z obdobia Ptolemaiovského Egypta,²² ktoré ukazujú, že tieto komunity mali tiež reprezentáciu vo forme archon-

¹⁸ Pôvodný grécky text je z vydania MEECHAM, Henry George. *The letter of Aristeas: A Linguistic Study with Special Reference to the Greek Bible*. Manchester: Manchester University Press, 1935, s. 5.

¹⁹ Vlastný preklad autorky je vytvorený s porovnaním textu anglického prekladu od WRIGHT III, Benjamin G. *The Letter of Aristeas 'Aristeas to Philocrates' or 'On the Translation of the Law of the Jews'*. Berlin: De Gruyter, 2015, s. 99.

²⁰ MEECHAM, ref. 11, s. 21.

²¹ Vlastný preklad autorky je vytvorený s porovnaním textu anglického prekladu od WRIGHT III, ref. 12, s. 236.

²² Tu bude potrebné prejsť obsah všetkých papyrusov označených ako *P. Polit. Iud*, keďže v zásade osvetľujú mieru administratívnej autority tejto komunity a tak vrhajú aj svetlo na celkové postavenie Židovstva. Papyrasy sú spracované v publikácii KEENAN, James G. – MANNING, Joseph G. – YIFTACH-FIRANK, Uri (eds.). *Law And Legal Practice In Egypt From Alexander To The Arab Conquest: A Selection of Papyrological Sources in Translation, with Introductions and Commentary*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, 649 s.;

tov alebo politarchov, ktorý mohli vykonávať ochranné a vykonávacie opatrenia. Ďalšia takáto polietuma sa nachádzala v Leontopolis. V prípade týchto komunít sa zdôrazňuje ich vojenská funkcia,²³ keďže išlo o spoločensvá pôvodne vytvorené z vojenských posádok. Niektoré z nich prežili až do rímskej doby, pričom postupne vymizli vojenské prvky a zostali existovať v podobe komunít organizovaných okolo určitého kultu s ponechaním si určitých civilných (občianskych) funkcií.²⁴

Ak sa vrátíme k samotnému pojmu *πολίτευμα*, Jones tvrdí, že toto slovo v klasickej gréčtine odkazuje na akési občianske teleso, skupinu občanov (dokonca orgán), avšak v helenistickej dobe sa významovo posunul a používal sa na označenie korporácie sformovanej členmi rasy alebo komunity usadenej v cudzom štáte, pričom tieto jednoznačne požívali v týchto mestách určité privilégia. Toto postavenie je potom potrebné zhodnotiť vo vzťahu k ďalšej skupine obyvateľov s oveľa nižším statusom, ako bola v Egypte skupiny pôvodných Egypťanov, zvanej *λαοί*, a tak Židia ako členovia *politeumy* určite boli členmi privilegovanej skupiny v Egypte.²⁵ Na tomto mieste je potrebné zmieniť aj Rajak, ktorá tieto komunity vníma vo svetle asociácií, cechov alebo kultických spoločenstiev a zdôrazňuje v tejto spojitosti pojem *συναγωγή*, pričom termín *πολίτευμα* definuje ako odkaz na „samosprávnu jednotku“.²⁶

Samotný pojem *πολίτευμα* teda vyvoláva viac otázok, než prináša odpovedí a riešenie problému identity židovského obyvateľstva v Rímskej ríši prvého storočia nášho letopočtu teda bude nutné hľadať inde. Napriek tomu si dovoľme tvrdiť, že jedným z kľúčových momentov je práve použitie tohto termínu samotnými židovskými autormi, ktoré vyjadruje sebaepochopenie tejto komunity a malo slúžiť aj na vysvetlenie ich postavenia vo vzťahu k okoliu, ostatným komunitám ríše.

ŽIDOVSKÁ IDENTITA A RÍMSKE MYSLENIE

Vo vzťahu k povahe a pochopeniu konceptu občianstva v starovekom svete by sme chceli zmieniť Gauthiera, ktorý zdôrazňuje rozdiel medzi gréckym a rímskym konceptom občianstva, pričom grécke sa viaže skôr na jeho funkciu, ktorá zahŕňala účasť v politických inštitúciách polis, avšak rímske bolo vnímané v zmysle statusu, ktorý demonštruje integráciu jednotlivca do komunity zdieľajúcej určité spoločné práva, hoci Muller upozorňuje, že grécke občianstvo je rovnako spojené s určitými občianskymi právami.²⁷ Dovoľme si tvrdiť, že určité občianske práva sú vo všeobecnosti spojené s konceptom občianstva, ale práve dôraz na politickú participáciu verzus komunitu spojenú spoločnými zákonmi a statusom je to, čo je dôležitým prvkom pri riešení statusu židovského obyvateľstva. Nakoniec, sekundárnu úlohu politickej

TCHERIKOVER, Victor A. – FUKS, Alexander. *Corpus Papyrorum Judaicarum*. Vol. 1. London: Magnes Press, 1957.

²³ THOMPSON CRAWFORD, Dorothy J. The Idumeans of Memphis and the Ptolemaic Politeumata. In *Atti del XVII Congresso Internazionale di Papirologia*. Napoli: Centro internazionale per lo studio dei papiri Ercolanesi 1984, s. 1069 – 1075; HONIGMAN, ref. 3, s. 64 a nasl.

²⁴ HONIGMAN, ref. 3, s. 67.

²⁵ JONES, Stuart H. Claudius and the Jewish Question at Alexandria. In *The Journal of Roman Studies*, 1926, roč. 16, č. 1, s. 27 – 29. Jones tu hovorí o dodržiavaní akéhosi rasového usporiadania spoločnosti, kde najvyššie postavenie mali občania mestských štátov, ako Alexandria a tí mali aj následne prístup k rímskemu občianstvu, nižšie boli členovia *politeumy*, ako privilegovanej skupiny nejakého etnika (v tomto prípade Židia) a anjnižšie bolo domáce egyptské

²⁶ RAJAK, Tessa. The Jewish Diaspora in Greco-Roman Antiquity. In *Interpretation: A Journal of Bible and Theology*, 2018, roč. 72, č. 2, s. 155 – 156.

²⁷ Tak sa zmieňuje v pozn. č. 4 a 5 v rámci HELLER, Anna. Greek Citizenship in the Roman Empire: Political participation, social status and Identities. In PRICE, Jonathan J. (ed.). *In the Crucible of Empire: The Impact of Roman Citizenship upon Greeks, Jews and Christians*. Leuven: Peeters Publishers, 2019, s. 57. Dôraz na status bez participácie potom v príspevku zdôrazňuje aj samotná Heller.

účasti v prípade rímskeho občianstva ukazuje jednak vylúčenie z možnosti voliť si zástupcov, ak sa občan nachádzal mimo mesta Rím, ako aj existencia skupín občanov bez volebného práva (*cives sine suffragio*).

Podobne ako Gauthier, popisuje rozdiel medzi gréckym a rímskym občianstvom aj Berthelot, podľa ktorej grécky koncept občianstva sa spájal s aktívnou účasťou na politickom živote konkrétnej polis, ku ktorej jednotlivec patrila, pričom rímsky pohľad na občianstvo bol spojený s právami, povinnosťami, statusom, integráciou a obzvlášť komunitou práva,²⁸ ako to demonštruje aj Cicero vo svojich dielach:

Est igitur, quoniam nihil est ratione melius, eaque est et in homine et in deo, prima homini cum deo rationis societas; inter quos autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio et communis est: quae cum sit lex, lege quoque conso-ciati homines cum disputandi sumus; inter quos porro est communio legis, inter eos communio iuris est. Quibus autem haec sunt inter eos communia, et civitatis eiusdem habendi sunt; si vero eisdem imperiis et potestatibus parent, multo iam magis. ²⁹ (*De Legibus* 1.23)

*Jelikož neexistuje nic lepšího než rozum a ten je společný člověku i bohu, člověka s bohem spojuje základní společenství rozumu. Těm, jimž je společný rozum, je společný i správně uvažující rozum, a protože ten je totožný se zákonem,, je třeba soudit, že my lidé jsme s bohy spojeni rovněž zákonem. Mezi těmi, jimž je společný zákon, musí být dále společenství práva. Ty pak, jimž je toto vše společné, je třeba považovat za občany téže obce. To platí ještě více, jsou-li navíc podřízeni týmž právomocem a vládám.*³⁰

*Quare cum lex sit civilis societatis vinculum, ius autem legis aequale, quo iure societas civium teneri potest, cum par non sit condicio civium? Si enim pecunias aequari non placet, si ingenia omnium paria esse non possunt, iura certe paria debent esse eorum inter se qui sunt cives in eadem re publica. Quid est enim civitas, nisi iuris societas.*³¹ (*De republica* 1.49)

Preto, keďže právo je putom politického spoločenstva a spravodlivosť je rovnosť pod právom (pred zákonom), akou spravodlivosťou môže byť spoločenstvo občanov udržané, keď podmienky občanov nie sú rovné? Ak nie je akceptovateľné aby bolo bohatstvo vyrovnané, ak prirodzené schopností všetkých osôb nemôžu byť rovné, istotne, práva by mali byť rovné medzi všetkými tými, ktorí sú občanmi rovnakej republiky. Pretože, čo je mesto, ak nie spoločenstvom spravodlivosti?³²

Ako vidieť z oboch úryvkov z diel Cicera, zdôraznené je tu občianstvo, ako komunita ľudí určitého štátneho útvaru, ktoré spája spoločné právo. Ak Rimania skutočne nazerali na občianstvo, potom Židia jednoznačne spadajú pod túto definíciu občianstva, keďže centrom ich

²⁸ BERTHELOT, ref. 3., s. 124 – 126.

²⁹ Pôvodný text z POWELL, Jonathan G. F. M. *Tulli Ciceronis. De Re Publica, De Legibus, Cato Maior de Senectute, Laelius de Amicitia*. Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 168 – 169.

³⁰ JANOUŠEK, Jan – NOVOTNÝ, Matěj. *Marcus Tullius Cicero: O zákonech*. Praha: OYKOYMENH, 2017, s. 39.

³¹ Pôvodný text z POWELL, ref. 29, s. 33.

³² Súkromný preklad.

života bola od nepamäti Tóra, zákon Mojžišov, ktorý neupravuje len otázky kultické, ale aj otázky ostatných aspektov života vrátane takých odvetví ako trestné právo.³³

Na záver tejto časti by sme radi poukázali ešte na jednu podobnosť medzi Rimanmi a židovskou identitou a to je kmeňová organizácia oboch kultúr. Rovnako ako Židia boli zorganizovaní do 12 kmeňov,³⁴ Rimania začali ako spoločnosť zorganizovaná do troch kmeňov, Ramnes, Tities a Luceres a kedykoľvek bolo toto občianske spoločenstvo rozšírené o nových jednotlivcov, vzrástol aj počet kmeňov za účelom ich inkorporácie do občianskej spoločnosti Rimanov a títo boli vždy zaradení do konkrétneho kmeňa. Nakoniec, tieto kmene boli rozdelené na 35 mestských a vidieckych kmeňov (štyri pôvodné mestské ako *tribus urbanae* a ostatné vidiecke ako *tribus rusticae*).³⁵

Vo vzťahu k rímskemu mysleniu, argumentom v prospech myšlienky Židovstva ako občianskeho statusu by mohol byť kazuistický charakter rímskeho práva ako takého a celkové vyhýbanie sa vytváraniu definícií a kategorizácií. Rímske právo sa vyvíjalo od prípadu k prípadu. Ak teda charakter určitej komunity zapadá pod určité všeobecné princípy vnímania občianstva rímskych úradníkov a právnikov, prečo by malo byť vylúčené, že by identita takej komunity bola vnímaná práve v takom zmysle? Od vzniku samotného rímskeho práva, a to obzvlášť od predstavenia úradu cudzineckého prétora (*praetor pregerinus*) v polovici tretieho storočia p. n. l., si všimame tendenciu prispôbovať toto právo novo vzniknutým spoločenským javom a situáciám, tak aby boli tieto nové právne vzťahy chránené rímskymi *actiones*, a to či už pôvodnými prostredníctvom interpretácie, alebo poskytovaním žalôb *in factum*, či pridávaním žalôb s dovetkom *utilis*. Súčasťou bola aj zmena rímskeho procesu s legisakčného na tzv. formulový, ku ktorému mali prístup už aj cudzinci, ako strana sporu, ku ktorému sa neskôr pridalo aj *cognitio extra ordinem*, hoci nie je jasné v akej miere bolo určené v provinciách občanom, či cudzincom.³⁶ Takýmto prispôbovaním sa novej situácii a zvýšenej interakcii s cudzincami bola aj práca s konceptom *ius gentium*, ako práva, ktoré majú jednotlivé národy spoločné a predstavuje teda spoločný základ pre riešenie právnych sporov medzi príslušníkmi rôznych občianskych spoločenstiev.³⁷

Situácia bola ešte pružnejšia v provinciách, kde sa miestne právo uplatňovalo ešte dlho po rozšírení rímskeho práva na všetkým obyvateľov ríše po roku 212 n. l., napriek centralizačným snahám cisárskej kancelárie.³⁸ Táto flexibilita sa mohla rovnako odraziť vo vzťahu k vnímaniu a regulácii rôznych komunít žijúcich v rámci hraníc Rímskej ríše, čomu by práve nasvedčoval aj charakter zbierky právnych textov udeľujúcich privilégia židovskej komunite v ríši, predovšetkým právo spravovať sa a žiť podľa svojich vlastných zákonov, ktoré uvádza Jozefus Flavius.

³³ Tu by sme chceli upozorniť dokonca aj na podobnosť právnej úpravy rímskeho práva (Zákony 12 Tabúl' 2, 4) s Mojžišovským zákonom (Ex 22, 2-3) v prípade nutnej obrany pri ochrane majetku, kedy nebol človek vinný v prípade, že usmrtil zlodeja prichyteného v noci. TURČAN, Martin. *Základy biblického práva*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2024, s. 55 – 56.

³⁴ Apoštol Pavol sa už v spomínanom liste Filipským zaraďuje do kmeňa Benjamín.

³⁵ BERGER, Adolf. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953, s. 744.

³⁶ TURPIN, William. Formula, *cognitio*, and proceedings *extra ordinem*. In *Revue Internationale Des Droits De L'antiquité*, 1999, roč. 46, č. 3, s. 506 – 514.

³⁷ Pozri DANIČIAKOVÁ, Valéria Terézia. The Interaction Between Roman *Ius Civile* and Local Provincial Legal Tradition: Papyri P. Yadin 21 and P. Yadin 22 As Roman *stipulatio*. In *Bratislava Law Review*, 2024, roč. 8, č. 1, s. 69 – 82.

³⁸ ALONSO, José Luis. The *Constitutio Antoniniana* and Private Legal Practice in the Eastern Empire. In CZA-JKOWSKI, Kimberley – ECKHARDT, Benedikt (eds.). *Law in the Roman provinces*. Oxford: Oxford University Press, 2020, s. 52 – 60.

ZÁVER

Hoci, ako sme už upozornili na začiatku, otázka židovskej starovekej identity ako občianstva alebo *politeumy* nie je niečím, čo sa dá definitívne vyriešiť na niekoľkých stranách v rámci tohto príspevku, chceli sme predstaviť túto tému ako jeden z problémov, ktoré potrebne zohľadniť v rámci výskumu občianstva apoštola Pavla, keďže len ak ustanovíme aký bol charakter Židovstva, dokážeme skutočne preskúmať Pavlov občiansky status a jeho prípadné dvojité, či viacnásobné občianstvo.

Ako vidieť z prameňov, samotný pojem *politeuma* bol naozaj široký a je preto ťažké len z jeho použitia posúdiť charakter židovských komún, ktoré sa sformovali v jednotlivých mestských štátoch, či už v helenistickom alebo rímskom období. Dovoľme si tvrdiť, že vzhľadom na skúmané obdobie, kľúčovým faktorom pri posudzovaní týchto komún nie je pochopenie gréckeho pojmu *politeuma*, ale vnímanie týchto spoločenstiev v spojitosti s rímskym politickým a právnym myslením. Nie je teda podstatné, aké významy v sebe pojíma grécky pojem, ale ako boli tieto komunity vnímané vládnuou mocou, ktorá mala v rukách správu provincií a rozhodovanie o rozsahu práv a privilégií, ktoré udelí jednotlivým spoločenstvám, čo v tomto prípade bol Rím.

Odlišné vnímanie občianstva Rimanmi sa nakoniec odráža aj v ich bezprecedentnej ochote toto občianstvo zdieľať s inými národmi, hoci táto ochota variovala v jednotlivých obdobiach rímskych dejín, avšak nakoniec vyvrcholila v udelení občianstva všetkým slobodným obyvateľom ríše, ktoré v roku 212 n. l. udelilo *Constitutio Antoniniana* cisára Carallu. Toto odlišné vnímanie je obzvlášť vyjadrené v udeľovaní občianskeho statusu prepusteným otrokom, ktoré nemá obdobu v iných starovekých kultúrach a nakoniec otvorenosť rímskej politickej kultúry je zakotvená aj v samotnom mýte založenia mesta Rím v podobe jeho prvých osídlen-
cov.³⁹

Nakoniec chápanie občianstva ako popisuje Cicero v zmysle komunity organizovanej okolo spoločných zákonov, poslúchania autorít a uplatňovania spravodlivosti je v zhode s organizáciou židovských komún. Okrem toho právo žiť podľa vlastných zákonov a zvykov predkov, či rozhodovať si svoje vlastné záležitosti a uctievať svoj vlastný kult, ako sme už spomínali vyššie, je zachytené aj v množstve dokumentov predstaveným Jozefom Flaviom, ako i nezávislým textom papyrusu *P. Lond VI, 1912*.⁴⁰ Podľa nášho názoru, práve tieto texty, ako rozhodnutia rímskej administratívy, ukazujú, že Rimania skutočne vnímali Židovské komunity ako spoločenstvá organizované okolo vlastných zákonov.

³⁹ BEARD, Mary. *SPQR: A History of Ancient Rome*. London: Profile books, 2016, s. 60 – 69.

⁴⁰ Pozri DANČIAKOVÁ, Valéria T. Jewish Privileges: A Comparative Study of Ancient Roman Statues From the Republic and Early Principate. In DANČIAKOVÁ, Valéria – PÉTIOVÁ, Veronika (eds.). *Právo a náboženstvo. In Pluribus Unitas X*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2022, s. 21 – 36.

Cenzúra monarchistických a maďarských filmov v medzivojnovom Československu ako ilustračný príklad zásady *dura lex sed lex* v aplikačnej praxi

Jakub Jankovič

KRÁTKY ÚVOD DO PROBLEMATIKY FILMOVEJ CENZÚRY

Filmová cenzúra patrí v našich končinách medzi takmer nedotknuté oblasti odborného a vedeckého výskumu. Dôvodov, kvôli ktorým je táto otázka týkajúca sa zásahov do filmového umenia slabo spracovaná, môže byť hneď niekoľko. Obmedzenie slobody prejavu ako aj umeleckého cítenia aplikáciou cenzúry sa môže prejaviť v nespočetnom množstve foriem. Filmové umenie je v tejto otázke úzkoprofilové a má aj vďaka prítomnému technologickému aspektu mimoriadne špecifickú povahu.

V druhom rade je to filmové dielo samotné, ako predmet záujmu cenzúrnych úradov. Obraz „oživený“ na projekčnej ploche, ako výsledok premietania na obraz sa u nás, ale aj v mnohých iných štátoch v zahraničí terminologicky ustálil pod názvom používaným dodnes – film.¹ Na rozdiel od divadla, maľby či literatúry, je film relatívne novým druhom umenia a svoje miesto si v hierarchii umeleckého prejavu postupne budoval od prelomu 19. a 20. storočia. Filmové umenie svojou univerzálnou a všeobecnou povahou dokázalo od počiatkov oslovovať veľké masy ľudí bez ohľadu na vek, vzdelanie, povolanie, národnosť, náboženstvo alebo rodný jazyk. Filmové remeslo bolo od počiatku svojho zrodu považované za symbol technologického pokroku, ktorý bol príznačný práve pre obdobie 20. storočia.

Schopnosť filmu prilákať ľudí zo všetkých vrstiev spoločnosti a potenciálne tak šíriť politicky či morálne závadný obsah sa stala pre politické a vládne elity reálnym problémom. Štát a jeho úradnícky aparát, boli z týchto dôvodov donútení reagovať na dynamický rast popularity

Abstract

This paper analyses the approach of the first Czechoslovak republic towards the issue of movie censorship. The specific attention is given to application of censorship related to hungarian movies and movies featuring monarchy based elements and aspects. Czechoslovak movie censorship proceeded with these movies mostly consistently and identified the most common defects as potentially threatening to the republic and its society. The ministry of interior and its censorship committee responsible for the movie content control perceived many former Austria – Hungary references as unwanted and in contrary to public order. The article is looking for answers what particular references shaped the application of czechoslovak movie censorship and in what context had the former state establishment impact on the censorship practise in general.

Keywords

Movie censorship, Czechoslovakia, interwar period, Hungarians in Slovakia, freedom of speech

Author

Mgr. Jakub Jankovič
Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
jakub.jankovic@flaw.uniba.sk

Cite

JANKOVIČ, Jakub. Cenzúra monarchistických a maďarských filmov v medzivojnovom Československu ako ilustračný príklad zásady *dura lex sed lex* v aplikačnej praxi. In *Historia et theoria iuris*, 2024, roč. 16, č. 2, s. 22 – 29.

¹ Výraz film pochádza etymologicky zo staroanglického výrazu „felmen“ čo je výraz označujúci povlak alebo blanku. Havelka vo svojej práci definuje film ako príbeh, udalosti či dej skladajúce sa z dvoch základných prvkov, a to fotografie a pohybu. HAVELKA, Jiří. *Kronika našeho filmu 1898-1965*. Praha: Filmový ústav, 1967, s. 5.

filmov patrične efektívnym opatrením - cenzúrou. Predmetom tejto štúdie bude preto otázka, aký vplyv mala cenzúra na podobu a dostupnosť maďarských filmov a filmov s monarchistickou tematikou v medzivojnovom Československu.

POČIATKY KINEMATOGRAFIE A FILMOVEJ CENZÚRY NA ÚZEMÍ ČESKOSLOVENSKA

Prvé verejné premietania v českých krajinách sa uskutočnili v Prahe na jeseň 1896. Domáca filmografia vtedy ešte v podstate neexistovala a tak boli putovní podnikatelia odkázaní na zahraničnú produkciu.² U nás sa napriek už skorším komornejším projekciám vo viacerých reštauráciách a baroch v Prešporku, konalo prvé masovejšie dosiaľ známe filmové predstavenie na konci roku 1899 v Košiciach. Jednalo sa o Edisonovo elektrické divadlo a premietanie sa uskutočnilo vo veľkej sále hotela Schalkház.³

Počiatky kinematografie na území Slovenska sa tak na prelome storočí niesli v duchu rozširovania filmu, ako príležitostného rozptýlenia. Pre mnohých jednotlivcov sa kinematograf a jeho prevádzka a rozširovanie stalo povolaním a zdrojom obživy. Filmové umenie si tak začalo budovať pevné miesto, ako súčasť komplexu stálych zábavných zariadení. Zaujímavosťou je, že v oblasti filmového umenia a priemyslu boli u nás v počiatkoch aktívni primárne Maďari a Nemci.⁴

Prvým priekupníkom vo výrobe filmov v Uhorsku bola spoločnosť Uránia. Ďalšou významnou spoločnosťou pre výrobu a distribúciu filmov bolo štúdio a neskôr aj požičovňa filmov s názvom Projektograph. Na začiatku 20. storočia sa objavujú postupne ďalšie filmové štúdiá, medzi ktoré možno zaradiť napríklad spoločnosť Hunnia, Corvinus, Thália, Korona alebo Kinoriport.⁵

K zavedeniu všeobecnej filmovej cenzúry na celom území Uhorska došlo až ku koncu prvej svetovej vojny.⁶ V českých krajinách došlo k zavedeniu všeobecnej filmovej cenzúry už v roku 1912.⁷ Hoci úradnícka prax rakúsko-uhorských cenzúrnych úradov nemala dlhé trvanie, nemožno poprieť, že legislatívne zakotvenie tohto inštitútu, ako aj dôvody cenzúry, mali sčasti presah aj do neskorších postupov československých filmových cenzorov.⁸

Na základe ilustrovaného historického vývoja možno konštatovať, že počiatky filmového umenia, ako aj cenzúry na našom území možno nájsť na prelome 19. a 20. storočia. Územiu Slovenska sa však vývoj filmovej tvorby v tomto období v zásade vyhol. Československá, resp.

² DZÚRIKOVÁ, Eva. Dejiny filmovej distribúcie v organizácii a správe slovenskej kinematografie. Bratislava: Fotofo, 1996, s. 38.

³ MAGYAR. Bálint. *A magyar némafilm története - némafilmgyártás 1896 – 1931*. Budapest: Magyar Filmtudományi Intézet, 1966, s. 60.

⁴ MIHÁLIK, Peter. *Vznik slovenskej národnej kinematografie 1896 – 1948*. Bratislava: Kabinet divadla a filmu SAV, 1994, s. 27.

⁵ Na území dnešného Slovenska by sme v tomto období podniky filmového priemyslu hľadali márne. Všetky filmové štúdiá v tejto dobe sídlili až na jednu výnimku v Budapešti. Jednalo sa o filmové štúdio s názvom Proja so sídlom v sedmohradskom Kolozsvári (dnes Cluj – Napoca v Rumunsku). NEMESKÜRTY, István. *A mozgóképtől a filmművészetig*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1961, s. 370.

⁶ Nariadenie uhorského ministerstva vnútra č. 44 965/1918 BM. o kontrole filmov určených pre kinematografické predstavenia.

⁷ Cisárske nariadenie č. 191/1912 r. z. o poriadaní verejných predstavení kinematografických.

⁸ Pre viac informácií o zahraničnej a rakúsko-uhorskej cenzúrnej praxe filmového umenia z obdobia do konca prvej svetovej vojny pozri GREGOR, Martin. Právne reštrikcie filmového umenia do roku 1918: historicko-komparatívna sonda. In MÉSZÁROS, Tomáš – KASINEC, Rudolf. *Treasure films – interdisciplinary view*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2019, s. 109 – 132.

slovenská kinematografia sa začala formovať až neskôr a to v druhej polovici 30. rokov 20. storočia, pričom prvé profesionálne slovenské filmy sa objavili až po druhej svetovej vojne.⁹

Aplikácia filmovej cenzúry sa napriek tomu rozbehla a začala sa široko a konzistentne uplatňovať štátnym aparátom už po roku 1919. Je tak očividné, že s ohľadom na dostatočnú zahraničnú produkciu, štát skôr uprednostnil cenzúru cudzokrajných filmových diel, než rozsiahlejšiu podporu domáceho kinematografického priemyslu.

LEGISLATÍVNE UKOTVENIE FILMOVEJ CENZÚRY V MEDZIVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU

Po rozpade Rakúsko – Uhorska prebralo agendu kinematografie pod svoju pôsobnosť Ministerstvo priemyslu. V oblasti cenzúry bolo po prijatí recepčnej normy¹⁰ do vznikajúceho československého právneho poriadku prebraté cisárske nariadenie zo dňa 18. septembra 1912 č. 191/1912 ríšskeho zákonníka o poriadaní verejných predstavení. Podľa § 15 cisárskeho nariadenia, musel byť každý obraz k premietaniu schválený povoliujúcim úradom, a to pod svojím názvom. Podľa § 17 tohto nariadenia, bude povolenie obrazu na premietanie odopreté, pokiaľ by zakladal skutkovú podstatu nejakého trestného činu, mohol by ohrozovať pokoj a poriadok, alebo by sa priečil slušnosti a dobrým mravom. Na Slovensku cenzúru a oblasť filmového umenia upravovali ustanovenia príslušného nariadenia Ministra s plnou mocou pre správu Slovensku č. 174/1919 z 30. novembra 1919 o kinách, filmových predstaveniach a licenciách.

Cenzúrne konanie spadalo pod správu Ministerstvo vnútra Československej republiky, ktoré výnosom zo dňa 16. júna 1919 zrušilo dovtedy fungujúce cenzúrne zbory v Prahe a v Brne, a zriadili nový jednotný cenzúrny zbor kinematografický po dohode so zúčastneným ministrom vnútra, ministrom vyučovania a osvety, ministrom spravodlivosti, ministrom národnej obrany, ministrom sociálnej starostlivosti, ministrom obchodu a zástupcami Československého cudzineckého úradu a Zväzu osvetového v Prahe. Tento zbor mal podľa výnosu vykonávať cenzúru pre celý štát počnúc dňom 1. júla 1919. Pražský cenzúrny zbor, mal okrem iného právomoc povoliť premietanie filmu na území celej republiky s výhradou pre Slovensko.¹¹

Počas prvorepublikového obdobia prebiehala administratíva filmovej cenzúry v Prahe v spolupráci s cenzúrnou komisiou v Bratislave. Po zrušení Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska komisia s cenzúrnou agendou pre kinematografiu v Bratislave v podstate prestala fungovať.¹² Tento stav trval až do roku 1935, kedy došlo k opätovnému obnoveniu bratislavskej filmovej cenzúry.¹³ Primárnym katalyzátorom tejto zmeny bola problematika nedostatočnej cenzúry maďarských filmov v Prahe. Dopyt po oživení detašovaného cenzúrneho pracoviska v Bratislave, ako aj po kontrole importu maďarských filmových diel, bol možný badať na viacerých frontoch. Samotný dovoz týchto filmov sa prirodzene dostal aj do hľadáčika úradov na Slovensku. Podľa správy Krajinského úradu v Bratislave adresovanému Ministerstvu obchodu, bolo pri otázkach dovozu a premietania maďarských filmov na Slovensku potrebné zvážiť štátne a politické záujmy republiky pred obchodnými záujmami jednotlivcov. Slovenská verejnosť bola uvádzaním maďarských filmov v kinách na Slovensku údajne rozhorčená, na-

⁹ Filmová výroba v zmysle filmového umenia bola v Československu až do 30. rokov 20. storočia v podstate marginálna. Prvý český celovečerný ozvučený film *Tonka šibenice* od českého režiséra Karela Antona mal premiéru roku 1930. Prvý slovenský celovečerný ozvučený film od českého režiséra *Jánošík* vznikol neskôr v roku 1935. Pre viac informácií o dejinách slovenskej filmovej tvorby pozri KAŇUCH, Martin (ed.). *Abecedár slovenského filmu 1921-2021*. Bratislava: Slovenský filmový ústav, 2022, 328 s.

¹⁰ Zákon č. 11/1918 Zb. z. a nar. o zriadení samostatného štátu československého.

¹¹ Výnos ministerstva vnútra Československej republiky č. 22.621-6 o cenzúre filmov.

¹² MIHÁLIK, ref. 4, s. 45.

¹³ Jeden z požiadavkov slovenskej verejnosti uskutočnený. In *Kinema*, 1935, roč. 3, č. 1, s. 7.

koľko tieto snímky často obsahovali maďarskú propagandu a revizionistické snahy.¹⁴ Volanie po znovuzavedení slovenskej cenzúry maďarských iredentistických filmov sa často objavovalo aj v tlači, podľa ktorej sa jednalo o zásadný problém.¹⁵

ANALÝZA CENZÚRNEJ PRAXE MAĎARSKÝCH A MONARCHISTICKÝCH FILMOV

Politické a spoločenské aspekty československej filmovej cenzúry sa vo viacerých prípadoch odzrkadlili pri filmoch maďarskej produkcie či filmových snímkach s monarchistickou tematikou. Bolo tým pádom akékoľvek filmové dielo zobrazujúce monarchistické zriadenie automaticky zakázané? Aký bol *modus operandi* cenzúrneho zboru pri posudzovaní odkazov na bývalé rakúsko-uhorské zriadenie? Poďme sa pozrieť sa rozklad činnosti Cenzúrneho zboru kinematografického pri Ministerstve vnútra s ohľadom na vybrané filmové diela vyššie uvedenej kategórie.

FILMY S MONARCHISTICKOU TEMATIKOU

Monarchistické zriadenie ako aj s ním spojené odkazy sa v rôznych formách a podobách objavovali v medzivojnovom období primárne v dielach rakúskej a nemeckej produkcie. Výnosom ministerstva vnútra Československa č. 1/29 zo dňa 18. januára 1929 tak bolo napríklad zakázané verejné predvádzanie rakúskeho filmu *Vojvoda Ján* (orig. *Herzog Hansl*) z roku 1928 ako dielo malého filmového výrobcu H. Engela so sídlom vo Viedni. Ministerstvo premietanie tejto drámy nepovolilo z dôvodu, že obsahom filmového deja boli životné príbehy členov rodu Habsbursko-Lotrinského. Verejné predvádzanie osôb pochádzajúcich z bývalého vládnuceho rodu by mohlo spôsobiť nepokoje a ohroziť verejný poriadok. Predmetný film vo filmovom štúdiu prešiel následne zásadnými úpravami a tentokrát pod názvom *Láska princa Juraja* (orig. *Die Liebe des Prinzen Georg*) v roku 1929 dostal povolenie na verejné premietania v československých kinách. Napriek tomu cenzúrny zbor trval na dodatočných zmenách a preto výrobca musel vystrihnúť akékoľvek zábery vytvárajúce reminiscencie na Rakúsko-Uhorskú monarchiu.¹⁶

Rakúska filmová tvorba sa napriek rozpadu monarchie často vracala pri zasadzovaní deja do predvojnovkej doby. Takýmto dielom bola aj dráma o 7 dieloch *Kaiserjäger* (orig. *Kaiserjäger*) z roku 1927, ktorá bola dielom viedenského filmového štúdia Hans Otto. Cenzúrny orgán jednohlasne, všetkými prítomnými hlasmi, zakázal verejné premietanie tohto filmu. Podľa stanoviska poradného zboru bol síce samotný dej tejto drámy nezávadný, avšak sa odohrával

¹⁴ Slovenský národný archív: fond Krajinský úrad v Bratislave 1928 – 1939, Prezídium a sekretariát krajinského prezidenta 1928 – 1939, kr. 147, inv. j. 247. Správa Ministerstvu obchodu v Prahe od Krajinského úradu v Bratislave zo dňa 19. decembra 1935.

¹⁵ „Príživujeme že v šestnástom roku nebojíme sa iredenty. Keď sa však stane, že tesne po 28. októbri keď ešte viali na bratislavských domoch zástavy, kedy sa denná tlač referovala o oslavách národného sviatku, premietal sa v tunajších kinách film „Čardášová princezná“, potom je to hrubá provokácia! Všetka slovenská tlač protestovala proti tomuto tendenčnému filmu, ešte neutíchli protesty keď sa dozvedáme o ďalšom príleve maďarských iredentistických filmov na Slovensko...(.) Ťažko sa nám verí, že cenzori a dovozná komisia nerešpektujú oprávnené protesty československej verejnosti, obzvlášť dnes, keď sa so všetkých strán volá po náprave starej krivdy, aby iredentistické filmy neboli na Slovensku premietané.“ Invázia maďarských filmov na Slovensko. Ako dlho budú úrady nečinne trpeť šírenie iredenty? Žiadame slovenskú filmovú cenzúru! In Slovenská politika, 9. novembra 1935, roč. 15, č. 255, s. 1.

¹⁶ V pomyselnom koši tak skončili napríklad v I. časti drámy vyobrazené scény so záberom na rakúskeho orla umiestnenom na priečelí budovy pošty s titulky vykresľujúcimi dobrotu a múdrosť bývalého cisára Františka Jozefa. Ďalej v IV. časti museli byť z filmového pásu vylúčené zábery na zámok Schönbrunn. Diel VII. tejto drámy prišiel pri cenzúrnom zásahu o scénu a titulky, na ktorých sa na viedenskom krajinskom sneme vyhlasuje nová ústava. Národní archiv: fond Cenzurní sbor kinematografický při Ministerstvu vnitra (1919 – 1939), kr. 7. Žiadosť Moldaviafilm s.r.o. Ministerstvu vnitra zo dňa 29. mája 1929.

v prostredí, ktoré bolo presýtené spomienkami na bývalé rakúske impérium. Monarchistické reflexie tu tak možno badať na všetkých mužských postavách účinkujúcich vo filme, a to prostredníctvom ich šatstva, konkrétne rakúskych vojnových uniforiem. Aj vojenské strety medzi rakúskou a talianskou armádou boli poznačené vysokou mierou patriotizmu na strane vojakov rakúskej armády. Takýto druh sentimentu by podľa cenzúrneho posudku dokonca naplňal skutkovú podstatu § 26 zákona č. 50/1923 Zb. na ochranu republiku.¹⁷

Medzi štátne symboly a odkazy na po vojne rozpadnuté Rakúsko-Uhorsko okrem monarchiu vyzdvihujúcich záberov na heraldiku, členov bývalej vládnucej kráľovskej rodiny, vojenské uniformy alebo úradné či kráľovské budovy patrila aj štátna hymna. Tá sa objavila vo filme z roku 1929 *Dáma v Hermelíne* (orig. *Frau im Hermelin*) zo štúdia Hegewald Film so sídlom v Berlíne. Scéna, v ktorej rakúski dôstojníci pripíjajú s čašami vína na zdravie cisára za zvuku rakúskej hymny sa tak prirodzene na verejnom premietaní filmu po zásahu cenzúrneho úradu neobjavila.¹⁸

Podobný postup badáme aj vo filme z roku 1928 s názvom *Žltá ľalia* (orig. *Die gelbe Lilie*) z dielne amerického filmového štúdia First National so sídlom v New Yorku. Cenzori vo všetkých titulkách v tejto dráme zmenili slovo princ na gróf a rozhodli sa úplne vystrihnúť zábery na obrazy kráľovského paláca v Budapešti.¹⁹

Chúlostivosť prezentovania režimu bývalého Rakúsko-Uhorska si uvedomovali aj samotní filmoví producenti a distribútori. Československá filiálka najstaršieho a dodnes fungujúceho filmového štúdia Léon Gaumont sa pri 10. výročí vzniku Československej republiky rozhodla natočiť pri tejto príležitosti film dokumentujúci zrod, a postupné budovanie nášho demokratického štátu. Do tohto dokumentu mali byť podľa internej komunikácie medzi filmovým štúdiom a ministerstvom vnútra zahrnuté aj zábery vytvorené ešte v období monarchistického zriadenia. Predmetné zábery mali obsahovať udalosti ako sprievod bývalého cisára a kráľa Rakúsko-Uhorska Františka Jozefa vo Viedni, svadbu nasledovníka trónu arcivojvodu Karola von Habsburga so Zitou Bourboncko-Parmskou ako aj krstiny ich prvorodeného syna Otta von Habsburga. Predmetom listu adresovaného oddeleniu filmovej cenzúry bola otázka, do akej miery budú považované takéto scény za závadné a či ministerstvo bude trvať na ich vylúčení. Argumentom za zachovanie týchto scén vo filme na strane pražskej pobočky Léon Gaumont bolo, že dokument bude obsahovať aj zábery na prezidenta T.G. Masaryka. Cieľom týchto scén tak mala byť iba akási komparácia spoločenskej situácie z doby pred prevratom a po prevrate.²⁰ Odpoveď cenzúrneho zboru bola v tejto veci jednoznačná. Akékoľvek verejné premietania filmu, v ktorom by účinkovali členovia bývalej habsburskej panovníckej rodiny nemožno povoliť. Predvádzanie takýchto záberov by totižto mohlo vyvolať pobúrenie. Nemožno tak vylúčiť narušenie verejného poriadku v zmysle § 17 ríšskeho ministerského nariadenia č. 191/1912.²¹

¹⁷ V zmysle § 26 ods. 1 zákona č. 50/1923 Zb. na ochranu republiku mal politický resp. štátny policajný úrad právo nariadiť odstránenie pomníkov, nápisov a iných pamiatok na verejnom mieste pokiaľ boli protištátneho rázu alebo boli postavené pre niektorého člena panujúcej rodiny v Rakúsku, Uhorsku, Rakúsko-Uhorsku či Nemeckej ríši. Za pomníky sa považovali aj dosky, obrazy, znaky a odznaky. Je očividné, že pri vypracovaní tohto cenzúrneho posudku tak v prípade tohto snímku aplikovali mimoriadne extenzívny výklad zákona a subsumovali ho aj na kinematografické diela a to napriek skutočnosti, že na rozdiel od pomníkov či nápisov nemajú filmy statický charakter. Národní archiv: fond Cenzurní sbor *kinematografický při Ministerstvu vnitra (1919 – 1939)*, kr. 5. Žiadosť Wolframfilm s.r.o. Ministerstvu vnitra zo dňa 20. apríla 1928.

¹⁸ Pozri časť Filmová hlídka. In *Věstník Ministerstva vnitra Československej republiky*, 1928, roč. 9, s. 138.

¹⁹ Pozri časť Filmová hlídka. In *Věstník Ministerstva vnitra Československej republiky*, 1929, roč. 11, s. 26.

²⁰ Tento dobový termín bol v československej spoločnosti v období medzi vojnami bežne používaný a nachádzame ho ako v úradnej komunikácii, literatúre tak aj v tlačенých periodikách. Prevratom sa rozumel vznik Československa, teda rozpad Rakúsko-Uhorska a následná zmena politického a spoločenského zriadenia na našom území.

²¹ Národní archiv: fond Cenzurní sbor *kinematografický při Ministerstvu vnitra (1919 – 1939)*, kr. 7. Žiadosť León Gaumont pro Československou republiku Ministerstvu vnitra zo dňa 1. júna 1928.

ČASOVÉ UDALOSTI

Zásahy do práce filmárov sa vyskytli v mene boja proti revizionizmu a vyzdvihovaniu uhorskej, a maďarskej štátnosti aj v prípade maďarských filmov, resp. filmov s maďarskou tematikou. V tomto prípade nemuselo ani nevyhnutne ísť o filmy so špecifickým žánrom a príbehom, ale aj o tzv. časové udalosti, ktoré by sme dnes označili za spravodajstvo, teda akýsi prehľad udalostí a aktuálnych správ z domu aj zo sveta zahrňujúci tematiku politiky, ekonomiky, športu a podobne.

S takýmito druhmi správ sa s pravidelnou periodicitou mohli stretnúť československí diváci v kinách vďaka zvukovým žurnálom, ktorých tvorcom bola americká filmová spoločnosť Paramount Film z New Yorku. Z časových udalostí zachytených vo zvukovom žurnále Paramount č.2.roč. 6. z roku 1933 boli napríklad vystrihnuté zábery na oslavy sviatku sv. Štefana v Budapešti vrátane prislúchajúcich titulkov.²²

Zásahu cenzúrnych úradníkov sa pri premietaní aktualít zo sveta nevyhol ani film od československých filmárov Electra Journal zo sídlom v Prahe. Z ich časových udalostí č. 24 (V. ročník) z roku 1929, boli nútení odstrániť zábery z budapeštianskeho veľtrhu znázorňujúce veľké symbolické písmeno T ako Trianon.²³

MAĎARSKÉ FILMY A MAĎARSKÁ HUDBA

Pohľady na maďarské hlavné mesto sa v rámci československej filmovej praxe rovnako nestretávali s nadšením. Na paškál sa tak pri cenzúre dostal maďarský film *Ukradnutá streda* (orig. Ellopot szerda) z roku 1934, ktorý bol dielom filmového výrobcu Drahoczy Film so sídlom v Budapešti. Z tejto veselohry ministerstvo vystrihlo záber na panorámu budínskej strany maďarskej metropoly. Dôvod, pre ktorý sa cenzori rozhodli túto scénu odstrániť ale neuviedli.²⁴

Filmové diela nemuseli trpieť vadou len z titulu obrazových scén či dialógu. S postupným ozvučením filmov sa tak na plátnach postupne na prelome 20. a 30. rokov začal objavovať obraz spolu aj so zvukom. Na mušku cenzúre sa tak dostala aj maďarská hudba. Stalo sa tak pri filme *Škandál v hoteli Atlantic* (orig. Skandal im Atlantik – Hotel) natočenom v roku 1934 nadnárodným filmovým štúdiom UniversalFilm so sídlom v Budapešti a Zürichu. Z filmu tak bola odstránená maďarská pieseň, a to bez ohľadu na skutočnosť, že nebola presiaknutá iredentistickými snahami a textu tak chýbal jednoznačný protičeskoslovenský naratív.²⁵

Ďalším príkladom z toho istého súdka bola maďarská veselohra o 7 dieloch z roku 1931 s názvom *Modrá Modla* (orig. A kék bálvány) z dielne filmového štúdia Palatinus – Film so sídlom v Budapešti. Jednalo sa o prvý ozvučený maďarský film vôbec. V VI. diely tejto ságy bola rozhodnutím ministerstva zo snímku vylúčená scéna, kde hlavná postava pri gramofóne na farme po zaspievaní piesne v maďarskom jazyku plače za Budapešťou.²⁶

²² Pozri časť Filmová hlídka. In *Vestník Ministerstva vnútra Československej republiky*, 1933, roč. 14, s. 181.

²³ Pozri časť Filmová hlídka. In *Vestník Ministerstva vnútra Československej republiky*, 1928, roč. 10, s. 213.

²⁴ Pozri časť Filmová hlídka. In *Vestník Ministerstva vnútra Československej republiky*, 1934, roč. 15, s. 195.

²⁵ Zaujímavosťou v tomto prípade je, že predmetný film prešiel prvou cenzúrou v máji v roku 1934 bez akéhokoľvek zásahu zo strany cenzúrneho orgánu, neskôr sa však v septembri k filmu na ministerstve vrátili a dodatočne zasiahli do povolenia premietat túto veselohru. Po novom tak z filmu zmizla pieseň s nasledujúcim refrénom: „*Víla Margitinho ostrova, studený vietor vzlyká s tebou, tu si necháva vykrvacať srdce, lebo nieto od Budapešti krajšej!*“ Pozri časť Filmová hlídka. In *Vestník Ministerstva vnútra Československej republiky*, 1934, roč. 15, s. 183.

²⁶ Jednalo sa o pieseň z nasledovným refrénom: „*Ale prosím, dnes prosím, na zemi a v nebi je len jedno také mesto, ktoré moje srdce ľúbi! Kde cestujúci vystupujú, medzi Dunajom a Tisou. Je Londýn, je Neapol, je Konštantínopol,*

FILMY CESTOPISNÉ A DOKUMENTÁRNE

Na viacerých príkladoch už bolo dostatočne ilustrované, že akékoľvek scény, obsahujúce reminiscencie na monarchistické zriadenie boli vo všeobecnosti vnímané na filmovom plátne ako spoločenské a politické tabu. Zásadný bol ale pri posudzovaní kontext, v akom boli vyššie spomenuté javy vo filme zobrazované.

Dobрым komparačným príkladom na poukázanie kontextu cenzúrnej praxe boli dokumentárne a cestopisné filmy. Jedným z takýchto filmov bol cestopisný a prírodný dokument s názvom *Budapešť* (orig. *Budapest*), natočený v roku 1928 z dielne francúzskeho filmového štúdia Pathé Consortium vo sídlom v Paríži. Podľa prílohy žiadosti o cenzúru bolo cieľom tohto cestopisu zoznámiť divákov s krásami a pamiatkami Budapešti. V dokumente sa tak objavili zábery na najznámejšie stavby a pamätihodnosti bývalej uhorskej metropoly, vrátane Parlamentu a Budínskeho hradu - korunovačného paláca alebo sochy sv. Štefana, zakladateľa uhorského štátu a prvého maďarského kresťanského panovníka. Napriek záberom obsahujúcim stavby či sochy so silnou symbolikou kráľovskej minulosti bývalej uhorskej časti monarchie, bolo toto dielo cenzúrou ponechané bez jediného zásahu zodpovedných ministerských úradníkov.²⁷

Využívanie filmového umenia na účely maďarskej propagandy a iredentizmu v tomto období ale nebolo možné podceňovať. Osudový rok 1920 spojený s podpísaným Trianonskej mierovej zmluvy bol v maďarskej spoločnosti oprávnené vnímaný ako *annus horribilis*, ktorého dopad bolo potrebné úplne zvrátiť alebo aspoň podstatne zmeniť. Do tohto procesu prirodzene patrilo aj umenie a filmy, ako spoločensky čoraz viac rozšírenejšia forma trávenia voľného času. Účel vybraných maďarských filmových diel a ich zapájanie do pomyselného boja proti povojnovému usporiadaniu strednej Európy bol tak v tomto smere nespochybniteľný. Túto skutočnosť okrem iného potvrdzuje aj dobová maďarská kinematografická literatúra. V nej sa vo svojom príspevku maďarský spisovateľ a publicista Árpád Pásztor (1877 – 1940) vyjadril nasledovne: „*V tejto krajine (v Maďarsku) každý, kto píše, tvorí, duševné produkty vyváža do zahraničia musí byť iredentista! Žiaden Maďar sa ani na okamih nesmie zmieriť s tým, že Sedmohradsko nie je naše, že Košice, Prešov, Levoča, Nové Zámky a Bratislava nie sú mestá maďarské. A filmy treba postaviť do nášho veľkého národného boja!...Každý maďarský film nech je bojovníkom, aby za tisíc ročné uhorské hranice bojoval. Lúboštná dráma, detektívka, veselohra, prírodný snímok, všetko môže slúžiť tomuto cieľu!*“²⁸

ZÁVER

Popularita filmu ako umeleckého prostriedku spolu s rozvojom kinematografického priemyslu doma aj v zahraničí medzi širokými masami pretavila do čoraz vyššej a vyššej návštevnosti kín. Tento rast vo svetle dobovej štatistiky, nemožno označiť iným slovami než rapidný a exponenciálny. Zatiaľ čo v roku 1919 navštívilo v Bratislave filmové predstavenia len necelých 190 000 osôb, tak v roku 1930 tento počet divákov stúpol na vyše 915 000.²⁹ Nutnosť

no pre mňa iba jedna je, iba jedna Pešť!“ Pozri časť *Filmová hlídka*. In *Vestník Ministerstva vnútra Československej republiky*, 1932, roč. 13, s. 187.

²⁷ Národní archiv: fond Cenzurní sbor *kinematografický při Ministerstvu vnitra* (1919 – 1939), kr. 6. Masarykův lidovýchovní ústav (svaz osvětový) Ministerstvu vnitra zo dňa 7. mája 1928.

²⁸ LÁNYI. Victor – RADÓ, István – HELD, Albert. *A 25 éves mozi - A magyar kinematográfia negyedszázados története*. Budapest: Biró Miklós Nyomdai Műintézet RT, 1920, s. 38.

²⁹ Kol'ko majú návštevníkov bratislavské kiná? In *Slovák*, 1. februára 1931, roč. 13, č. 26, s. 5.

regulácie obsahu premietaných filmových diel v očiach štátu, tak bola nielen legitímna, ale aj nevyhnutná.

Cenzúrna prax bola pri filmových dielach maďarskej produkcie a filmoch s monarchistickou tematikou konzistentná, hoci na začiatku 30. rokov sa do našich kín dostali aj filmy s iredentistickým nádychom. Verejné premietanie týchto diel viedlo k pobúreniu u slovenského publika. Urovnávanie tohto sporu skončilo uspokojením žiadosti slovenských divákov a tlače, zriadením cenzúrnej filmovej komisie pri Krajinskom úrade v Bratislave. Tá mala zabezpečiť, aby sa takto obsahovo závadné filmy na Slovensku nepremietali.³⁰

Po ozvučení filmov na prelome 20. v 30. rokoch minulého storočia sa cenzúra začala aktivizovať aj pri piesňach a hudbe. V prípade vybraných maďarských filmov padli za obeť výkonu úradnej cenzúry aj melancholické piesne, a to bez uvedenia jasne vymedzeného dôvodu. Napriek absencii cenzúrneho *modus operandi* pri týchto dielach vieme dedukciou vyvodiť, prečo sa niektoré maďarské piesne v premietanej verzii v československých kinách nakoniec neobjavili. Je pravdou, že sa slová týchto piesní neobsahovali ani náznak maďarskej iredenty či spochybňovania povojnového usporiadania strednej Európy. Hlbšou analýzou však dokážeme logicky z obsahu ich textu vyvodiť podstatu problému. Melancholický podtón týchto piesní, vyzdvihovanie Budapešti ako hlavnej metropoly maďarského národa v spojení s túžbou vrátiť sa do nej, malo potenciál vzbudiť u divákov maďarskej národnosti žijúcich v Československu neželaný sentiment za bývalým Uhorskom. Teoreticky tak mohol viesť k narúšaniu verejného poriadku a v zmysle platnej legislatívy a dobového zmýšľania, už toto bolo možné považovať za relevantný dôvod cenzúrnych zásahov.

Vo svetle uvedených skutočností bol vplyv cenzúry na podobu a dostupnosť filmov maďarskej produkcie, a filmov s monarchistickou tematikou zreteľný. Za výnimku možno označiť krátku epizódu v 30. rokoch 20. storočia, kedy došlo u pražskej cenzúry k prepusteniu niektorých iredentisticky ladených maďarských filmov k verejnému premietaniu. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že monarchisticky ladená kinematografická tvorba a vybrané maďarské snímky boli počas výkonu úradnej cenzúry pod drobnohľadom. Odkazy na rakúsko-uhorskú štátnosť predstavovali na filmovom plátne neželaný jav a zbytočný návrat do obdobia pred vznikom Československej republiky. Takýto druh filmového umenia mal potenciál ideologicky a politicky pôsobiť na celú spoločnosť. Štát tak výrazne využíval právo na kontrolu takýchto diel, čo sa prejavilo na ich obsahu a dostupnosti. Z hľadiska obsahu išlo o vystrihnutie, a teda následnú absenciu akýchkoľvek reminiscencií na bývalé monarchistické zriadenie. Zákaz verejného premietania filmového diela prirodzene znamenal automatickú nedostupnosť pre divákov. Cieľom filmových cenzorov bolo zachovanie verejného poriadku a eliminácia nebezpečného sentimentu za monarchiu na filmovom plátne. Uplatnenie cenzúrnych postupov v zmysle starorímskej zásady *dura lex sed lex* bolo nekompromisné, avšak vzhľadom na spoločenskú, politickú a medzinárodnú situáciu v medzivojnovom období v Československu malo svoje opodstatnenie.

³⁰ Predmetná zmena cenzúrnej praxe v tejto oblasti bola pripisovaná záujmu vyvážať a propagovať československú filmovú tvorbu aj v Maďarsku. Nekompromisný zákaz maďarských filmov v Československu by z dôvodu reciprocity na maďarskej strane takúto aktivitu neumožňoval. Pre viac informácií k tejto tematike pozri DOSTÁL, Miloš. Kulturní a politické pozadí dovozu maďarských filmů do ČSR v druhé polovině 30. let. In *Illuminace*, 1991, roč. 3, č. 2, s. 39 – 54.

Poena cullei as a purificatory ritual

Maciej Jońca

PENALTY

Poena cullei was one of the most peculiar and cruel¹ ways of carrying out executions in ancient Rome. The punishment consisted of sewing a convict in a leather sack and drowning him in a river or a sea. It was mainly inflicted for committing a *parricidium*,² hence the ancient authors often gave it the name *poena parricidii*. The origin of the punishment is quite mysterious. Valerius Maximus writes that the Etruscan king Tarquinius Superbus ordered the duumvir Marcus Atilius to be sewn in a sackcloth and drowned, for giving away the sacred formulas contained in the Sibylline Books.³ The author of *Rhetorica ad Herennium* refers to an unknown law, under which the one who killed their parent was to be wrapped in a waterskin and thrown into the water.⁴ On the basis of the two above fragments, theories were built that *poena cullei* was an archaic punishment inflicted on people committing sacrilege,⁵ murderers of relatives⁶ or even all intentional killers.⁷

Abstract

Poena cullei has long attracted great interest among scholars (especially lawyers, historians and anthropologists). The Roman sanction for patricide involving sewing up the perpetrator in a sack with some animals and drowning him in the sea terrifies and fascinates at the same time. This text shows that for the ancient Romans *poena cullei* was never a punishment in the modern sense. It was a ghastly quasi-religious ritual to cleanse society of the taint that the criminal had brought down on everyone. It did not lose its character even when Christianity became the ruling religion in Rome and retribution became the primary purpose of criminal punishment.

Keywords

poena cullei, *parricidium*, Roman criminal law, ritual, criminal sanction, penalty

Author

Prof. dr hab. Maciej Jońca
Academy of Lomza, Faculty of Law and Administration
mjonca@al.edu.pl

Cite

JOŃCA, Maciej. *Poena cullei* as a purificatory ritual. In *Historia et theoria iuris*, 2024, roč. 16, č. 2, s. 30 – 38.

¹ On the severity of Roman criminal law – GANRSEY, Peter. Why Penal Laws become harsher: the Roman case. In *Natural Law Forum*, 1968, Vol. 13, pp. 141 – 162. MacMULLEN, Ramsey. Judicial Savagery in the Roman Empire. In *Chiron*, 1996, Vol. 16, pp. 147 – 166.

² The mystery of the etymology of the term *parricidium* they tried to solve, CLOUD, John, Duncan. “Parricidium”. From the *lex Numae* to the *lex Pompeia* de *parricidiis*. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 1971, Vol. 88, pp. 1 – 66. KUPISZEWSKI, Henryk. Quelques remarques sur le “parricidium” dans le droit romain classique et post-classique. In ARU, Luigi et al. (ed.) *Studi di onore di Edoardo Volterra*, Vol. IV, Milano: Giuffrè, 1970, p. 612. MEYLAN, Paul. *L’étymologie du mot parricide à travers la formule “paricidas” esto de la loi romaine*. Lausanne: Rouge, 1928, p. 7 ff. MOMMSEN, Theodor. *Römisches Strafrecht*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1899, p. 612 fn. 2. The literature was collected by MELIS, Carlo Augusto. “Arietem offerre”. Riflessioni attorno all’omicidio involontario in età arcaica. In *Labeo*, 1988, Vol. 34, p. 169. On the origins and evolution of the crime of *parricidium* in Roman criminal law – JOŃCA, Maciej. *Parricidium w prawie rzymskim*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008, 352 p.

³ Val. Max. 1.1.13; Dionys. 4.62. See also CANTARELLA, Eva. *I supplizi capitali: origine e funzioni delle pene di morte in Grecia e a Roma*. Milano: Feltrinelli, 1991, p. 268.

⁴ Rhet. ad Her. 1.13.23.

⁵ REIN, Wilhelm. *Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinian*. Leipzig: K.F. Köhler, 1844, p. 453 ff.

⁶ LATTE, Kurt. Religiöse Begriffe im frühromischen Recht. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 1950, Vol. 67, pp. 51 – 52; REIN, ref. 5, p. 453 ff.

CUSTOMARY LAW

The roots of the sack penalty do not reach as far as the royal period. Nevertheless, it is hard to completely rely on the accounts of Livy, who assumes that Publicius Malleolus⁸ was the first person to be sewn in a sack and thrown into the sea for murdering his mother⁹ in 101 BC.¹⁰ Similarly, Plutarch's reference is also not quite credible, as he claimed that Lucius Hostius, who was to commit his revolting deed shortly after the wars with Hannibal, was registered as the first perpetrator of *parricidium* in Roman history.¹¹

Taking Livy's reference into account, some researchers assumed that the first *lex de parricidio*, which officially introduced the use of *poena cullei* for the murder of one's parents, dated back to the end of the 2nd century AD.¹² Literary sources, however, seem to contradict this theory as well. Plautus' comedies *Pseudolus*¹³ and *Epidicus*¹⁴ show that the penalty of the sack must have been intimidating the society already at the beginning of the 2nd century BC.¹⁵ In his speech in defence of Sextus Roscius of Ameria, Cicero described it as a product of the ancient Roman "particular wisdom" (*sapientia singularis*).¹⁶ Likewise Modestinus, a Roman jurist living in the 2nd century AD,¹⁷ seemed to be reasonable to assume that the penalty of the sack was established on the basis of ancestral customs.¹⁸

Poena cullei could have been already used during the wars with Carthage. The failures and catastrophes that took place in the second Punic War had a significant impact on the Romans' religious mentality.¹⁹ The defeat at Cannae even resulted in a periodic recourse to human sacrifice,²⁰ which was a shocking exception in the Roman history.²¹ In this difficult period, everything began to take on symbolic meanings and be interpreted.²² Any anomaly aroused unprecedented fear and was perceived as a tragic prognosis for the state and its citizens.

⁷ MOMMSEN, ref. 2, p. 922 – 923. Some critical remarks to this theory, see CLOUD, ref. 2, p. 26 ff. KASER, Max. *Römische Rechtsgeschichte*. Göttingen: Vanderhoek & Ruprecht, 1950, p. 71, 123.

⁸ The story described in detail by CANRARELLA, ref. 3, p. 275 – 277. GUARINO, Antonio. Variazioni sul tema di Malleolo. In *Labeo*, 1989, vol. 35, pp. 79 – 91. ZUCCOTTI, Francesco. Il testamento di Publicio Malleolo. In PASTORI, Franco (ed.) *Studi in onore di Arnaldo Biscardi*, Vol. IV, Milano: Istituto editoriale cisalpino, La Giuridica, 1987, pp. 229 – 265.

⁹ Liv. 68; Rhet. ad Her. 1.13; Oros. 5.16.

¹⁰ CLOUD, ref. 2, p. 30.

¹¹ Plut. Rom. 24.

¹² DÜLL, Rudolf. Zur Bedeutung der poena cullei im römischen Strafrecht, In *Atti del Congresso Internazionale di Diritto romano*, Vol. I, Pavia: Fusi, 1935, p. 365; MEYLAN, ref. 2, p. 31 fn. 1; REIN, ref. 5, p. 454.

¹³ Plaut. Pseud. 351.

¹⁴ Plaut. Epid. 349-51.

¹⁵ CLOUD, ref. 2, p. 32.

¹⁶ Cic. Pro Rosc. Am. 26.71.

¹⁷ KUNKEL, Wolfgang. *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*. Weimar: Böhlau, 1952, p. 259 ff.

¹⁸ D. 48.9.9: *Poena parricidi more maiorum haec instituta est...* Similarly: Cic. Pro Rosc. Am. 25.69-70. See also CANTARELLA, ref. 3, p. 270. Ancient authors who quoted some indefinite law probably meant a custom that had been established in the ancient times. Cf. BRUNNENMEISTER, Emil. *Das Tödtungsverbrechen im alt-tertümlichen Recht*, Leipzig: Duncker & Humblot, 1887, p. 187. NARDI, Enzo. *L'otre dei parricidi e le bestie incluse*, Milano: Giuffrè, 1980, pp. 62 – 63.

¹⁹ CLOUD, ref. 2, p. 34.

²⁰ Liv. 22.57.6; 62.6.11. The oriental cult of *Magna Mater* was also introduced – Liv. 29.10.11.

²¹ DUMÉZIL, Georges. *Archaic Roman Religion*. Vol. II, Chicago-London: University of Chicago Press, 1970, p. 459 ff. The issue of human victims in ancient times analysed by DAVIES, Nigel. *Opfertod und Menschenopfer*, Düsseldorf-Wien: Ullstein, 1981, pp. 7 – 81.

²² Liv. 62.1-5; 62.6-11. DUMÉZIL, ref. 21, p. 457.

The penalty of the sack has numerous analogies with another peculiar rite popular in these times, which was *procuratio prodigii*.²³ Within its framework, all creatures that were crippled or visibly distorted (*monstra, prodigia*) were disposed of because they were seen as a clear sign of gods' anger and unfavourableness.²⁴ The act of purification, carried out immediately, was drowning of such monsters in the river or sea.²⁵ The *procuratio* ceremony was necessary for reviving good relations between the world of people and gods (*pax deorum*).²⁶

The procedure was also applied to hermaphrodites.²⁷ Livy writes: *primarily hermaphrodites were ordered to be thrown to the sea, according to the example given during the consulate of Gaius Clodius and Marcus Livius*;²⁸ and elsewhere: *at that time, it was also reported from Umbria that a twelve-year-old half-man was found there. Distancing from such ugliness, he was to be kept away from the Roman territory and killed as soon as possible*.²⁹

The murderers of relatives were disposed of in the same way and in a similar manner. It is very likely, that originally, *poena cullei* was not a penalty in the strict sense but rather a purification act that would cleanse the local community of the blemish that the killer had brought with their crime. Max Radin very rightly points out: *The perpetrator was not merely a criminal amenable to punishment, but a foul thing, unclean, causing the gods to withdraw their presence from a world he polluted, and requiring therefore hasty removal from the world in such a manner as to remove at the same time the miasma his body would inevitably spread*.³⁰

Killing relatives (especially parents) was an unbelievable and frightening act. According to Plutarch, in the first six centuries of the existence of Rome similar events never took place.³¹ In literary sources it is possible to find the definitions of this crime such as: "unbelievable crime" (*incredibile scelus*),³² 'gravest crime' (*asperrimum crimen*)³³ or the "greatest sin" (*summum nefas*).³⁴ The perpetrator who broke the core rule of the Roman *pietas*³⁵ "resembled a monster and a mongrel" (*prodigii ac portenti similis*).³⁶

The rituals of drowning hermaphrodites and murderers of relatives were probably introduced around the same time – in 207 BC for being a hermaphrodite and a little later for parricides.³⁷ The fact of sewing animals in the sack together with the perpetrator of *parricidium* and their selection indicates the significant influence of haruspices on the final shape of the rite.³⁸ Later on, from a social practice of a religious nature, *poena cullei* became one of the sanctions of criminal law introduced on the basis of a long-standing custom (*mos maiorum*).³⁹

²³ BRUNNENMEISTER, ref. 18, p. 197. CLOUD, ref. 2, p. 31 ff. NARDI, ref. 18, p. 119. RADIN, Max. The "lex Pompeia" and the "poena cullei". In *Journal of Roman Studies*, 1920, Vol. 10, p. 120.

²⁴ LATTE, Kurt. *Römische Religionsgeschichte*. München: C.H. Beck, 1960, p. 204.

²⁵ MOMMSEN, ref. 2, p. 904.

²⁶ CLOUD, ref. 2, p. 34. RADIN, ref. 23, p. 120.

²⁷ CLOUD, ref. 2, p. 34.

²⁸ Liv. 11.14; 29.10.

²⁹ Liv. 39.22.5.

³⁰ RADIN, ref. 23, p. 120.

³¹ Plut. Rom. 22.

³² Cic. Pro Rosc. Am. 14.40; Sen. De clem. 1.23.1; Quint. Inst. or. 7.2.31.

³³ Inst. 4.18.6.

³⁴ Sen. De clem. 1.23.1; Quint. Decl. min. 377.

³⁵ More on the role of the *pietas* in the Roman family – SALLER, Richard P. *Patriarchy, property and death in the Roman Family*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 102 ff.

³⁶ Cic. Pro Rosc. Am. 37; Sen. De clem. 1.23.1.

³⁷ CLOUD, ref. 2, p. 36. At the same time NARDI (ref. 18, p. 67) claims that this penalty was introduced at the beginning of the 2nd century BC.

³⁸ LATTE, ref. 6, p. 52. An opposing claim is made by – BRUNNENMEISTER, ref. 18, p. 197, who assumes that *poena cullei* is an archaic Etruscan penalty that was taken over by the Romans.

³⁹ NARDI, ref. 18, p. 59 ff.

STATUTORY LAW

Presumably, the penalty of sack found its place during the penal codification of Cornelius Sulla⁴⁰ in the *lex Cornelia de sicariis et veneficis* of 81 BC.⁴¹ As late as 59 BC, Cicero's brother Quintus, acting as the governor of Asia, sentenced two parricides⁴² to *poena cullei*, which caused a shock to Marcus.⁴³ Arpinate considered his brother's gesture a symptom of unprecedented cruelty.

Promulgated not long after, because in the year 55 BC,⁴⁴ the *lex Pompeia de parricidiis* completely abolished use of the sack,⁴⁵ introducing a form of banishment called "prohibition of water and fire" (*aquae et ignis interdictio*).⁴⁶ This may be evidenced by Caesar, who punished murderers of their relatives with an exile and confiscation of all property.⁴⁷ However, the statutory law did not coincide with the practice of everyday life. Despite the clear provisions of the Pompeian law, the penalty of the sack was still ruthlessly pronounced in relation to perpetrators who confessed (*confessi*) or were caught red-handed (*manifesti*).⁴⁸

The above procedure was established during the Principate. Suetonius recalls that in Augustus' time the *confessi* had little chance of avoiding the sack penalty.⁴⁹ Giving his permission to perform it, the emperor aimed at repairing morals and restoring respect for religion.⁵⁰ Claudius condemned the perpetrators of *parricidium* for drowning in the sack with great pleasure, and sadistically enjoyed watching executions.⁵¹ Seneca says with reluctance that in this way the emperor sentenced more people in five years than all the previous rulers put together.⁵² In the time of Nero, the crowd was believed to throw the sack at the emperor's monument at night, implying that he should be punished like this for murdering his mother.⁵³ Although Hadrian advised that those guilty of similar crimes should be sewn and drowned, he allowed certain exceptions. When the sea or the river were too far away, murderers of relatives were to be thrown to the beasts to be devoured (*damnatio ad bestias*).⁵⁴

⁴⁰ More on the codification and its application by the Romans: BAUMAN, Richard A. The "Leges iudiciorum publicorum" and their Interpretation in the Republic, Principate and Later Empire. In *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur im Spiegel der neueren Forschung*, 1980, Vol. 13.2, p. 103 – 233.

⁴¹ The discussion in the older and newer literature – REIN, ref. 5, p. 455; KUPISZEWSKI, ref. 2, p. 612.

⁴² Cic. Epist. ad Q. fratrem, 1.2.4-5. Presumably, Roman governors popularised this practice in the provinces. Cf. NARDI, ref. 18, p. 41; RADIN, ref. 23, p. 119.

⁴³ LINTOTT, Andrew W. *Violence in Republican Rome*. Oxford: Clarendon Press, 1968, p. 37 rightly notes that Cicero was much more concerned about the severity of his brother than about the specificity of the punishment itself or the difficult situation of convicts.

⁴⁴ The date of the adoption of the law raises a lot of controversy. The individual theories on that were collected by NARDI, ref. 18, p. 78 fn. 6.

⁴⁵ MOMMSEN, ref. 2, p. 644. Differently see BAUMANN, Richard A. *Crime and Punishment in ancient Rome*, London-New York: Routledge, 1996, p. 32, who claims that the penalty was still applied to *manifesti* and *confessi*. Even further goes CANTARELLA, ref. 3, p. 269 who suggests that *lex Pompeia* might actually introduce it on the formal level. See also RADIN, ref. 23, p. 123.

⁴⁶ CLOUD, ref. 2, p. 47 ff.; NARDI, ref. 18, p. 78 ff..

⁴⁷ Suet. Caes. 42,3. RADIN, ref. 23, pp. 125 – 126.

⁴⁸ REIN, ref. 5, p. 460.

⁴⁹ Suet. Aug. 33. See also KUPISZEWSKI, ref. 2, p. 612.

⁵⁰ DÜLL, ref. 12, p. 403.

⁵¹ Suet. Claud. 34.1. Cf. LEVICK, Barbara. *Claudius*. New Haven-London: Yale University Press, 1990, p. 124. This fragment is explained differently by BAUMAN, ref. 45, p. 70 ff.

⁵² Sen. De clem. 1.23.1.

⁵³ Dio. Cass. 61.16.1.

⁵⁴ D. 49.9.9; Dosith. Hadr. Sent. 16. See also GARNSEY, Peter. *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*. Oxford: Clarendon Press, 1970, p. 130 fn. 9 claims that this regulation only applied to people with low social status (*humiliores*). Differently RILLINGER, Rolf. *Humiliores-Honestiores. Zu einer sozialen Dichotomie im*

One reference from the *Pauli Sententiae* (a post-classical anonymous law collection) informs that those who committed a murder of their relatives: *were formerly drowned in the sackcloth, but today they are burnt alive or thrown to the beasts*,⁵⁵ but again it does not mean that the penalty of the sack was completely out of use. When describing a trial of a young man unjustly accused of fratricide,⁵⁶ Apuleius of Madaura indicates that the sanction was *poena cullei*.⁵⁷ This type of an execution can also be found in the writings of Christian authors, such as Tertullian⁵⁸ and Lactantius.⁵⁹

In a rescript addressed to Verinus, a vicarius of Africa, Constantine the Great ordered that those who murdered relatives should be sewn in the sack and drowned.⁶⁰ This also concerned the head of the family (*pater familias*), who took away his child's life.⁶¹ The emperor ruled out the use of any other type of an execution. If the sea was not nearby, the bag had to be drowned in the river. *Poena cullei* was also performed during the reign of Constantine's successors.⁶² In their constitution of 339, the emperors Constantine II and Constans wrote that adulterers caught in the act had to be burnt alive or sewn up in the sack, analogically as the perpetrators of *parricidium*.⁶³ Through the publication of both ordinances in the Theodosian Code,⁶⁴ they came into effect throughout the entire country. *Poena cullei* was found even in the catalogue of penalties envisaged by Justinian's codification.⁶⁵ The emperor devoted much space to the issue of the crime committed within the family. The rarity of the ritual and the cruel way of executing clearly fascinated him.⁶⁶

Formally, the penalty of the sack was never abolished in Rome. It was known to the barbarian tribes that built their own states on the ruins of the Western Empire and was also in use in Byzantium. In the Middle Ages, it appeared in Spain, in the German Empire and among some Scandinavian peoples. Lithuanian statutes mention it, although there are no traces allowing us to assume that it was used on the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The last case of its execution comes from Saxony from 1734.⁶⁷ Frederick II replaced it with beheading immediately after his accession to the throne.

Strafrecht der römischen Kaiserzeit, München: Oldenbourg, 1988, p. 203, who assumes that all perpetrators of *parricidium* were punished in the same way.

⁵⁵ PS 5.24.1.

⁵⁶ Similarly, Quint. Decl. min. 296.

⁵⁷ Apul. Met. 10.242: *nec quisquam – tam aequus remanserat iuveni, quin cum evidentem noxae compertum insui culeo pronuntiaret.*

⁵⁸ Tert. De anim. 33.6.

⁵⁹ Lact. Inst. div. 5.6.9.

⁶⁰ Cod. Iust. 9.17.1; Inst. 4.18.1. The motives for issuing the imperial regulation are not entirely clear. CLOUD, ref. 2, p. 58 sees it as a sign of barbarisation of the law in the time of Constantine. BIONDI, Biondo. *Il Diritto Romano Cristiano*. Vol. III, Milano: Giuffrè, 1954, p. 486 explains the emperor's decision with a desire to harden criminal penalties for murder.

⁶¹ Interesting remarks on the evolution of *patria potestas* – HARRIS, William V. The Roman father's power of life and death, In SHALER Roger Bagnall, HARRIS William Vernon (eds.). *Studies in Roman Law in memory of A. A. Schiller*. Leiden: Brill, 1986, pp. 81 – 95; WESTBROOK, Raymond. *Vitae necisque potestas. Historia*, 1999, Vol. 48, p. 203 – 223.

⁶² HARRIES, Jill. *Law and Empire in Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 138 fn. 18.

⁶³ CTh. 4.11.36. The emperor's decision analysed by BIONDI, Biondo. La poena adulterii da Augusto a Giustiniano. In *Scritti Giuridici*, Vol. II, Milano: Giuffrè, 1965, pp. 63 – 64.

⁶⁴ CTh. 9.17.

⁶⁵ Inst. 4.18.6. See also KUPISZEWSKI, ref. 2, p. 613.

⁶⁶ ROBINSON, Olivia F. Some Thoughts on Justinian's Summary of Criminal Law. In *Bulletino d'Istituto di Diritto Romano*, 1991 – 1992, Vol. 94 – 95, p. 99.

⁶⁷ CLOUD, ref. 2, p. 18; RADIN, ref. 23, p. 122.

RITUAL

The execution of those sentenced to *poena cullei* can be determined with great accuracy. It is a unique combination of religious, magical and penal elements.⁶⁸ Its technical side was dealt with by the hangman (*carnifex*) and his helpers⁶⁹ and was preceded by the usual flogging (*flagitatio*). In the case of murderers of relatives, the distinguishing feature was the use of a blood-red whip (*virgae sanguinae*).⁷⁰ It symbolized the cleansing of the community from evil and transferring it to the convict so that it could die with them.⁷¹

Afterwards, the criminal, with their head wrapped in wolf skin and shod in wooden sabots,⁷² was imprisoned. These odd measures were not supposed to prevent attempts to escape as Cicero suggested.⁷³ Covering of the head was neither the usual act preceding the execution. This activity was rather a specifically understood passage rite.

According to old folk beliefs, an animal in a human could take on a regular form. By covering oneself with wolf skin, a person was to gain the power to change into a wolf, but at the same time they took over its cruelty and bloodthirstiness. Already Greek physicians mentioned a disease called lycanthropy (*lykantropia*). Wolf mask on the face of a parricide indicated that he/she was removed from the human community.⁷⁴ He gained the appearance of a cruel beast, whose characteristics matched the features of their deed.⁷⁵ The act meant simultaneously imposing *abolitio imaginis*.⁷⁶

The wooden sabots were supposed to cut off the contact with the ground as wood was considered an insulating material.⁷⁷ After completing the above activities, the convict became “secured”; temporarily neutralized. His breath no longer polluted the air that everyone breathed and his feet did not sully the ground.⁷⁸ In such a state, he was imprisoned for as long as it took to sew a bag of ox skin.⁷⁹

When the execution tool was ready, the convict (still alive) was sewn there along with four animals: a dog, a cock, a monkey and a snake. Afterwards, the whole sack was put on a cart harnessed by the black oxen,⁸⁰ taken to the sea or the nearest river, and drowned. The black oxen pulling this tragic burden were connected with the cult of chthonic deities, and fit into the whole execution.⁸¹

⁶⁸ DÜLL, ref. 12, p. 370; KUPISZEWSKI, ref. 2, p. 613.

⁶⁹ Sen. Contr. 7.2.3.

⁷⁰ D. 48.9.9. A few remarks on the wording used in the text, see D’ORS, Alvaro. “Virgae sanguinae?”. *Rivista internazionale di diritto romano e antico*, 1973, Vol. 24, pp. 207 – 208. Further considerations on this matter, see DOHRMANN, Henning. *Anerkennung und Bekämpfung von Menschenopfern im römischen Strafrecht der Kaiserzeit*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1995, p. 63; NARDI, ref. 18, p. 104.

⁷¹ CANTARELLA, ref. 3, pp. 281 – 285; DÜLL, ref. 12, p. 396.

⁷² Rhet. ad Her. 1.13.13: soleae lignae pedibus inductae sunt; Cic. De inv. 2.50.158: lingneae soleae in pedes inditae sunt.

⁷³ Cic. De inv. 2.50.149.

⁷⁴ LUCREZI, Francesco. “*Senatusconsultum Macedonianum*”. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 1992, p. 188; ZUCCOTTI, ref. 8, p. 258.

⁷⁵ DÜLL, ref. 12, p. 369.

⁷⁶ LUCREZI, ref. 74, p. 189.

⁷⁷ DÜLL, ref. 12, p. 339.

⁷⁸ Ibidem, p. 339; REIN, ref. 5, p. 548.

⁷⁹ Iuv. 13.155; Isid. Etym. 5.27.36; Theoph. Inst. 4.18.6.

⁸⁰ Information about the above practice is found only in – Dosith. Sent. et epist. Hadr. 3.16. MOMMSEN, ref. 2, p. 922 fn. 9 takes it seriously. BRUNNENMEISTER, ref. 18, p. 188 fn. 2 claims it is apocryphal.

⁸¹ DÜLL, ref. 12, p. 369 – 370; 395.

DESIGNATION OF EVIL

Sewing in a sack symbolized breaking the criminal's contact with another earthly element, namely water.⁸² Cicero explains the situation of the convict in the following way: *they live as long as they can, but they are not given the chance to breathe the air of heaven; so they die in a way their bones do not touch soil; they are swayed by the waves, but are not washed by them. They are thrown ashore, but they do not even find rest here.*⁸³ The traces of the clearly pagan significance of the penalty are very visible in the directions set by Constantine the Great,⁸⁴ repeated by Justinian's Institutes: *... sewn in the sack [...] and in such sinister confinement closed, [...] thrown into the sea or river to make them stop using all the elements in life and without daylight make them not rest in soil after death.*⁸⁵

The severity of criminal repression corresponded to the importance of the crime committed.⁸⁶ Therefore the penalty of the sack was fearfully described as a "particular type of death penalty" (*supplicium singulare*).⁸⁷ *Poena cullei*, however, was not only an expression of blind retaliation. The manner in which the convict was treated had a much deeper religious and magical significance.⁸⁸ The viper, the dog, the rooster and the monkey were seen by the Romans as "horrible", "monstrous" (*prodigi*) animals.⁸⁹ Three of them were considered to be chthonic and performing certain functions in the underground world.⁹⁰ Similarly, the perpetrator of *parricidium* became the *monstrum* through his deed.⁹¹

The serpent was perceived as an extremely evil and ancient creature deserving the greatest distrust. As a creature without hands, ears, eyelids and able to inflict unexpected death by poisonous bites, it evoked feelings of reluctance, disgust and fear. His appearance was interpreted as a bad omen.⁹² Greek, Etruscan and Roman iconography distinguished various deities and demons of the underground world, which were always accompanied by snakes. Hekate (goddess of darkness, magic, ghosts, spells, underworld and crossroads) or Persephone (queen of the underworld) were very often depicted with a bunch of snakes in their hands. The most terrifying mythological creatures have snakes instead of hair (Gorgon Medusa, the Erinyes). Some of them take (partial) form of a snake (Tryphon, Hydra). In the context of the discussed punishment, the serpent also symbolized the age-old element of evil which was embedded in everything that was earthly. Its presence in the sack can be better understood and justified, taking into account the ancient beliefs, assuming that vipers on being born killed their own mother.⁹³

The dog is associated with the underground world of the dead and the chthonic gods of death, earth and moon. In Greek and Roman society it was believed that Hekate wanders around the world at night in the company of a dog. The images from the period show this animal can very often be found at the foot of Persephone's throne. The dog played an important

⁸² REIN, ref. 5, p. 458.

⁸³ Cic. Pro Rosc. Am. 25-26.

⁸⁴ DÜLL, ref. 12, p. 404.

⁸⁵ Inst. 4.18.6.

⁸⁶ CANTARELLA, ref. 3, p. 269; LUCREZI, ref. 74, p. 184 ff.

⁸⁷ Cic. Pro Rosc. Am. 25.70; Oros. 5.16.24.

⁸⁸ Numerous explanations were given as to the practice of sewing animals in the sack together with the murdered. Individual views were gathered by LUCREZI, ref. 74, p. 179 ff.

⁸⁹ DÜLL, ref. 12, p. 385; RADIN, ref. 23, p. 123.

⁹⁰ DÜLL, ref. 12, p. 387.

⁹¹ LUCREZI, ref. 74, p. 188; REIN, ref. 5, p. 458. The original thesis is presented by RADIN, ref. 23, p. 130, who explains that the evil emanating from the *prodigium* was neutralized by passing it on to the above-mentioned animals that were to die with it.

⁹² Ov. Fast. 2.711; Plin. Hist. nat. 29.4; 22; Val. Max. 1.6.9.

⁹³ Aristotel. Hist. anim. 2.8. Remarks on that with appropriate sources: NARDI, ref. 18, p. 136 fn. 8.

role as an intermediary between the world of the living and that of the dead. As the guide of souls (*psyhopompos*), Hermes received a dog as his attribute. The multi-headed dog, Cerberus, guarded the entrance to the kingdom of the dead, constituting a kind of a living border between the two worlds. Also, the guide Charon was often presented with the head of a dog. In folk tradition, the dog was a sign of death. In a dice game that originally had cult functions, the worst throw was called a dog (*canis, canicula*) which simply meant death.⁹⁴ Claiming a dog was an animal, particularly despised by the Greeks and the Romans and therefore accompanied a criminal in their final moment is highly unlikely.⁹⁵

The rooster, although commonly associated with bright powers and solar cult, also played a role as a soul guide. Like a dog, it was an animal dedicated to Hermes and Persephone, as well as Selene, the goddess of the moon. It was attributed magical powers and was sacrificed for the deceased. Ovid⁹⁶ and Juvenal⁹⁷ write that roosters were sacrificed to the goddess of the night and domestic Lares. Blackbirds were destined for chthonic gods.⁹⁸ In addition, a rooster was perceived as a very aggressive animal,⁹⁹ fighting against its breed and devoid of all attachments.

The presence of a monkey in this group can rightly cause astonishment.¹⁰⁰ In contrast to Egypt, in Rome, the monkey had no divine attributes and therefore it did not have any special cult functions. The Romans despised monkeys. They were perceived as the personification of ugliness, malice and low instincts. These animals often served also as symbols of fatalism and completely irrational actions. Monkeys were considered as caricatures of men; their distorted picture.¹⁰¹ All these features fitted in well with the image of the perpetrator of *parricidium*. Sewing the murderer in the sack with the monkey was to serve their additional disgrace.

PURIFICATION

In Greco-Roman antiquity, water was conceived as a pre-matter and a substance from which all forms of being arise and to which they return at the moment of their decay. The Romans were afraid of it. Immersion in water meant the disintegration of all forms and total reintegration. It was an intermediate element between ethereal elements such as air and fire, and a solid element, which was earth. By being sewn in the sack and thrown in the water, the offender was deprived of the right to be buried, and was condemned to a state of permanent suspension.¹⁰²

For all people of the Mediterranean region, water was the best remedy to clean off sins, guilt and blemish of all kinds.¹⁰³ Throwing things unclean, and thus unacceptable by the society, into the water was a typical way of cleansing the entire community. The best means to release the object from the curse was salt water. Therefore, sacks with murderers or relatives were thrown into the rivers in hope that they would be taken to the sea.¹⁰⁴ At the same time, the cir-

⁹⁴ SCHEL Rath, Bernfried. Der Hund bei den Indogermanen. *Paideuma*, 1954, Vol. 6, p. 36.

⁹⁵ As falsely believed by NARDI, ref. 18, p. 133 fn. 6. The dog was "particularly" despised not by the Roman society but by Jewish people and this attitude was only popularised by Christianity.

⁹⁶ Ov. Fast. 1.455.

⁹⁷ Iuv. 13.233.

⁹⁸ Plin. Nat. hist. 10.156.

⁹⁹ Plin. Nat. hist. 10.24. NARDI, ref. 18, p. 123 fn. 3; p. 135 fn. 7.

¹⁰⁰ Juvenal calls the animal "innocent monkey" (Iuv. 13.156: *simia innoxia*). RADIN, ref. 23, p. 126 believes that it was an innovation introduced by Claudius.

¹⁰¹ NARDI, ref. 18, p. 137 fn. 9; RADIN, ref. 23, p. 127; REIN, ref. 5, p. 458.

¹⁰² Cic. Pro. Rosc. Am. 26,72; Quint. Decl. min. 299.

¹⁰³ KYLE, Doland G. *Spectacles of death in ancient Rome*. London: Routledge, 1998, p. 126; MOMMSEN, ref. 2, p. 922.

¹⁰⁴ CLOUD, ref. 2, p. 34; MOMMSEN, ref. 2, p. 922.

culution of water in the river meant that the purification process could be carried out quickly without any major investment or effort.¹⁰⁵

The river was always considered as a kind of a border, no man's land. It is not a coincidence that the mythological carrier Charon would help the dead to cross the border river (Acheron or Styx). The Romans deeply believed in rivers being linked to fate and death.¹⁰⁶

ANTI-COMMEMORATION

After the punishment was carried out, the remains of the animals mixed with the remains of the convict. When the sack was thrown ashore, its content informed everyone what they dealt with. It was clear that the sack contained the remains of a murderer of a relative and was under no circumstances to be buried. Even if despite obvious prohibitions someone dared to bury the remains found, it was not the human remains anyway.

Poena cullei was not an ordinary punishment, mainly because its effects reached much further than the effects of other executions. The perpetrator not only died. During the grim ceremony they were deprived of the right to be buried and *abolitio imaginis* was imposed.¹⁰⁷ *Poena cullei* was constructed in such a way as to make the criminal feel the most terrible consequences only after their death.

Although this type of an execution was adopted for many centuries in Roman criminal law, it never, even in Christian times, lost its religious-ritual character. That is why it deserves to be more of a ritual used under Roman criminal law than a criminal sanction.

¹⁰⁵ KYLE, ref. 103, p. 140 fn. 5.

¹⁰⁶ SCHMIDT, Leopold. Niemandsländ. Die spielfhafte Gestaltung des Weges durch das Unbetretbare. Antaios, 1966, Vol. 8, p. 80 ff.

¹⁰⁷ LUCREZI, ref. 74, p. 186.

Právo medzinárodného obchodu (Od pojmu ius gentium až k súčasnému právu medzinárodného obchodu)

Adam Kőszeghy

ÚVOD

Jedným z nespochybniteľných prejavov suverenity každého štátu je formulácia vlastných právnych noriem (sumárne právneho poriadku), ktoré budú zaväzovať všetkých adresátov právnych noriem na území daného štátu. Z tohto dôvodu je preto vo výlučnej právomoci každého štátu si upraviť normy obchodného práva tak, aby boli v súlade s právnou a kultúrnou tradíciou daného štátu.¹ Avšak, z každého poriadneho pravidla musí zákonite vyplývať aj istá výnimka, a to taká, že ho možno uplatniť len na vnútroštátne obchodné vzťahy. Vo vzťahu k medzinárodnému obchodnému styku je situácia zjavne zložitejšia. Žiaden štát nie je úplne sebestačný – v tej či onej miere musí preto dovážať tovary, aby zásoboval svoje národné hospodárstvo alebo vyvážať tovary za účelom zaobstarania si prostriedkov pre dovoz, a preto sa bez hospodárskych vzťahov s inými štátmi v dnešnej dobe nezaobíde žiaden štát.² Z dôvodu prekonania rozdielov medzi jednotlivými národnými právnymi poriadkami si preto medzinárodná obchodná prax vytvorila spoločné (právne) prostriedky v podobe medzinárodných obchodných zvyklostí, výkladových pravidiel, vzorových zmlúv, obchodných podmienok a pod., ktoré tvoria súhrnne osobitný právny systém

Abstract

The paper discusses the development of the International Trade Law (lex mercatoria) from its origins in Roman law in the form of the law of foreigners (ius gentium), which served as an imaginary legal putty in the unequal Roman society between members of Roman and non-Roman nations as inhabitants of the Roman Empire, through the formation of the lex mercatoria as an autonomous law of merchants in the Middle Ages and the modern period, up to the period of the 19th century, when the lex mercatoria was established. In the 19th and 20th centuries, new social and economic challenges also came along, to which the concepts of the (new) lex mercatoria and its legal instruments naturally responded. Attention is also briefly given to its contemporary form in globalised international trade.

Keywords

International Trade Law, Transnational Commercial Law, lex mercatoria, ius gentium, Roman Law

Author

Mgr. Adam Kőszeghy, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
adam.koszeghy@flaw.uniba.sk

Cite

KŐSZEGHY, Adam. Právo medzinárodného obchodu (Od pojmu ius gentium až k súčasnému právu medzinárodného obchodu). In *Historia et theoria iuris*, 2024, roč. 16, č. 2, s. 39 – 53.

¹ Táto právomoc štátu je do istej miery korigovaná normotvorbou Európskej únie vo forme smerníc (stanovujú záväzný výsledok, ktorý sa má dosiahnuť, avšak forma a metódy sú ponechané na členských štátoch) a nariadení (majú všeobecnú platnosť, sú záväzné a priamo uplatniteľné vo vzťahu ku všetkým členským štátom), ktorými dochádza najmä v oblasti práva obchodných spoločností k harmonizácii právnej úpravy obchodného práva.

² „Existence celosvětových obecných hospodářských vztahů, nezávislých na vůli a přání jednotlivců, činí v dnešních podmínkách mezinárodního života nemyslitelným, aby se některý stát obklopil neprodyšnou zdí bez vstupních a výstupních bran pro obchodníky a zboží z druhých států.“ BYSTRICKÝ, Rudolf a kol. *Právo medzinárodného obchodu*. Praha: Orbis, 1967, s. 11.

svetového obchodného práva (Transnational Commercial Law, Law Merchant, lex mercatoria).³ Právne normy však môžu byť vytvárané len štátmi či už vlastnými právnymi predpismi, alebo medzinárodnými zmluvami v rámci činnosti medzinárodných a nadnárodných organizácií, pričom sa záväznými pre účastníkov zmluvy stávajú až ich faktickým inkorporovaním do zmluvy, ktorá sa ale musí spravovať určitým právnym poriadkom.⁴ Niektoré zahraničné sudy a doktrína prijímajú teóriu o existencii svetového (transnacionálneho) obchodného práva autonómneho od jednotlivých štátov a formulujú tak aj jeho obsah.⁵ Cieľom tohto príspevku je preto priblížiť vývoj práva medzinárodného obchodu od jeho počiatkov až do jeho súčasnej podoby.

RÍMSKE PRÁVO AKO IDEOVÝ ZDROJ PRE SÚKROMNÉ PRÁVO

Ak chceme hľadať korene takmer každého súkromnoprávneho inštitútu alebo samotného právneho odvetvia musíme poväčšine siahnuť po rímskom práve a hľadať ich počiatky práve v jeho „útrobách“. To platí aj pre právo medzinárodného obchodu, ktorého počiatky siahajú do rímskeho práva, a to konkrétne cudzineckého práva (*ius gentium*). *Ius gentium* ako cudzinecké právo predstavovalo v rámci systému rímskeho práva protiklad k *ius civile*, ktoré bolo založené na princípe personality práva, a preto sa vzťahovalo len na rímskych občanov a nie obyvateľov iných obcí – cudzincov (*peregrínov*) nachádzajúcich sa na rímskom území.⁶ Rímsky štát sa nemohol prirodzene s ohľadom na svoju územnú expanziu uzatvoriť pred okolitým svetom (nerímskymi národmi), a preto uzatváral s týmito národmi medzinárodné zmluvy o priateľstve (*foedera*), ktoré slúžili ako a príležitosť k rozvoju obchodu.⁷

S ohľadom na to, že na právne pomery a spory z týchto vzťahov medzi cudzincami alebo medzi rímskymi občanmi a cudzincami navzájom nebolo možné aplikovať *ius civile*, a medzinárodné zmluvy o priateľstve (*foedera*) nemuseli obsahovať zodpovedajúcu právnu úpravu, bolo potrebné nájsť spôsob ako by bolo možné pružne riešiť tieto právne vzťahy. Najväčšiu zásluhu na vyriešení tohto problému malo v roku 242 pred Kr. vytvorenie úradu cudzineckého prétora (*praetor peregrinus*) popri už existujúcom úrade mestského prétora,⁸ pričom jeho jurisdikcia mala siahnuť práve na riešenie sporov medzi cudzincami a Rimanmi, resp. medzi cudzincami zdržiavajúcimi sa na území Ríma.⁹ Právnou obvyčajou a praxou rímskeho cudzineckého súdu spolu s ediktami osobitného magistráta – cudzineckého prétora sa preto sfor-

³ Tento autonómny systém právnych pravidiel nezávislý tak na národnom práve, ako aj medzinárodnom práve však nie je jasne ohraničený. RŮŽIČKA, Květoslav et al. *Vliv římského práva na vybrané instituty práva mezinárodního obchodu*. Praha: Wolters Kluwer, 2020, s. 1.

⁴ Tamže. Istú kontroverziu voči tomu tvrdeniu môžu však predstavovať legislatívne (právotvorné) procesy v rámci orgánov Európskej únie, kedy sa členské štáty síce zriekli časti svojej suverenity v prospech Európskej únie, avšak toto právo fakticky netvorí.

⁵ KUČERA, Zdeněk – PAUKNEROVÁ, Monika – RŮŽIČKA, Květoslav. *Medzinárodné právo súkromné*. Brno: Doplněk, 2015, s. 214.

⁶ VANČURA, Josef. Úvod do studia soukromého práva římského. Díl I. Praha: Typus, 1923, s. 34.

⁷ RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 4.

⁸ „V dôsledku prudkého hospodárskeho rozmachu rímskeho štátu bolo potrebné prispôbovať strnulé civilné právo novým hospodárskym pomerom. Táto úloha bola zverená štátnemu úradníkovi nazývanému mestský prétor (*praetor urbanus*), ktorého úrad bol zavedený v roku 367 pred n. l. Licíniovým zákonom s cieľom odbremeniť konzulov. Ako ústavnému zástupcovi konzulov mu bol zverený výkon súdnictva (jurisdikcie), teda najmä oprávnenie prijímať alebo odmietať podané žaloby. Vyslovene síce nemal právotvornú moc, ale z moci svojho úradu fakticky prispieval k tvorbe súkromného práva najmä tým spôsobom, že rozširoval vzťahy, ktoré chránili staré civilné právo a takto nepriamo sa jeho činnosť stávala prameňom práva.“ BRTKO, Róbert – LYSÝ, Miroslav. *Pramene práva*. In ŠTEVČEK, Marek – GREGOR, Martin – MLKVÝ, Matej (eds). *Lexikón dejín slovenskej súkromnoprávnej terminológie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, s. 46.

⁹ REBRO, Karol – BLAHO, Peter. *Rímske právo. 4. prepracované a doplnené vydanie*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2019, s. 57.

movalo v rámci rímskeho právneho poriadku vyššie uvedené cudzinecké právo (*ius gentium*).¹⁰

Prameňmi *ius gentium* boli okrem právnej obyčaje, ediktov cudzineckého prétora aj právne zásady, ktorými sa spravovali kupci vo východnom Stredomorí, a keďže cudzinecký prétor mohol prevziať právne inštitúty z iných právnych poriadkov, takýmto spôsobom sa prostredníctvom *ius gentium* dostali do rímskeho práva omnoho vyspelejšie právne inštitúty ako tie podľa *ius civile*.¹¹ Ako príklad možno uviesť pre oblasť medzinárodného obchodu dôležité inštitúty obligačného práva ako písomný dlžobný úpis (*syngraphé a chirographé*), kategórie literárnych kontraktov (*expensilatio*), zabezpečenie dlhu (*constitutum debiti*), záruku bankára (*receptum argentarii*), závdavok (*arrha*), námornú pôžičku (*foenus nauticum*) a právnu úpravu námornej havárie (*Lex Rhodia de iactu*).¹² *Ius gentium* obdobne zaviedlo aj právnu ochranu azda dnes najznámejším záväzkovým vzťahom vznikajúcim v obchodnom styku, ktoré však *ius civile* buď nepoznalo, alebo upravovalo nedostatočne (*mandatum, societas, emptio venditio, locatio conductio*).¹³ Vyznačovalo sa oproti *ius civile* teda minimálnym formalizmom, pričom *ius gentium* kladlo veľkú váhu dobrej viere (*bona fide*) a prirodzenej spravodlivosti (*aequitas – ekvite*).¹⁴ Z tohto dôvodu bolo možné v rámci právneho režimu *ius gentium* chrániť omnoho efektívnejšie jednotlivé subjektívne práva subjektov záväzkových vzťahov, ako tomu bolo v prípade striktného formálneho (a skostnatenej) *ius civile*.

Napriek tomu, že *ius gentium* a *ius civile* sa spočiatku nachádzali voči sebe v pomyselnom antagonickom postavení, toto postavenie sa začalo meniť najmä pod vplyvom pôsobenia *ius gentium* v právnych vzťahoch cudzincov s rímskymi občanmi. *Ius civile* bolo charakteristické zastaralými právnymi inštitútmi, častokrát sprevádzanými ceremoniálnymi úkonmi, ako napr. v oblasti obligačného práva (*stipulatio*)¹⁵ alebo majetkového práva (*mancipatio*), a preto tieto „ťažkopádne“ inštitúty boli postupne nahradené / ovplyvnené inštitútmi *ius gentium* v rámci právnych vzťahov výlučne medzi rímskymi občanmi.¹⁶ Dôkazom toho bola aj činnosť mestského prétora, ktorý v rámci svojej jurisdikcie nad obchodnými spormi medzi rímskymi občanmi začal aplikovať v týchto sporoch normy *ius gentium* (napr. uznanie menej formálneho spôsobu nadobudnutia vlastníckeho práva – *traditio*), čím sa *ius gentium* stalo súčasťou rímskeho práva platného spoločne tak pre Rimanov ako aj cudzincov.¹⁷ Dominanciu *ius gentium* v rámci rímskeho práva spoločného pre Rimanov a cudzincov však treba nevyhnutne limitovať najmä na oblasť obligačného práva, keďže rodinné a dedičské právo sa pre rímskych občanov

¹⁰ VANČURA, ref. 6, s. 34.

¹¹ RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 5.

¹² DAJCZAK, Wojciech – GIARO, Tomasz – LONGSCHAMPS DE BÉRIER, Franciszek. *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*. Warszawa: PWN, 2014, s. 59. Citované podľa RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 5.

¹³ SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 48. RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 31, 80. Porovnaj aj MLKVÝ, Matej – MLKVÁ ILLÝOVÁ, Zuzana. Zmluva. In ŠTEVČEK, Marek – GREGOR, Martin – MLKVÝ, Matej (eds). *Lexikón dejín slovenskej súkromnoprávnej terminológie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, s. 406 – 407.

¹⁴ BOURDEAUX, M. Gautier. *Lex Mercatoria*. In *Časopis pro právní vědu a praxi*, 1998, roč. 6, č. 4, s. 678.

¹⁵ DANČIAKOVÁ, Valéria Terézia. Územný rozmach Ríma ako podnet pre vývoj rímskeho súkromného práva v podobe *ius gentium*. In *Historia et theoria iuris*, 2023, roč. 15, č. 1, s. 10 – 11. DANČIAKOVÁ, Valéria Terézia. The Interaction Between Roman *Ius Civile* and Local Provincial Legal Tradition: Papyri P. Yadin 21 and P. Yadin 22 as Roman *Stipulatio*. In *Bratislava Law Review*, 2024, roč. 8, č. 1, s. 78. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.46282/blr.2024.8.1.373>>. Obdobne aj SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Druhé přepracované vydání. Praha: Nákladem vlastním, 1932, s. 70.

¹⁶ VANČURA, ref. 6, s. 35. RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 2. Porovnaj aj SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského*. I. díl. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, s. 14.

¹⁷ RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 6.

napriek vyššie uvedenému spravovalo výlučne *ius civile*.¹⁸ Slobodný vývoj *ius gentium* prostredníctvom prétorského práva sa fakticky zastavil v roku 129 po Kr. vydaním tzv. večného Hadriánovho ediktu (*edictum perpetuum Hadriani*), ktorého účelom bolo zozbieranie a vytýčenie hraníc prétorského práva, a preto síce vydávanie ediktov bolo formálne možné, avšak tento edikt bolo možné zmeniť len so súhlasom cisára (*princepsa*).¹⁹ Posledným dôležitým míľnikom vo vývoji *ius gentium* bolo vydanie ediktu *Constitutio Antoniana* cisára Caracalu (Marcus Aurelius Severus Antoninus) v roku 212 po Kr., ktorým pod vplyvom snahy o zvýšenie daňových výnosov udelil rímske občianstvo takmer všetkým slobodným mužom v Rímskej ríši, čím došlo fakticky k právnemu zrovnoprávneniu rímskych občanov a cudzincov v oblasti aplikovateľného práva (*ius civile*), a teda k formálnemu zániku *ius gentium* ako partikulárneho práva cudzincov. Tento zánik bol však iba formálneho charakteru, keďže *ius gentium* počas svojej platnosti preniklo a ovplyvnilo významne normy *ius civile*, a preto sa paradoxne práve prostredníctvom neho šírilo ďalej a prežilo v tejto forme.²⁰

Z hľadiska teoretického vymedzenia bolo *ius gentium* však výlučne rímskym právom, ktorého pramene spočívali najmä na právnej obyčaji a ediktoch (cudzineckého) prétora, rovnako ako v prípade *ius civile*.²¹ Toto právo rovnako aplikovali len rímske súdy, a to len na osoby žijúce alebo nachádzajúce sa na území rímskeho štátu. V skutočnosti teda nešlo ani o právo, ktoré upravovalo vzťahy medzi národmi alebo medzi štátmi, ani o právo spoločne nimi vypracované, ale o právo rímske – vypracované a uplatňované rímskym orgánom, cudzineckým prétorom.²² Rímski právnici však z teoretického hľadiska vnímali *ius gentium* úplne odlišne. *Ius gentium* vnímali ako právo všeludské platné pre všetky národy sveta,²³ pričom jeho rozsah bol širší a mal pozostávať nielen z prevzatých inštitútov zo Stredomoria, ale aj inštitútov najstaršieho rímskeho súkromného práva (*ius civile*) platného len pre rímskych občanov, ktoré sa zároveň mohli vyskytnúť aj v právnych úpravách iných národov.²⁴ Iní rímski právnici zase *ius gentium* stotožňovali s prirodzeným právom (*ius naturale*) vychádzajúcim zo samotnej prirodzenej podstaty ľudí a pomerov (*ratio naturalis*), a preto malo byť spoločné všetkým ľuďom. Táto koncepcia narážala na tvrdenia o nemožnosti stotožňovania *ius gentium* a *ius naturale*

¹⁸ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Šesté vydání. Bratislava: Nákladem Právnické fakulty University Komenského, 1927, s. 35.

¹⁹ BRTKO – LYSÝ, ref. 8, s. 48. Porovnaj aj SOMMER, ref. 15, s. 92 – 93.

²⁰ ROZEHNALOVÁ, Naděžda. *Transnacionální právo mezinárodního obchodu*. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 14.

²¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Čtvrté opravené vydání. Praha: Nakladatelství J. Otto, 1910, s. 116.

²² REBRO – BLAHO, ref. 9, s. 57.

²³ Gaius, Inst. 1.1.1: „*Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. Populus itaque Romanus partim pro proprio, partim communi omnium hominum iure utitur.*“ „Všetchny národy, které se řídí zákony a obyčejí, užívají dílem svého vlastního, dílem všem lidem společného práva. Neboť to, co si jako právo nějaký národ sám pro sebe stanoví, je jeho (právem) vlastním a nazývá se právo občanské, jakožto právo obci vlastní. To však, co pro všechno lidstvo (sám) přírodní řád stanoví, je všemi národy stejně zachovááno a nazývá se „právo národů“, jakožto právo, jehož všechny národy užívají. A tak národ římský užívá dílem svého vlastního, dílem všem lidem společného práva.“ KINCL, Jaromír. Gaius. Učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 41.

²⁴ HEYROVSKÝ, ref. 18, s. 36. Dig. 1.1.4.: „*Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur. Quod a naturali recedere facile intellegere licet, quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit.*“ „Právo národů je takové, které užívají všechny kmeny lidí. Je jednoduché rozpoznat, čím se liší od práva přirozeného, neboť tamto je společné všem živým tvorům, toto pouze lidem navzájem mezi sebou.“ SKŘEJPEK, Michal. *Lex et ius. Zákony a právo antického Říma*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2018, s. 192.

z dôvodu pojmového vylučovania.²⁵ Podľa významného rímskeho právnika Ulpiána bolo prirodzené právo (*ius naturale*) platné od prírody pre všetky živočíchy na svete, pričom sa od neho *ius gentium* odlišovalo tým, že bolo spoločne platné len pre ľudí.²⁶

Ius gentium predstavovalo istý základ pre neskorší vznik a vývoj *lex mercatoria* ako práva medzinárodného obchodu, avšak treba objektívne zhodnotiť, že napriek viacerým spoločným znakom medzi *ius gentium* a súčasným transnacionálnym právom medzinárodného obchodu, je analógia vo vzťahu k novodobému právu medzinárodného obchodu značne nadsadená.²⁷ Táto analógia má značné trhliny najmä kvôli už spomínanej skutočnosti, a to, že systém *ius gentium* bol vytvorený rímskym štátom, a nie prostredníctvom vlastnej obchodnej praxe (typický znak medzinárodnej obchodnej obýčaje ako jedného z kľúčových prameňov moderného práva medzinárodného obchodu) ani koordinovanou normatívnou činnosťou niekoľkých štátov (príznačné pre unifikovanú úpravu v oblasti práva medzinárodného obchodu).²⁸

LEX MERCATORIA – FENOMÉN STREDOVEKEJ A NOVOVEKEJ EURÓPY

Korene moderného práva medzinárodného obchodu po *ius gentium* siahajú následne do stredovekého *lex mercatoria*, ktoré predstavovalo partikulárne (autonómne) právo obchodníkov založené na podklade obyčajového práva.²⁹ Od vtedajšieho feudálneho, kráľovského alebo kánonického práva sa odlišovalo najmä svojou nadnárodnosťou; zdrojom v obchodných zvykoch a obyčajach; rýchlym, neformálnym a efektívnym sporovým konaním, v rámci ktorého spory medzi obchodníkmi rozhodovali uznávané autority z radov obchodníkov a prevahou uplatňovania princípu *bona fides* v zmysle stredovekej obchodnej poctivosti.³⁰ Vznik a následné formovanie *lex mercatoria* možno datovať na prelome 11. a 12. storočia v Európe, pričom v každej jurisdikcii odlišne (*law merchant* v Anglicku,³¹ *droit des faibles* vo Francúzsku,³²

²⁵ Ako uvádza L. Heyrovský: „...a bylo na př. otroctví odvozováno z *ius gentium* a zároveň tvrzeno, že *iure naturali* všichni lidé jsou svobodnými.“ HEYROVSKÝ, ref. 21, s. 117.

²⁶ HEYROVSKÝ, ref. 18, s. 36.

²⁷ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 14.

²⁸ Tamže, s. 14.

²⁹ Je však do veľkej miery sporné v akom postavení možno *lex mercatoria* vnímať vo vzťahu k samotnému štátu. Podstata existencie *lex mercatoria* je jeho nadnárodnosť, teda téza o jeho nezávislosti od akéhokoľvek štátu a jeho normotvorby, a tým umožnenie flexibilného vývoja noriem len pre partikulárnu skupinu osôb na základe profesijnej afiliácie k stavu obchodníkov. Absolútnosť tejto tézy sa však častokrát spochybňuje, pričom v podobnom duchu analyzoval Michaels postavenie *lex mercatoria*, a dospel ku kompromisnému východisku: „*Lex mercatoria* nebolo neštátne právo – bolo to spojenie štátnych a neštátnych pravidiel a postupov, ktoré držal pohromade jeho subjekt: obchodníci.“ MICHAELS, Ralf. *The True Lex Mercatoria: Law Beyond the State*. In *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 2007, roč. 14, č. 2, s. 454.

³⁰ GRODL, Lukáš. Ohľadnutí do minulosti, aneb myšlenková historie *lex mercatoria* a jednotlivých nestátních prostředků. In ROZEHNALOVÁ, Naděžda et al. *Nestátní právo v oblasti mezinárodního obchodu aneb ke koncepci lex mercatoria 21. století*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2022, s. 52.

³¹ Medzi prvé pramene, kde bol pojem *law merchant* spomenutý a ktorý sa venuje obchodnému právu, patrí taktiež Bristolská malá červená kniha (*The Little Red Book of Bristol*) z 13. storočia. Tento prameň ponúka zaujímavý náhľad do praxe riešenia sporov na stredovekom trhu. RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 10.

³² „Jedným z prvých prameňov, ktoré upravoval problematiku *lex mercatoria* bola zbierka rozsudkov námorného súdu *Rôles d'Oléron* vo francúzskom meste Oléron, ktorá sa datuje do roku 1150 až 1160. Iniciatíva k spisaniu týchto rozsudkov vzišla zo strany slávnej francúzskej vojvodkyne Eleonóry Akvitánskej, neskoršej anglickej kráľovnej. Prameň priamo odkazoval na *Lex Rhodia de iactu*, ktorého pôvodné znenie nebolo nikdy nájdené, a preto ho poznáme len z prepisu v knihe XIV *Digesta Iustiniani*. Právo švédskeho mesta Visby z polovice 14. storočia bolo zrejme inšpirované Oléronskou zbierkou a stalo sa široko uznávaným v celom Baltskom mori, alebo možno taktiež spomenúť *Westcapelleské právo* pre Holandsko. Ďalším príkladom uznávanej zbierky obchodných pravidiel bolo *Consulo del Mare* taktiež z polovice 14. storočia, ktorá vychádzala z námorných zvyklostí Barcelony a boli prijímané v celom Stredomorí. Išlo o veľmi detailnú zbierku zachytávajúcu väčšinu obchodných zvyklostí a referujúcu hlavné princípy a obchodné obyčaje námornej prepravy.“ Tamže, s. 9 – 10.

ius mercatorum v Taliansku). Nemožno však rozhodne opomenúť mimoeurópske jurisdikcie – islamské krajiny, ktoré možno bez pochyb označiť za najdôležitejšie obchodné centrá stredoveku, ktoré prosperovali zo svojich bohato rozvinutých obchodných vzťahov. V tomto prípade síce formálne *lex mercatoria* existovalo v rámci náboženského právneho systému *Shar'ia*, avšak predstavovalo istú kontradikciu k princípom tohto systému.³³ Rozvoj *lex mercatoria* bol daný viacerými externými faktormi, ako rozmach vlastného obchodu v 11. storočí, rozkvetom stredomorských obchodných centier (významných trhových a prístavných miest)³⁴ ako aj paradoxne obdobím križiackych výprav v 11. – 13. storočí, prostredníctvom ktorých sa kresťanská populácia mohla oboznámiť s vyspelým arabským svetom (a samozrejme jeho obchodom).³⁵ Vzhľadom na obyčajovú povahu *lex mercatoria* ako autonómneho práva obchodníkov mali zásadný podiel na jeho obsahu práve jednotlivé trhové miesta, kde sa odohrávala väčšina stredovekého obchodu ako napr. slávne talianske mestá (Benátky, Janov, Florencia, Miláno), vo Francúzsku najmä mestá v oblasti Champagne (Troyes, Bar-sur-Aube, Lagny)³⁶ alebo pre východoeurópsky obchod dôležité centrá v nemeckých a ruských mestách (Frankfurt, Lipsko, resp. Novgorod, Kyjev).³⁷

Uvedená rôznosť tržných miest so sebou prirodzene prinášala aj rôznosť právnej regulácie obchodovania, čo rozhodne neprospievalo samotnému obchodovaniu, nehovoriac o nedostatočnosti právnej regulácie všeobecnými normami, ktoré nedokázali reagovať na dynamickosť stredovekých obchodných (výmenných) vzťahov.³⁸ Preto sa do popredia popri samotnej primárnej obchodnej činnosti dostala aj požiadavka zosúladovania právnych pravidiel normujúcich obchodovanie v rôznych trhových miestach (teda osobitné pravidlá len pre obchodovanie) tak, aby obchodníci nemuseli riešiť odvekú dilemu – čo trhovú miesto, to iné pravidlá pre obchodovanie. Tento proces možno datovať už od konca 11. storočia, pričom s ohľadom na obyčajovú povahu *lex mercatoria*, nie je vôbec prekvapivé, že súčasne sa tieto normy prirodzene pretavovali do každodenného života obchodníkov v rámci ich obchodnej praxe v rôznych trhových miestach, a tým dochádzalo k ich precizovaniu a rozširovaniu.³⁹

Ďalšiu prekážku plynulejšieho obchodovania v stredoveku predstavovalo aj samotné rozhodovanie sporov medzi obchodníkmi, a to najmä pre povahu fungovania stredovekých trhových miest, v rámci ktorých sa trhy konali len s časovo obmedzeným trvaním, čo vytváralo neprímeraný tlak v spore na obchodníka, ktorého obchodná stratégia pozostávala práve z frekventovaného cestovania z jedného miesta na druhé za účelom ponuky tovaru.⁴⁰ Splnenie nevyhnutného dopytu po rýchlom a minimálne formálnom druhu konania, v ktorom sa bude aplikovať ako rozhodné právo *lex mercatoria* (obyčajové pravidlá uplatňované medzi obchodníkmi) priviedla samotných obchodníkov k modelu proto-rozhodcovských súdov, kde mali byť arbitrami práve osoby spomedzi stavu obchodníkov.⁴¹ Takáto súkromná, resp. súkromnokorporatívna voľba alebo dohoda na príslušnosti k rozhodovaniu sporov medzi obchodníkmi tvo-

³³ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 14.

³⁴ V prípade prístavných obchodných centier sa stretávame aj so súhrnným pojmom *lex maritima*. RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 9.

³⁵ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 14.

³⁶ GOODYEAR, Jacob M. The Romance of the Law Merchant. In *Dickinson Law Review*, 1930, roč. 34, č. 4, s. 221. Porovnaj aj FORTUNATI, Maura. The fairs between *lex mercatoria* and *ius mercatorum*. In PIERGIOVANNI, Vito (ed.). *From lex mercatoria to commercial law*. Berlin: Duncker & Humblot, 2005, s. 144 – 148.

³⁷ Obdobné platilo aj pre Anglicko, aj keď s ohľadom na teritoriálne špecifiká sa obchod koncentroval najmä v prístavných mestách. ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 15.

³⁸ Tamže, s. 15.

³⁹ Tamže, s. 15.

⁴⁰ RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 10. Ako ďalej veľmi výstižne dopĺňa Rozehnalová, „... obchodník, ktorý poté cestoval dále, musel se jak domoci svého práva, tak i uplatnit nárok.“ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 15.

⁴¹ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 15.

nila základ pre neskorší systém súkromného rozhodovania sporov, pričom sa začínajú vyskytovať od 13. storočia v rámci významných trhových miest vo Francúzsku a Taliansku.⁴²

V tomto ohľade však nezaostalo ani ostrovné Anglicko, a to aj napriek kontinentálnemu hendikepu, keďže už v 12. storočí možno pozorovať v každom trhovom meste vznik tzv. Piepowder Courts,⁴³ ktoré predstavovali osobitné súdy rozhodujúce obchodné veci v zjednodušenom konaní za využitia obchodných obyčají.⁴⁴ Vrchnostenské súdy (kráľovské, mestské, šľachtické, cirkevné) následne mali slúžiť ako súdy druhoінстанčné (odvolacie).⁴⁵ Za vlády anglického kráľa Eduarda I. sa v roku 1290 objavuje pojem *lex mercatoria* v súpise zvykového práva (*common law*) s názvom *Fleta*,⁴⁶ pričom táto zbierka detailne popisuje rozdelenie dôkazného bremena medzi žalobcom a žalovaným, a to aj spolu s procesnou výnimkou *in favorem mercatorum*.⁴⁷ K mierne odlišnej situácii dochádza za vlády anglického kráľa Eduarda III., ktorý pristúpil k obmedzeniu medzinárodného obchodu, a to vydaním Ordinance of the Staple z roku 1354. Cieľom tejto právnej úpravy bolo obmedziť, resp. zúžiť počet prístavov, ktoré budú mať právo na import a export tovaru v Anglicku (*the staple right*, *stapelrecht*, právo skladu), pričom práve podľa tohto sa tieto miesta označovali ako tzv. *staples*.⁴⁸ Dôsledkom prijatia tejto reštrikcie bola aj skutočnosť, že sa na týchto miestach vytvorili tzv. *Courts of Staple*, ktoré predstavovali osobitné obchodné súdy.⁴⁹ Stredoveké *lex mercatoria* sa rozvinulo do podoby systému obyčajových noriem všeobecne uznávaných obchodníkmi a slúžiacich k rozhodovaniu sporov medzi obchodníkmi prostredníctvom osobitných rozhodcovských (arbitrážnych) súdov, pričom toto vytváranie nebolo regulované umelo, ale predstavovalo sponátny proces.⁵⁰

Tento proces bol však následne narušený udalosťami 16. – 17. storočia spočívajúcimi v spoločensko-ekonomických zmenách ovplyvňujúcich európsky kontinent a prechode zo scholastického kozmopolizmu na novokoncipovanú ekonomickú teóriu merkantilizmu.⁵¹ Merkanti-

⁴² Tamže, s. 15. Ako však uvádza Růžička, „rozhodčí řízení není žádným fenoménem dvacátého či jednadvacátého století. Již ve Starověkém Egyptě byly spory mezi obchodníky rozhodovány rozhodci. Rozhodčí řízení znalo i Římské právo, ve kterém byl institut rozhodce využíván v rámci řízení před preatorem.“ Naviac ďalej dodáva, že v rámci územia dnešnej Českej republiky „první písemné zmínky lze najít v Břevlavském textu Statut Konráda Oty z roku 1237 o „zlučném súde“.“ RŮŽIČKA, Květoslav. Vývoj tuzemské právní úpravy rozhodčího řízení od roku 1949. In *Právněhistorické studie*, 2017, roč. 47, č. 1, s. 76.

⁴³ „K rozhodování nebyli většinou povoláváni soudci, magistráti, natož vzdělaní právníci (právní vzdělání v Anglii nemělo dlouho univerzitní podobu tak, jak tomu bylo v kontinentální Evropě), ale jiní obchodníci nebo jiné osoby znalé obchodních praktik označované jako Piepowder Judges.“ RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 10.

⁴⁴ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 15.

⁴⁵ BENSON, Bruce L. The Law Merchant's Story: How Romantic is it? In ZUMBANSEN, Peer – CALLIESS, Galf-Peter (eds). *Law, Economics and Evolutionary Theory*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2011, s. 78.

⁴⁶ Prvé písomné vydanie sa však datuje niekoľko storočí po smrti Eduarda I., a to: SELDEN, John. *Fleta*, Seu Commentarius Juris Anglicani Sic Nuncupatus, Sub Edwardo Rege Primo Seu Circa Annos ab Hinc CCCXL. Ab Anonymo Conscriptus, Atque e Codice Veteri, Autore Ipso Aliquantulum Recentiori, Nunc Primum Typis Editus. Accedit Tractatulus Vetus de Agendi Excipiendique; Formulæ Gallicanus, Fet-Assavoir Dictus. Subjungitur Etiam Joan. Seldeni ad Fletam Dissertatio Historica. London, 1647, 553 s.

⁴⁷ Žalobcovi bolo teda z „kráľovskej milosti“ udelené právo v určitých situáciách, najmä v mestách, na trhu a medzi obchodníkmi, sa odvolať na dôkaz podľa *law merchant*. Možno preto povedať, že práve kráľovský majestát v Anglicku výraznejšie napomohol rozkvetu *lex mercatoria* v 13. storočí, a to prostredníctvom svojich privilégií, ktoré oslobodzovali obchodníkov od účinkov procesne rigidného *common law*. RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 11.

⁴⁸ Medzi tieto tzv. *staples* patrili mnohé významné mestá a dnešné prístavy svetových rozmerov, a to: anglické mestá ako Newcastle upon Tyle, York, Lincoln, Norwich, Westminster, Canterbury, Chichester, Winchester, Exeter, Bristol, írské mestá ako Dublin, Waterford, Cork, Drogheda a vo Walese mesto Carmarthen.

⁴⁹ RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 10.

⁵⁰ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 16.

⁵¹ RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 11. Pozri bližšie k stretu anglicko-holandských obchodných záujmov v Indii a aplikácii myšlienok Huga Grotia a jeho prelomového diela *Mare Liberum* na slobodu medzinárodného obchodu. KA-

lizmus za výdatnej podpory zámorských objavov a zakladania kolónií predstavoval učenie, o tom, že ekonomický a hospodársky blahobyť bolo možné dosiahnuť len hromadením bohatstva v peniazoch (cenných kovoch). Z tohto dôvodu predstavoval primárny národný záujem štátu, aby ovládal a rozvíjal medzinárodný obchod, pričom sa však v týchto vzťahoch výrazne prejavila aj politika ekonomického protekcionizmu, čo predstavovalo prekážku slobodného obchodovania (a ďalšieho rozvoja *lex mercatoria*).

Počas tohto nie veľmi prajného obdobia pre rozvoj *lex mercatoria*, ako už bolo uvedené vyššie, sa však zrodilo kľúčové dielo spolu s východiskom, ktoré rezonovalo ešte v doktríne práva medzinárodného obchodu v posledných dekádach 20. storočia. Týmto dielom bola zbierka právnych obyčají holandského obchodníka Geralda de Malynesa, ktorú vydal v roku 1622 pod názvom *Consuetudo vel Lex Mercatoria*. Táto zbierka sa preslávila na tú dobu nemysliteľným tvrdením, a to, že *lex mercatoria* bolo obyčajovým právom uznaným autoritou všetkých štátov a spoločenstiev, avšak nebolo právom založeným na suverenite určitého panovníka.⁵² Teóriu o suverénnej systéme *lex mercatoria* platnom vo všetkých krajinách a nadradenom všetkým vnútroštátnym normám formulovali v 17. storočí rovnako aj námorní obchodníci v Anglicku z dôvodu ochromenia činnosti súdu admirality⁵³ (dôsledok sporov Stuartovcov a parlamentu) ako súdu s primárnou právomocou na rozhodovanie námorných sporov s následným presunom tejto právomoci na všeobecné súdy.⁵⁴ K totožnej argumentácii vo vzťahu k *lex mercatoria* sa hlásil aj slávny anglický civilista sir John Davies.⁵⁵ Za najvýznamnejší hlas v prospech *lex mercatoria* možno označiť hlas asi najslávnejšieho anglického právnika a politika sira Williama Blackstona, ktorý v 18. storočí prišiel s inovatívnou myšlienkou spočívajúcou v tom, že by sa mali všetky (obchodné) záležitosti spravovať jediným autonómnym (transnacionálnym) právom označeným ako *Law of Merchant* alebo *lex mercatoria*, pričom by jeho znenie predstavovalo konsenzus všetkých národov sveta.⁵⁶

Za pomyselnú *derniéru lex mercatoria* možno označiť kodifikačné snahy v 17. – 18. storočí v jednotlivých európskych krajinách. Tento cieľavedomý proces bol založený na myšlienke jedného národného štátu s jedným (jednotným) právnym poriadkom, kde vízia o transnacionálnom *lex mercatoria* bola v príkrom rozpore s touto koncepciou.⁵⁷ Prvými výsledkami kodifikačných snáh boli viaceré právne predpisy. Vo Francúzsku to boli *Ordonnance sur le commerce* z roku 1673 (známy aj pod názvom *Code Savary*),⁵⁸ *Ordonnance sur la mari-*

LENSKÝ, Pavel. Vývoj a proměny základních názorů Hugo Grotia (Na okraj čtyřstého výročí jeho narození). In *Studie z mezinárodního práva*, 1986, roč. 20, s. 17 – 21.

⁵² Gerald de Malynes: „I have intituled the booke, according to the ancient name of *Lex Mercatoria*, and not *lus Mercatorum*; because it is a customary law, approued by the authoritie of all kingdomes and common-weales, and not a law established by the soueraigntie of any prince.“ DE RUYSSCHER, Dave. Conceptualizing *Lex Mercatoria*: Malynes, Schmitthoff and Goldman Compared. In *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 2020, roč. 27, č. 2, s. 477.

⁵³ Zrejme najvýznamnejší súd v Anglicku (mimo štruktúry common law súdov), pričom jeho príslušnosť bola rozhodovať spory medzi obchodníkmi alebo obchodníkom a námorníkom v zámorí alebo podľa čiary prílivu, a to samotným admirálom (lord najvyšší admirál Anglicka). Jeho základným prameňom bola tzv. Čierna kniha admirality (Black Book of Admiralty), ktorá kodifikovala v roku 1336 už spomenuté slávne *Rôles d'Oléron* ovplyvnené *Lex Rhodia de iactu*. Pozri viac MLKVÝ, Matej. *Mechanizmy pôsobenia rímsko-kánonického práva v Anglicku*. Bratislava: Wolters Kluwer SR, 2019, s. 93 – 94.

⁵⁴ RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 12.

⁵⁵ KADENS, Emily. The Medieval Law Merchant: The Tyranny of a Construct. In *Journal of Legal Analysis*, 2015, roč. 7, č. 2, s. 255.

⁵⁶ TRAKMAN, Leon E. A Plural Account of the Transnational Law Merchant. In *Transnational Legal Theory*, 2011, roč. 2, č. 3, s. 317 – 318.

⁵⁷ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 16.

⁵⁸ Celým názvom *Ordonnance de 1673, Édit du roi servant de règlement pour le commerce des négociants et marchands tant en gros qu'en détail* (Nariadenie z roku 1673. Kráľovský edikt slúžiaci ako nariadenie pre obchod veľkoobchodníkov a maloobchodníkov). Nariadenie bolo vypracované Radou pre reformy na čele so Je-

ne z roku 1681,⁵⁹ pričom nakoniec sa s ohľadom na ďalší štátoprávny vývoj krajiny podarilo prijatie komplexnej kodifikácie v podobe uceleného kódexu až v roku 1807 prijatím Code de Commerce. Vo vzťahu k územiu dnešného Nemecka to bolo viacero predpisov prijatých na prelome 18. a 19. storočia, a to Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten z roku 1794, Allgemeine Deutsche Wechselordnung z roku 1848 a Allgemeine Deutsches Handelsgesetzbuch z roku 1861 a Handelsgesetzbuch z roku 1897. V tomto ohľade sa odlišovalo Anglicko, v rámci ktorého prebehla v roku 1756 reforma grófa Williama Murrayho začleňujúca zvyšky law merchant do common law, pričom však rovnako ako v kontinentálnej Európe tu prišlo k prijatiu dôležitých zákonov: Bills of Exchange z roku 1882 a Sales of Goods Act z roku 1893.⁶⁰ Vzhľadom na vyššie uvedené, 19. storočie sa nieslo v duchu veľkých obchodnoprávných kodifikácií, a preto lex mercatoria ako obyčajové právo obchodníkov formálne stratilo v konkurencii s kodifikovanými kódexami dôvod svojej existencie.⁶¹ Tento stav však netrval večne, a to s ohľadom na dynamiku rozvoja hospodárskych vzťahov v 19. storočí.

NOVÉ POĹATIE (MODERNÉHO) LEX MERCATORIA 19. A 20. STOROČIA

Impulzy pre pomyselnú rehabilitáciu lex mercatoria priniesla až priemyselná revolúcia a celkové oživenie obchodovania a ekonomiky v druhej polovici 19. storočia.⁶² Problém vytváral aj rozpor do veľkej miery jednotného medzinárodného trhu a právnej úpravy v jednotlivých národných úpravách, tento stav totiž prinášal značné riziko pre medzinárodný obchod, a preto snaha odstrániť tento problém smeroval k procesu unifikácie alebo k rozvíjaniu konceptu zmluvnej slobody obsiahnutého v jednotlivých hmotnoprávných úpravách.⁶³ Princíp autonómie vôle zmluvných strán zavedený do oblasti záväzkového práva umožnil obchodníkom v praxi rozvíjať pravidlá, ktoré dovoľovali rýchlejšie spôsoby uzatvárania zmlúv (najmä formulárové zmluvy alebo obchodné podmienky inkorporované do zmlúv ovládajúcich podstatnú časť zámorského obchodu).⁶⁴ Popri individuálne vytváraných formulárových zmluvách došlo aj k vytváraniu takýchto zmlúv v rámci korporácii, zväzov či neutrálnych združení obchodníkov,⁶⁵ neskôr boli dokonca vzorové podmienky alebo zmluvy prijímané v rámci medzinárodných organizácií, avšak nie štátmi ako medzinárodné zmluvy.⁶⁶ Napriek tomu, že pre prax

anom-Baptistom Colbertom, pravou rukou kráľa Ľudovíta XIV., avšak na jeho znení mal kľúčovú zásluhu významný francúzsky obchodník Jacques Savary, a preto neoficiálne nesie meno práve po ňom. MONÉGER, Joël. De l'ordonnance de Colbert de 1673 sur le commerce au code de commerce français de Septembre 2000: Réflexion sur l'aptitude du droit économique et commercial à la codification. In *Revue internationale de droit économique*, 2004, roč. 18, č. 2, s. 176.

⁵⁹ Pri vzniku tohto nariadenia zohral opäť významnú rolu Jean-Baptiste Colbert. Colbertova novoobjavená schopnosť venovať sa reformám fiškálnej a námornej oblasti bola výrazne podporená silnou potrebou pokračovať v takýchto reformách, a to s ohľadom na rýchly námorný rozvoj Anglicka a Spojených provincií v 50. a 60. rokoch 17. storočia. WADE, Lewis. 'The Honour of Giving My Opinion': General Average, Insurance and the Compilation of the Ordonnance de la marine of 1681. In FUSARO, Maria – ADDOBATTI, Andrea – PICCINO, Luisa (eds). *General Average and Risk Management in Medieval and Early Modern Maritime Business*. Palgrave Macmillan: Cham, 2023, s. 418.

⁶⁰ RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 12.

⁶¹ Národné kodifikácie priznávali obchodným zvyklostiam a obyčajom rôznu právnu silu. ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 16. Obdobne aj MAZZACANO, Peter. The Lex Mercatoria as Autonomous Law. In *Comparative Research in Law & Political Economy*. Research Paper No. 29/2008, 2008, roč. 4, č. 6, s. 63.

⁶² RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 13.

⁶³ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 16.

⁶⁴ RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 13.

⁶⁵ MALACKA, Michal. General commercial terms and standard-form contracts in international business relations. In *Bratislava Law Review*, 2018, roč. 2, č. 2, s. 34. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.46282/blr.2018.2.2>>.

⁶⁶ ROZEHNALOVÁ, Naděžda. Lex Mercatoria – fikce či realita. In *Právnick*, 1998, roč. 137, č. 10-11, s. 937.

a obchodníkov predstavovali spočiatku formulárové zmluvy zásadne len pozitíva (zľavenie distribúcie tovaru, možnosť posúdenia a rozvrhnutia niektorých rizík, zmenšenie rizika prípadných zbytočných sporov vyplývajúcich z nepresnej formulácie obsahu zmlúv), veľkým rizikom ich rozšíreného používania sa však ukázala existencia adhézných, jednostranne formulovaných nevýhodných podmienok.⁶⁷

So vznikom formulárových (štandardizovaných) zmlúv úzko súvisel aj vznik ďalšieho dôležitého javu v medzinárodnom obchodnom styku, a to pretvoreniu obchodných zvyklostí ich frekventovaným začleňovaním do formulárových zmlúv na zmluvné doložky, ktoré boli neskôr doplnené a výkladovo zjednotené do podoby obchodných termínov. Počiatok prvých zmluvných klauzúl možno datovať na prelom 18. a 19. storočia v podobe FOB (Free on Board alebo Freight on Board).⁶⁸ V prvej polovici 19. storočia túto doložku dopĺňajú ďalšie, a to CIF (Cost, Insurance, and Freight),⁶⁹ C&F (Cost & Freight),⁷⁰ pričom sa následne pod vplyvom rozvoja moderných druhov prepravy začali objavovať aj ich rôzne varianty.⁷¹ Napriek tomu, že sa jednotlivé zmluvné doložky (najmä FOB a CIF) stali veľmi známymi a obľúbenými v rámci obchodnej praxe, ich „bezproblémové“ používanie sťažoval chaos v ich výklade spôsobený nejednotnosťou právnych úprav v jednotlivých národných poriadkoch ako aj vágnosťou ich obsahu.⁷² Rovnako ako pri formulárových zmluvách, tak aj v tejto oblasti došlo k procesu harmonizácie, a to v rámci viacerých úrovní a s rôznou úrovňou vplyvu.

Za základnú úroveň bolo možné považovať vnútroodvetvovú unifikáciu spojenú s tvorbou formulárových zmlúv odkazujúcich na jednotlivé doložky a unifikáciu na národnej úrovni prostredníctvom činnosti národných súdov.⁷³ Za ďalšiu významnú úroveň treba rozhodne považovať činnosť Medzinárodnej obchodnej komory v Paríži (ICC), ktorej snaha v období po prvej svetovej vojne sa prejavila v roku 1923 prijatím „Trade Terms“, pôvodne obsahujúcich šesť doložiek z obchodnej praxe 13 štátov (neskoršie vydania v roku 1928 – obchodná prax z 30 štátov a v roku 1953 – desať doložiek z obchodnej praxe 18 štátov).⁷⁴ Samotné prijatie „Trade Terms“ predstavovalo veľký pokrok smerom k zjednodušeniu medzinárodného obchodného styku, a naviac ich neskoršie, druhé vydanie z roku 1928 vytvorilo základ pre prijatie v roku 1936 prelomového nástroja medzinárodného obchodu v podobe INCOTERMS.⁷⁵ Na rozdiel od predchádzajúcich úprav už nešlo len o kvalifikované zozbieranie zvyklostí a harmonizovanie rozdielov medzi nimi, ale o činnosť obdobnú kodifikačnému procesu (zozbieranie, utriedenie, doplnenie alebo nové vypracovanie pravidiel doplnených jednotným výkladom), ktorých výsledkom boli už umelé vzory výkladu právneho konania obsiahnuté ako materiálne pramene v medzinárodnej obchodnej praxi.⁷⁶ Od prvého vydania INCOTERMS v roku 1936 došlo k ich pravidelnému novelizovaniu a vydávaniu v ďalších rokoch 1953,⁷⁷ 1967, 1976, 1980, 1990, 2000, 2010, 2020.

⁶⁷ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 18.

⁶⁸ Táto zmluvná doložka upravovala moment prechodu zodpovednosti a vlastníckeho práva k prepravovanému tovaru z predávajúceho na kupujúceho. Tamže, s. 24.

⁶⁹ Táto zmluvná doložka upravovala povinnosť predávajúceho znášať náklady prepravy a poistenia tovaru z miesta naloženia do miesta určenia (prístavu).

⁷⁰ Táto zmluvná doložka upravovala povinnosť predávajúceho znášať náklady prepravy tovaru z miesta naloženia do miesta určenia (prístavu).

⁷¹ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 24.

⁷² Tamže, s. 24.

⁷³ Možno však podotknúť, že čím bola právna úprava jednotnejšia a jasnejšia vo vnútri národného poriadku, tým bola naopak menej súladná v medzinárodnom rozmere. Tamže, s. 24.

⁷⁴ Tamže, s. 24 – 25.

⁷⁵ Tamže, s. 25.

⁷⁶ Tamže, s. 25.

⁷⁷ Tendenciu neustáleho zdokonaľovania INCOTERMS zvýraznil v roku 1955 aj predseda Československej obchodnej komory Ing. František Adámek: „Význam Incotermsů v zahraničním obchodě dnes už jistě není třeba

Spolu s rozvojom nástrojov *lex mercatoria* prichádza na počiatku 20. storočia aj kobnoveniu vízií nového *lex mercatoria* ako transnacionálneho právneho systému. S myšlienkou *lex mercatoria* ako „svetového práva“ prišiel ako prvý nemecký profesor na Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn Ernst Zitelmann. Jeho vízia spočívala vo vytvorení súboru právnych noriem na základe komparatívnej štúdie práva vyspelých národov, pričom by tento súbor noriem pôsobil nadradene jednotlivým národným právnym úpravám (zmluvných štátov), keďže počítal s jeho prijatím vo forme medzinárodnej zmluvy.⁷⁸ S podobnou ideou prišiel aj francúzsky právnik, profesor a zakladateľ francúzskeho komparatívneho práva na Université de Lyon Édouard Lambert, ktorý bol autorom myšlienky o vytvorení univerzálneho obchodného práva *law merchant*, pričom táto myšlienka sa neskôr rozvinula medzi jemu blízkymi právnikmi do podoby tzv. svetového súkromného práva (*world private law*), ktoré malo spočívať na utopickom koncepte komparácie všetkých právnych poriadkov sveta a následného vytvorenia nadradeného svetového práva.⁷⁹ Takéto právo malo vzniknúť bez ingerencie štátov a jeho šírenie nemalo byť limitované hranicami štátov, a keďže vzniklo na podklade priemyselnej alebo obchodnej činnosti, malo mať kozmopolitný charakter.⁸⁰ Bývalý študent Édouarda Lamberta, japonský profesor Masaichiro Ishizaki rozvinul túto víziu do podoby nezávislého, samorozvíjajúceho sa práva bez výkonu kontrolnej alebo sankčnej politiky zo strany štátu a s riešením sporov v rámci neho pred rozhodcami.⁸¹ V tomto ohľade teda možno vidieť isté spoločné črty medzi koncepciou Zitelmanna a Lamberta / Ishizakiho, avšak zásadne sa líšili vo vymedzení úlohy štátov, resp. povahe vzniku nového „svetového práva“ medzinárodného obchodu. Odklon od štátneho riešenia otázok medzinárodného obchodu potvrdil vo svojich prácach aj nemecký profesor na Karl-Ferdinands-Universität v Prahe Hans Großmann-Doerth, ktorý poukazoval na skutočnosť, že právo vytvárané štátmi má pre medzinárodný obchod minimálny význam, keďže najvýznamnejšie otázky obchodovania boli upravené (nevyhovujúco) dispozitívnymi normami, a preto prišlo k ich nahrádzaniu neštátnymi nástrojmi (formulárové zmluvy, zmluvné doložky a podobne).⁸² Nanešťastie treba uviesť, že procesu unifikácie právnej úpravy medzinárodného obchodu, nebola s ohľadom na veľký rozvoj nástrojov medzinárodného obchodu venovaná na počiatku 20. storočia takmer žiadna pozornosť.

K opätovnému návratu k myšlienkam unifikácie *lex mercatoria* prišlo až po druhej svetovej vojne v druhej polovici 20. storočia, a to najmä Ernstom Rabelom, Clivom Maximilianom Schmitthoffom, Aleksandarom Goldštejn, Philippom Kahn, Bertholdom Goldmanom, Phillipom Fouchardom, Michelom Joachimom Bonellom, Eugenom Langenom a Philipom Jessupom, a ďalšími.⁸³

zvlášť zdôrazňovat. Okolnost, že umožňují jasný a přesný výklad povinností stran, které uzavřely kupní smlouvu, měla za následek, že se velmi dobře vžily a že stále běžněji na ně činí odvolávku v kontraktech, resp. paušálně v prodejních podmínkách, jak tomu je na př. u čs. podniků zahraničního obchodu. Propracovanost nových Incotermsů přispěje nesporně ještě k dalšímu jejich rozšíření.“ ZÁVADA, Dušan – SELFEN, Jan. *INCOTERMS 1953. Mezinárodní pravidla pro výklad dodacích doložek* vydaná Mezinárodní obchodní komorou. II. vydání. Praha: Orbis, 1957, s. 3.

⁷⁸ GRODL, ref. 30, s. 57 – 58.

⁷⁹ RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 13.

⁸⁰ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 19.

⁸¹ GRODL, ref. 30, s. 58.

⁸² ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 19. Uvedený odklon od štátneho práva a príklon k autonómnej úprave potvrdzuje aj GÁBRIŠ, Tomáš. *Mandatory and Default Rules in Private Law*. In *Bratislava Law Review*, 2020, roč. 4, č. 1, s. 63. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.46282/blr.2020.4.1.163>>.

⁸³ V 60. rokoch sa rozvinuli diskusie o povahe práva medzinárodného obchodu aj na území bývalého Československa, pričom sa do týchto horlivých diskusií zapojili vtedajšie špičky internacionalistiky a civilistiky ako Rudolf Bystrický, Pavel Kalenský, Antonín Kanda, Josef Rohlík, Lev Kohn, Otto Kunz, Zdeněk Kučera, Erik Singer, neskôr Juraj Cúth, Viera Strážnická a ďalší. Podrobnejšie pozri bližšie KÖSZEGHY, Adam. *Právo medzinárodného obchodu (medzinárodné obchodné právo) a jeho miesto v československom právnom poriadku*. In

S koncepciou (absolútnej) autonómie lex mercatoria prišiel Berthold Goldman, pričom podľa tejto koncepcie malo transnacionálne lex mercatoria vychádzať zo súhrnu všeobecných princípov, ktoré vznikali mimo pôsobnosť štátu a spravovali sa nimi obchodníci v medzinárodnom obchodnom styku.⁸⁴ Lex mercatoria v tomto poňatí malo vystupovať ako tretí právny systém stojaci mimo národné právne poriadky a medzinárodné právo verejné, a to s ohľadom na to, že mu chýbali väzby na pozitívne štátne právo a neodvolával sa na jednotlivé národné právne poriadky.⁸⁵ S ohľadom na vyššie uvedené, normy nového lex mercatoria mali byť tvorené výlučne mimo dosah štátu, a preto normotvorba subjektov medzinárodného práva verejného v podobe medzinárodných organizácií alebo štátov vo forme medzinárodných zmlúv bola absolútne vylúčená.⁸⁶ Tvorba práva mala byť vzhľadom na absenciu štátu ako prirodzeného normotvorcu realizovaná formou vydávaním formulárových podmienok, pričom výklad a aplikácia transnacionálnych noriem a formulárových podmienok mali zabezpečiť rozhodcovské súdy. Nútený výkon práva sa mal vykonať donucovacími prostriedkami vo forme disciplinárnych opatrení, penálov alebo samotného vylúčenia z obchodného spoločenstva.⁸⁷ Obchodné spoločenstvo teda v tomto ohľade autonómne nahrádzalo štát, a to tak v rámci zákonodarnej, rozhodovacej ako vykonávacej funkcie.

Clive Maximilian Schmitthoff vo svojej koncepcii rovnako ako Goldman priznal lex mercatoria autonómne postavenie, avšak už nie v absolútnej rovine, ale relatívne v medziach zmluvnej autonómie zmluvných strán.⁸⁸ Vôľa zmluvných strán mala predstavovať autonómnú možnosť voľby práva a s tým zároveň spojenú možnosť vylúčiť akýkoľvek právny poriadok z aplikácie na daný záväzkový vzťah, pričom táto autonómia vôle mala potom vychádzať z národného právneho poriadku.⁸⁹ Definičným znakom Schmitthoffovej koncepcie lex mercatoria bola funkčná závislosť na národnom práve, keďže by bez vôle štátneho (národného) práva lex mercatoria nemohlo jestvovať.⁹⁰ Lex mercatoria bolo podmienené založené na národnom práve, avšak sa malo rozvíjať medzinárodnou obchodnou praxou vo oblastiach, ktoré boli bez záujmu národných zákonodarcov – v tomto ohľade teda možno vymedziť vzťah lex mercatoria a národnými právnymi poriadkami ako vzťah koexistencie.⁹¹ Schmitthoff vnímal vzťahy medzi lex mercatoria a národnými právnymi poriadkami ako proces vo vývoji, ktorý mal v rámci prvého stupňa predstavovať toleranciu národných zákonodarcov voči aktivite obchodnej praxe prostredníctvom dispozitívnosti právnych noriem, pričom druhá fáza mala smerovať k opusteniu pasívnej role národných zákonodarcov smerom k aktívnej angažovanosti pri vytváraní medzinárodne unifikovaných noriem lex mercatoria.⁹² Napriek skutočnosti, že Schmitthoff bol zástancom koncepcie autonómie lex mercatoria rovnako ako Goldman, dospel však k odlišnému prístupu k medzinárodnej obyčaji ako prameňu lex mercatoria. Medzinárodnú obyčaj delil na formulovanú medzinárodnú obyčaj (formulated international custom)

BRTKO, Róbert – KÖSZEGHY, Adam – MARTINCOVÁ, Lenka – LYSÝ, Miroslav – NEMEC, Matúš (eds.). *Šarm a noblesa diplomata: venované pamiatke profesora Jozefa Klimka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2022, s. 277 – 290. K jednotlivým vývojovým etapám lex mercatoria pozri podrobnejšie aj KANDA, Antonín. Charakteristika a tendence právni úpravy mezinárodního obchodního styku (K některým teoretickým problémům občanskoprávních vztahů s mezinárodním prvkem). In *Studie z mezinárodního práva*, 1986, roč. 20, s. 181 – 213.

⁸⁴ GRODL, ref. 30, s. 58.

⁸⁵ Tamže, s. 58.

⁸⁶ Tamže, s. 59.

⁸⁷ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 41.

⁸⁸ GRODL, ref. 30, s. 60.

⁸⁹ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 36. SCHMITTHOFF, Clive Maximilian. *The Sources of the Law of International Trade*. London: Praeger, 1964, s. 3.

⁹⁰ GRODL, ref. 30, s. 60.

⁹¹ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 39.

⁹² Tamže, s. 39.

a neformulovanú (unformulated international custom), pričom prameňom podľa jeho koncepcie mohla byť len formulovaná obyčaj, ktorá obsahovala medzinárodné praktiky, zvyklosti a štandardy vytvorené výlučne medzinárodnými organizáciami.⁹³ Najdôležitejšou bola autonómia vôle zmluvných strán, ktorou rozhodovali o tom či sa tieto pravidlá nového lex mercatoria budú, alebo nebudú aplikovať.⁹⁴ S ohľadom na to mohla byť všeobecným prameňom nového lex mercatoria iba formulovaná obyčaj, keďže jej aplikácia závisela na vóli zmluvných strán, a teda táto koncepcia bola síce neuceleným, ale formulovaným súhrnom dispozitívnych právnych noriem.⁹⁵

Na Schmitthoffa nadviazal so svojou koncepciou nového lex mercatoria Aleksandar Goldštajn, ktorý však na rozdiel od neho vnímal neformulovanú časť medzinárodnej obyčaje za adekvátny spôsob vývoja nového lex mercatoria.⁹⁶ V rámci svojej koncepcie navyše uznal za oprávnenú kritiku nedostatočného rozsahu nového lex mercatoria, a preto považoval za nevyhnutné priznať národnému právu v tomto ohľade doplnkovú – komplementárnu funkciu.⁹⁷ Goldštajn ďalej definoval faktory podmieňujúce rozvoj lex mercatoria, a to právne, ekonomické a sociologické. Za právne faktory označil najmä dispozitívny charakter všeobecného práva, nedostatočnú flexibilitu vnútroštátnych úprav v porovnaní s potrebami úpravy medzinárodných obchodných vzťahov, komparatívnu podobnosť obchodnoprávných inštitútov naprieč jednotlivými právnymi poriadkami, pozitívny prístup národného práva voči (medzinárodnej) arbitráži a limitované účinky ordre public.⁹⁸ Ekonomické a sociologické faktory boli podľa Goldštajna špecifické svojou mimoriadnou citlivosťou na politické, spoločenské a ekonomické zmeny a ako jeden z príkladov na takéto faktory uviedol napr. pocit príslušnosti k stavu obchodníkov alebo nevyhnutnosť dodržiavania pravidiel v rámci tohto stavu.⁹⁹ Goldštajn svoju novú koncepciu lex mercatoria na rozdiel od Goldmana či Schmitthoffa nepostavil na autonómnom postavení lex mercatoria voči národným právnym poriadkom, ale vnímal tieto dva právne systémy na rovnakej úrovni, keďže všeobecné normy záväzkového práva vychádzali práve z národných právnych poriadkov.¹⁰⁰ Nová koncepcia lex mercatoria následne oddeľovala „iba“ právnú úpravu medzinárodných právnych vzťahov od vzťahov vnútroštátnych.¹⁰¹ V prípade uplatnenia nového lex mercatoria, teda za predpokladu existencie medzinárodného prvku v ekonomickej záväzkovej aktivite, jestvovala hierarchia prameňov práva podľa ktorej sa tento vzťah mal spravovať obchodnými obyčajmi, unifikovanou úpravou medzinárodných zmlúv, judikatúrou vo forme arbitrážnych nálezov a národným právnym poriadkom ako ordre public a prostriedkom na vyplňanie medzier.¹⁰²

Poslednú z významných koncepcií nového lex mercatoria priniesol tzv. transnacionálny smer lex mercatoria, kde možno zaradiť Philipa Caryla Jessupa, Eugena Langena, Michela Joachima Bonella. Tento smer niesol svoj názov podľa pojmu, ktorý prvýkrát v súvislosti „právom presahujúcim hranice“ použil Jessup v roku 1956, a to z dôvodu nedostatočnosti pojmu medzi-

⁹³ Tamže, s. 38.

⁹⁴ SALAČ, Jaroslav. Lex mercatoria – nástin vývoje a význam. In *Právnik*, 1998, roč. 137, č. 5, s. 412.

⁹⁵ GRODL, ref. 30, s. 61.

⁹⁶ ROZEHNALOVÁ, ref. 66, s. 939.

⁹⁷ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 39 – 40.

⁹⁸ Tamže, s. 37.

⁹⁹ Tamže, s. 39 – 40.

¹⁰⁰ GRODL, ref. 30, s. 62.

¹⁰¹ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 39.

¹⁰² GOLDŠTAJN, Aleksandar. The New Law Merchant Reconsidered. In FABRICIUS, Franz (ed.). *Law and International Trade. Festschrift für Clive M. Schmitthoff*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag, 1973, s. 184.

národné právo, ktorý mal pojmovo cieľiť len na štáty (národy).¹⁰³ Transnacionalisti odmietali tradičné poňatie *lex mercatoria*, a preto Goldmanovu alebo Schmitthoffovu koncepciu kritizovali, pričom rozdielom v ich koncepcii bolo vnímanie *lex mercatoria* nie ako samostatného práva, ale ako medzinárodného spojeného štátneho práva (právo štátu a harmonizované právo).¹⁰⁴ Jessup čerpal z koncepcie *droit des gens*, ktorú definoval Georges Scelle ako právo osôb bez viazanosti na národ a existenciu umelých politických hraníc, pričom ju rozšíril do univerzalizmu právnych vzťahov subjektov práva (nielen jednotlivcov) v neohraničenej globálnej komunite.¹⁰⁵ Langen definoval transnacionálne právo ako tie normy, ktoré platili rovnako (alebo materiálne obdobne) na situácie subsumovateľné pod dva a viac právnych poriadkov.¹⁰⁶ Skutkový stav mal byť posúdený najmä z hľadiska *lex fori* a následne mali byť tieto účinky porovnané s ďalšími zbiehajúcimi aplikovateľnými rozhodnými právami, pričom v prípade zlučiteľnosti riešenia sa malo aplikovať primárne právo *lex fori* s odkazom na ďalšie aplikovateľné rozhodné práva, inak musel súd identifikovať spornosť a nájsť rovnovážne riešenie.¹⁰⁷ V tomto prípade teda ani neprichádza k aplikácii cudzieho práva, ale o aplikáciu iných národných noriem v rámci dispozitívnych noriem *lex fori*, nehovoriac o tom, že Langen tento postup dokonca ani neoznačuje ako „koncepciu“, ale len ako pracovnú metódu.¹⁰⁸

SÚČASNÉ POŇATIE LEX MERCATORIA NA PRELOME 20. A 21. STOROČIA

Poslednú (súčasnú) fázu vývoja práva medzinárodného obchodu možno datovať od 90. rokov 20. storočia, a to najmä na podklade činnosti UNIDROIT a UNCITRAL a ich normotvorby spočívajúcej v prijatí Zásad medzinárodných zmlúv UNIDROIT a Princípov európskeho zmluvného práva (PECL), prípadne princípom *Trans-lex*.¹⁰⁹ Podoba *lex mercatoria* sa definitívne mení z amorfného, flexibilného *soft law* na kodifikovaný súbor noriem s inštitucionálne zakotvenými rozhodcovskými súdmi, obdobným národným súdom.¹¹⁰ Túto finálnu fázu vývoja práva medzinárodného obchodu možno označiť za istý kompromis medzi vzdaním sa určitých výhod v prospech prijatia obdobnej formy ako pri štátnom (národnom) práve – kodifikácie.¹¹¹ Nejestvuje však záujem vytvárať novú celistvú hmotnoprávnú kodifikáciu, ale tvorbu kodifikovaných noriem reflektujúcich už existujúce nastavenie medzinárodného obchodu, ako v prípade princípov *Trans-Lex*.¹¹² Táto fáza *lex mercatoria* však nebola zverená do rúk zákonodarcu (či už štátneho alebo neštátneho), ale bola v rukách samotných adresátov práva a ich podvoleniu sa medzinárodnej arbitráži.¹¹³ Finálnu fázu *lex mercatoria* preto možno označiť za proces nikdy nekončiacej kodifikácie, ktorá musí nutne pružne reagovať na aktuálnu obchodnú prax

¹⁰³ „Nevertheless I shall use, instead of "international law," the term "transnational law" to include all law which regulates actions or events that transcend national frontiers.“ JESSUP, Philip Caryl. *Transnational Law*. New Haven: Yale University Press, 1956, s. 2.

¹⁰⁴ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 45. Obdobne aj RŮŽIČKA et al., ref. 3, s. 14.

¹⁰⁵ Vízia Scelleho sa zakladala na existencii jedného medzinárodného ústavného poriadku, ktorý sa vzťahoval na všetkých jednotlivcov. GRODL, ref. 30, s. 69.

¹⁰⁶ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 47.

¹⁰⁷ GRODL, ref. 30, s. 70.

¹⁰⁸ ROZEHNALOVÁ, ref. 20, s. 47.

¹⁰⁹ *Trans-Lex* princípy tvoria systematickú online zbierku zásad a pravidiel nadnárodného (transnacionálneho) obchodného práva s komentármi a odkazmi na komparatívne (porovnávacie) právo. Využíva ich medzinárodná právna prax, akademici a účastníci súťaží moot court v medzinárodnej arbitráži na celom svete. Dostupné na internete: <[https://www.trans-lex.org/principles/of-transnational-law-\(lex-mercatoria\)>](https://www.trans-lex.org/principles/of-transnational-law-(lex-mercatoria)>).

¹¹⁰ JOHNSON, Vanessa M. Codification of the Lex Mercatoria: Friend or Foe. In *Law and Business Review of the Americas*, 2015, roč. 21, č. 2, s. 151.

¹¹¹ MICHAELS, ref. 29, s. 457, 462.

¹¹² GRODL, ref. 30, s. 72.

¹¹³ Tamže, s. 72.

a obchodnú realitu.¹¹⁴ Napriek vyššie uvedenému, panujú aj názory spochybňujúce vyššiu legitimitu postavenia súčasného *lex mercatoria*, a priam naopak upozorňujú na ústup od *lex mercatoria*, a to vzhľadom na jeho približovanie sa k štátnemu právu a strate svojej kompetitívnosti.¹¹⁵

ZÁVER

Lex mercatoria si počas svojho vývoja prešlo viacerými zaujímavými fázami, od jeho historických základov v rímskom práve (*ius gentium*), cez jeho sformovanie ako partikulárne, autonómne právo obchodníkov v stredoveku až po jeho „oživenie“ na prelome 19. a 20. storočia z dôvodu nevyhovujúcich podmienok pre medzinárodný obchod. Bez ohľadu na dnešnú podobu *lex mercatoria*, úloha „*lex mercatoria*“ v každej z týchto fáz bola v zásade nespochybiteľná – poskytnúť flexibilné a inovatívne riešenie vzťahov vznikajúcich v (medzinárodnom) obchodnom styku. Prostredníctvom *lex mercatoria* bolo možné objaviť mnoho nových inovatívnych a neformálnejších inštitútov, ktoré vznikli ako reakcia na potreby obchodnej praxe obchodníkov a následne prenikli aj do národných právnych poriadkov, čím nezmeniteľne ovplyvnili podobu zmluvného alebo obchodného práva do podoby ako ich poznáme dnes. V súčasnom globalizovanom svete s gigantickým oceánom obchodných vzťahov naprieč svetadielmi si *lex mercatoria* opätovne zastalo svoje právoplatné miesto, a to aj zásluhou činnosti medzivládnych, príp. neštátnych organizácií, ktoré pracujú na jeho neustálom zdokonaľovaní a prispôbovaní potrebám toho najdôležitejšieho – medzinárodného obchodného styku. Zostáva nám už len sledovať, ako sa bude *lex mercatoria* profilovať do budúcnosti a reagovať na neustále výzvy svetového (globálneho) obchodu.

¹¹⁴ Tamže, s. 72.

¹¹⁵ MICHAELS, ref. 29, s. 462.

Pravidlo „Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat“ v prameňoch rímskeho a kánonického práva¹

Matúš Nemec

ÚVOD

Civilizované riešenie konfliktov medzi súkromnými osobami v každom čase a na každom mieste, ktoré podlieha určitému postupu, orgánom, ktorý je na to poverený riadiacimi orgánmi určitého politického spoločenstva, nás stavia pred scenár, v ktorom sa spájajú prísne právne prvky, t. j. odchýlka určitého ľudského konania od cesty, ktorú predpisuje zákon, s čisto faktickými prvkami, ktoré vyžadujú, aby sa táto odchýlka účinne zistila akýmkoľvek prostriedkami, ktoré zákon umožňuje, vrátane odvolania sa na zákon a využitia domnienok ako normatívneho nástroja na odstránenie za určitých okolností ťažkostí pri dokazovaní, ktoré môžu prípadne vzniknúť. Vždy je potrebné sa zaoberať otázkami týkajúcimi sa skutkového stavu, ako možno preukázať protichodné tvrdenia sporných strán.

Úsilie toho, kto sa zaoberá je zamerané predovšetkým na to, aby sme od nich požadovali presnú právnu kvalifikáciu, či už práva, ktoré má alebo na ktoré sa odvoláva žalobca, alebo ľudského správania, ktoré sa odchyľuje od povinností, ktoré zákon ukladá tým, ktorí sa od nich odchyľili a sú žalovaní v konkrétnom spore; a na formulovanie hypotéz o konečnom výsledku sporu v závislosti od toho, či sa stranám sporu podarí preukázať svoje právo.²

ONUS PROBANDI

Dôkazné bremeno (*onus probandi*) v civilnom súdnom procese je povinnosť sporovej strany predložiť súdu dôkaz o nejakej okolnosti, ktorú uvádza, a ktorá je podstatná a (zatiaľ) o jej existencii vládne pochybnosť.

Abstract

Among the basic rules of civil procedure at the phase of evidence is the paradigm, which has its origins in Roman law, according to which the burden of proof is on the person who affirms something. A special title in the Digest of Justinian (D. 22,3 de probationibus et praesumptionibus) in several fragments by different jurists deals with many applications and nuances of this rule. This rule indubitably has its roots in natural law and has a place also in modern procedural law. It is also applied in the canon law of the Catholic church, with many specific modifications introduced in order to bring the result of the evidence, and thus the judgment, as close as possible to the objective truth.

Keywords

Procedural law, evidence, actor, defendant, judgment, presumption, moral certainty, aequitas

Author

Prof. JUDr. Matúš Nemec, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
matus.nemec@flaw.uniba.sk

Cite

NEMEC, Matúš. Pravidlo „Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat“ v prameňoch rímskeho a kánonického práva. In *Historia et theoria iuris*, 2024, roč. 16, č. 2, s. 54 – 62.

¹ Článok je výstupom z grantového projektu VEGA č. 1/0548/22 „Kríza dôvery a jej rímsko-kánonické riešenia“.

² VALIÑO ARCOS, Alejandro. Probatio incumbit qui dicit, non qui negat: el onus probandi en el Derecho romano. In REINOSO BARBERO, Fernando (ed.). *Principios generales del derecho: antecedentes históricos y horizonte actual*. Madrid: Thomson Reuters, 2014, s. 571.

Podľa skoršej teórie, afirmačnej, rozhodovala o dôkaznom bremene pozitívna alebo negatívna forma tvrdenia, a to tak, že mala dokazovať strana, ktorá uvádzala pozitívnu udalosť, teda o niečom „uisťovala“ (tvrdila, že nejaká pozitívna okolnosť nastala). Dôkaz o tom, že sa niečo nestalo, bol teda vylúčený. Táto teória sa opierala o fragment z Digest (D. 22, 3, 2 de probationis) „*ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat*“, interpretujúc slovo *dicit* v zmysle „uisťovať“, resp. „ubezpečovať“ (*affirmat*) v protiklade s výrazom *negat* (popierať; tvrdiť, že nie). Z toho vzniklo právne pravidlo *affirmanti, non neganti incumbit probatio* (ten, kto ubezpečuje, má dokazovať, nie ten, kto popiera). Podľa teórie prezumpčnej (pravdepodobnosti) mala dokazovať strana, proti ktorej svedčala domnienka právna (*probare debet is, cui praesumptio adversatur*), alebo bola v situácii, že jej tvrdeniu nenasvedčovala žiadna právna domnienka. Úlohou žalujúcej strany v tejto situácii bolo vyvrátiť túto domnienku, t. j. dokázať, že domnienka je nepravdivá (*probatio vincit praesumptionem* – dôkaz víťazí nad domnienkou).³

D. 22, 3, 2 (Paulus libro LXIX ad edictum)

*Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat.*⁴

Pravidlo, obsiahnuté v D. 22, 3, 2 je základným princípom rímsko-právnej (justiniánskej) systematiky vo vzťahu k *necessitas probandi*, a to do takej miery, že rozsiahla kazuistika k tejto veci, predovšetkým v titule D. 22.3, je naviazaná na tento princíp, buď s cieľom potvrdiť ho, alebo z neho ustanoviť odôvodnenú (oprávnenú) výnimku na základe konkrétného zmyslu (*ratio iuris*) v určitej situácii. Slovesá – *dicere, negare* – totiž poslúžili na to, aby charakterizovali tým, že upozorňujú na protikladné postavenie strán sporu: žalobca obhajuje, potvrdzuje, deklaruje svoje právo, **ubezpečuje o ňom**.⁵ Kontrast, ktorý fragment odráža, povýšený na princíp (pravidlo), možno premietnuť na akýkoľvek hmotnoprávny vzťah, či už záväzkový alebo vecný, pretože je formulovaný v prísne procesnej logike, bez ohľadu na povahu sporného subjektívneho práva. Podstatné je to, že je potrebné obrátiť sa na sudcu. Žalovaný sa usiluje o to, aby dosiahol oslobodenie, ale v princípe nie tým, že popiera existenciu žalobcovho práva (aj keď je možné aj to), ale skôr tým, že uvádza okolnosti, ktoré odôvodňujú, že on nemusí plniť to, čo žiada žalobca (dočasne alebo trvale). Tu sa objavuje prvok podstatného významu v štádiu dokazovania - kto je zodpovedný za dôkaznú iniciatívu vo veci svojho tvrdenia (stanoviska). Presnejší preklad by preto mal asi znieť takto: „*Bremeno dokazovania zaťažuje toho, kto o existencii skutočnosti ubezpečuje, nie kto jej existenciu popiera*“.

Pokiaľ ide o pravidlá týkajúce sa dôkazného bremena vo formulovom procese, ako hlavné kritérium sa uplatňuje aj úplná voľnosť súdu pri hodnotení dôkazov, ktoré mu predložili strany sporu. Neexistovali žiadne pravidlá, ktoré by objektívne pripisovali určitým dôkazným prostriedkom väčšiu hodnotu ako iným, ani žiadne imperatívne pravidlá všeobecnej platnosti, ktoré by ukladali každej zo strán sporu povinnosť preukázať skutkové okolnosti, ktoré slúžili

³ Napríklad D. 22,3,24; podobne aj D. 22,3,25.

⁴ *Tomu pripadá dokazovanie, kto niečo tvrdí, nie tomu, kto popiera*; tento preklad spomínaného fragmentu je v slovenskej právnej romanistike považovaný za „typický“ – je súčasťou prekladu vybraných fragmentov Digest (knihy I-XXIII) od Petra Blaha a Jarmily Vaňkovej. Pozri BLAHO, Peter – VAŇKOVÁ, Jarmila. *Corpus iuris civilis – Tomus I. Digesta*. Eurokódex, 2008, s. 468.

⁵ Moderná teória dôkazov žiada, aby dokazovala strana, ktorá uvádza okolnosť tvoriacu základ žaloby alebo námietky (obrany) na podklade rímskej parémie *semper necessitas probandi incumbit illi, qui agit* (D. 22,3,2), interpretujúc však slovo „*dicit*“ v zmysle „uvádza okolnosť právnu“. Žalobca teda musí dokázať okolnosti, zkladajúce alebo rozširujúce jeho nárok, on „začína“ dôkaz; ak sa mu nepodarí dôkaz, oslobodí sa žalovaný i keby sám nedokázal nič (*actore non probante reus absolvitur, etsi ipse nihil probaverit*). Žalovaný má dokázať okolnosti, ktoré právo žalobcovo rušia alebo obmedzujú, t. j. v rámci svojej obrany sú to námietky. On teda pri podávaní námietok je v pozícii žalobcu (*reus excipiendo fit actor*), pretože uvádza určitú rozhodnú okolnosť - niečo tvrdí („agit“).

na podporu jej nároku v prípade žalobcu alebo na podporu jej námietok v prípade žalovaného. Sudca mal teda voľnú úvahu, do akej miery môže veriť dôkazom predloženým účastníkmi konania, a zároveň nebol viazaný prísnyimi normami alebo pravidlami, pokiaľ ide o to, kto nesie dôkazné bremeno o rozhodujúcich skutočnostiach konania.

V súlade so štruktúrou formuly a jej formuláciou *si paret – si non paret* treba povedať, že dôkazné úsilie, ktoré by sudcovia uložili stranám sporu, aby lepšie usmernili ich procesnú činnosť, by muselo byť spojené s obsahom ich vlastných tvrdení uvedených vo formuly tak, aby žalobca mohol dosiahnuť odsúdenie žalovaného alebo aby žalovaný mohol od sudcu dosiahnuť vlastné oslobodenie. Možno predpokladať, že s otvorením tabúl a vyložením zmyslu svojich tvrdení stranami sporu *apud iudicem* by sa tieto obyčajné náznaky alebo malé predsavzatia, ktoré so sebou *in iure* prinášali vyhovieť žalobe alebo formulovú kontempláciu exceptio, konkretizovali v oblasti dokazovania. Zásada dôkazného bremena spočíva v tom, že účastníci konania nesú dôkazné bremeno o skutočnostiach, na ktoré sa odvolávajú, či už ide o právo žalobcu, alebo o popretie či dôvody odporu žalovaného, čo nie je nič iné ako realizácia zásady, že ten, kto získava výhody z dôkazov, ich musí preukázať.

Rozhodujúcim faktorom pre dosiahnutie priaznivého výroku, a teda dosiahnutie úplného presvedčenia sudcu o tom, ktoré z protichodných stanovísk sa má považovať za *ius* a ktoré za *iniuria*, je pravdivosť vlastných prejavov účastníkov konania posudzovaných z objektívneho hľadiska, pričom sa vynechajú subjektívne úvahy, založené na väčšej alebo menšej dôvere, ktorú môže jedna alebo druhá strana sporu vzbudiť u sudcu na základe rétorických schopností vedľajších účastníkov konania vo fáze *apud iudicem*.⁶

D. 22, 3, 21 (Marcianus libro sexto institutionum)

*Verius esse existimo ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere scisse alienam rem vel obligatam legare defunctum, non heredem probare oportere ignorasse alienam vel obligatam, quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit.*⁷

Text veľmi prozaicky ukladá žalobcovi povinnosť preukázať skutočnosti, ktoré odôvodňujú jeho právo, t. j. vznik záväzku alebo vecného práva (vlastníctva), ktorého sa chce voči žalovanému domáhať, čím stanovuje ako primárnu aktivitu žalobcu v čisto procesnom rozmere, čo však nebráni tomu, aby v prípade tvrdení neutralizujúcich žalovaného, skutočnosti, na ktorých sa zakladajú, musel preukázať aj on.⁸ Nasledujúca pasáž z Justiniánových Inštitúcií obsahuje aj identický kazuistický kontext (problém odkazu cudzieho majetku):

Just. Inst. 2,20,4

*(...) Et verius est ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere, scisse alienam rem legare defunctum, non heredem probare oportere, ignorasse alienam, quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit.*⁹

Pre žalobcu je dostačujúce, že preukáže zákonné nadobudnutie práva, ktoré je predmetom sporu a nemôže byť nútený, aby dokazoval, že si ho udržal do momentu sporu. Na druhej

⁶ VALIÑO ARCOS, ref. 2, s. 576 – 577.

⁷ Domnievam sa, že je správnejšie, aby sám ten, kto žaluje, teda odkazovník, bol povinný dokázať vedomosť zomrelého o tom, že odkazuje cudziu alebo niekomu inému založenú vec, aby nemusel dokazovať dedič, že zomrelý nevedel o tom, že vec je cudzia alebo založená, pretože vždy nevyhnutnosť dokazovania zaťažuje toho, kto žaluje.

⁸ VALIÑO ARCOS, ref. 2, s. 586.

⁹ (...) Je správnejšie, že ten, kto žaluje, teda príjemca odkazu, musí dokázať, že zomrelý vedel, že odkazuje cudziu vec a nie aby dedič musel dokazovať, že zomrelý nepoznal, že ide o cudziu vec: lebo nevyhnutnosť dokazovania má vždy ten, kto žaluje.

strane, ten, kto tvrdí, že právo protistrany zaniklo, to musí dokázať on.¹⁰ Všeobecnú formuláciu v podobnom zmysle ponúka ku koncu klasického obdobia aj cisársky reskript cisárov Septimia Severa z roku 196, pričom za vzor si berie subjektívnu protikladnosť nositeľov záväzkov, ktorá najlepšie zodpovedá protikladnému postaveniu žalobcu a žalovaného v priebehu procesu.¹¹

FACTUM NEGANTIS NULLA PROBATIO SIT¹²

V súvislosti s predchádzajúcimi fragmentmi (D. 22, 3, 21 a Just. Inst. 2, 20, 4) nižšie uvedený text jasne hovorí o oslobodení žalovaného od dokazovania, keď tvrdenia žalobcu nie sú preukázané, pretože takéto oslobodenie (*negantis nulla probatio esse*) sa považuje za súladné s prirodzenou skutočnosťou vecí (*per rerum naturam factum*), čím sa na rozdiel od Paulovho úryvku prevzatého z jeho ediktálneho komentára zavádza odôvodnenie výhodného postavenia žalovaného, ktoré sa obmedzuje na popretie buď práva uplatňovaného žalobcom, alebo jeho existencie či aktuálnej účinnosti, alebo dokonca vlastnej legitimácie žalobcu na vyvolanie súdneho sporu. Pokiaľ tvrdenie žalobcu nenachádza dostatočnú skutkovú oporu, nemožno ho akceptovať, čo v súlade s princípom formálnej pravdy¹³ a do istej miery aj v súlade s princípom dispozičným vedie k oslobodeniu žalovaného bez toho, aby bol povinný predložiť akékoľvek dôkazy.¹⁴ Totiž, pretože žalobca nepreukáže svoje skutkové tvrdenia, ktoré mali odôvodňovať existenciu jeho práva, žalovaný vlastne v tejto situácii nemá čo popierať – neexistuje tu preukázané tvrdenie, voči ktorému by mal odporovať.¹⁵ Dochádza k aplikácii známeho pravidla *probatio vincit praesumptionem* – ale v opačnom význame: bez dôkazu víťazí prezumpcia práva.¹⁶

¹⁰ Paul. D. 22,3,25,2: ... *Secundum generalem regulam, quae eos, qui opponendas esse exceptiones adfirmant vel solvisse debita contendunt, haec ostendere exigit.* (... Na základe všeobecného pravidla, ktoré vyžaduje, aby dokazovali tí, ktorí ubezpečujú, že majú námietku alebo tvrdia, že dlhy boli splnené, to musia dokázať).

¹¹ Cod. Just. 4,19,1: *Ut creditor, qui pecuniam petit numeratam, implere cogitur, ita rursum debitor, qui solutam affirmat, eius rei probationem praestare debet.* (Tak ako veriteľ, ktorý požaduje peniaze, o ktorých tvrdí, že ich vyplatil, je nútený preukázať svoju pohľadávku, tak aj dlžník, ktorý tvrdí, že splnil, musí predložiť dôkazy o tejto skutočnosti.)

¹² Popieranie faktu sa nedokazuje.

¹³ Pod pojmom „formálna pravda“ (*veritas iuridica; veritas forensis*) treba rozumieť v tejto situácii to, čo je prijaté ako dokázané vo vzťahu k právu, pričom sa nevylučuje, že môžu objektívne existovať skutočnosti, ktoré svedčia o opaku. Porovnaj GOUDSMIT, Joel Emanuel. *The Pandects: a Treatise on the Roman Law, and Upon Its Connection with Modern Legislation*. London: Longmans, 1873, s. 317). Toto spojenie sa však v rímskych prameňoch explicitne nevyskytuje.

¹⁴ Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 14,2,22-26; známy rímsky spisovateľ sa tu v pozícii sudcu rozpráva s filozofom Favorinom a ten mu radí spoľahnúť sa na právnika Marca Catona, ktorý zachovával zásadu, že ak obe strany sú čestní, resp. nečestní ľudia, vždy sa má dôverovať dlžníkovi a v jeho prospech vyniesť rozsudok. Porovnaj k tomu GELLIUS, Aulus. *Atické noci*. Bratislava: Tatran, 1987, s. 151. Gellius však mal prípad za zložitejší a preto prisážno vyhlásil, že mu prípad nie je jasný a vzdal sa úlohy sudcu (NA 14,2,24; Tamže, s. 151) – totiž, ak sudcovi nebolo z dokazovania jasné, aký by mal vydať rozsudok, aby bol spravodlivý, mohol prisahať, že prípad mu nie je jasný a vzdať sa ho (*iudex qui iuravit rem sibi non liquere*), resp. ak išlo o kauzu, v ktorej rozhoduje viac sudcov (tribunál), mohol mlčať a ostatní sudcovia vydali rozsudok. Porovnaj D. 4,8,13,4 a D. 42,1,36; o tejto situácii píše aj Cicero (*Pro Cluentio*, 18,76; 47,131).

¹⁵ GOUDSMIT, ref. 13, s. 317.

¹⁶ Rímski právnici často používali v takejto situácii slová „*habere*“, „*intellegitur*“, „*videtur*“ („považuje sa za“, resp. „má sa za to“), napr. D. 3,3,15,1; D. 7,1,39; D. 21,2,3; D. 22,3,18 pr.; D. 22,3,24; D. 28,1,5; D. 28,6,4,1; D. 3,3,7.

Cod. Just. 4, 19, 23 (Diocletianus et Maximianus, a. 294)

*Actor quod adseverat probare se non posse profitendo reum necessitate monstrandi contrarium non adstringit, cum per rerum naturam factum negantis probatio nulla sit.*¹⁷

Cod. Just. 2, 1, 4 (Marcus Aurelius Antoninus Caracalla, a. 212)

*Qui accusare volunt, probationes habere debent, cum neque iuris neque aequitatis ratio permittat, ut alienorum instrumentorum inspiciendorum potestas fieri debeat. Actore enim non probante qui convenitur, etsi nihil ipse praestaret, obtineat.*¹⁸

Otázka prezumpcie, ktorá vo všeobecnosti svedčí na začiatku sporu žalovanému, sa v nižšie uvedenom fragmente ilustruje zaujímavým príkladom, v ktorom sa na podporu domnienky pravdivosti toho, že niekto prijal to, čo je dlh, využíva *argumentum ad absurdum*: *ten, kto platí, nie je nikdy taký naivne dôverčivý, aby ľahkovážne rozhadzoval svoje peniaze bez toho, že by dlhoval*. Z argumentácie v tomto prípade sa odvodzuje všeobecné pravidlo: **Nemo pecuniam suam iactare creditur** (nemožno veriť, že by niekto odhodil svoje peniaze):

D. 22, 3, 25 pr. (Paulus libro tertio quaestionum)

*Cum de indebito quaeritur, quis probare debet non fuisse debitum? Res ita temperanda est, ut, si quidem is, qui accepisse dicitur rem vel pecuniam indebitam, hoc negaverit et ipse qui dedit legitimis probationibus solutionem adprobaverit, sine ulla distinctione ipsum, qui negavit sese pecuniam accepisse, si vult audiri, compellendum esse ad probationes praestandas, quod pecuniam debitam accepit: per etenim absurdum est eum, qui ab initio negavit pecuniam suscepisse, postquam fuerit convictus eam accepisse, probationem non debiti ab adversario exigere. Sin vero ab initio confiteatur quidem suscepisse pecunias, dicat autem non indebitas ei fuisse solutas, praesumptionem videlicet pro eo esse qui accepit nemo dubitat: qui enim solvit numquam ita resupinus est, ut facile suas pecunias iactet et indebitas effundat, et maxime si ipse qui indebitas dedisse dicit homo diligens est et studiosus pater familias, cuius personam incredibile est in aliquo facile errasse. (...)*¹⁹

Činnosť žalovaného je vždy sekundárna v tom zmysle, že je podmienená inou primárnou činnosťou, ktorou je okolnosť, že žalobca musí nielen uplatniť, ale najmä preukázať svoje právo. Žalovaný má teda výhodnú pozíciu, že nemusí dokazovať, pokiaľ žalobca nepreukázal to, čo tvrdí, čo je istým spôsobom prítomné v spojení *favor debitoris*. V opačnom prípade by sa do dokazovania dostalo to, čo by pre žalovaného predstavovalo mimoriadne ťažkosti: bremeno povinnosti preukázať negatívnu skutočnosť, t. j. musel by dokazovať existenciu toho, čo – v logike tohto prístupu – existovať nemalo. To je, pochopiteľne, nezmyselné.

¹⁷ Dioklecián a Maximián (rok 294): Žalobca, ktorý tvrdí, že nevie dokázať, čo tvrdí, nemôže nútiť žalovaného, aby dokazoval opak; pretože, v súlade s povahou vecí, popieranie faktu sa nedokazuje.

¹⁸ Osoby, ktoré chcú vzniesť obvinenie, musia mať dôkazy, pretože ani zákon, ani zmysel pre spravodlivosť neumožňujú, aby bola udelená právomoc nahliadnuť do dokumentov druhej strany. Preto ak žalobca nepreukáže svoje tvrdenia, žalovaný bude úspešný, aj keď sám nepredloží žiadne dôkazy.

¹⁹ Ak je otázny nedlh, kto má dokázať, že nevznikol dlh? V tejto záležitosti treba postupovať takto: ak totiž ten, o kom sa hovorí, že prijal nedlhovanú vec alebo nedlhované peniaze, tvrdí, že neprijal a sám ten, kto plnil, dokáže plnenie zákonnými dôkazmi, potom bez ďalšieho, toho, kto hovorí, že nedlhované peniaze neprijal, treba, ak chce byť ešte vypočutý, vyzvať, aby predložil dôkazy, že prijal dlhované peniaze. Bolo by totiž absurdné, aby ten, kto na začiatku tvrdil, že peniaze nevzal, potom, keď sa preukázalo, že ich prevzal, vyžadoval od protistrany dôkaz, že sa nedlhovali. Ak by však od začiatku priznával, že peniaze prijal, ale hovoril, že sa mu vyplatili dlhované peniaze, je prirodzené, že nikto nepochybuje, že možno vysloviť prezumpciu v prospech toho, kto peniaze prijal: totiž ten, kto platí, nie je nikdy taký naivne dôverčivý, aby ľahkovážne rozhadzoval svoje peniaze bez toho, že by dlhoval, najmä ak ten, kto hovorí, že zaplatil nedlhované peniaze, je usilovný človek a starostlivý otec rodiny, osobnosť, o ktorej nemožno uveriť, že by sa v niečom takom ľahkomyselne pomýlila. (...)

REUS EXCIPIENDO FIT ACTOR²⁰**D. 22, 3, 19 pr.** (Ulpianus libro septimo disputationum)*In exceptionibus dicendum est reum partibus actoris fungi oportere ipsumque exceptionem velut intentionem implere: ut puta si pacti conventi exceptione utatur, docere debet pactum conventum factum esse.*²¹**D. 44, 1, 1** (Ulpianus libro quarto ad edictum)*Agere etiam is videtur, qui exceptione utitur: nam reus in exceptione actor est.*²²

V uvedených fragmentoch je predstavená situácia, v ktorej sa, paradoxne, potvrdzuje pravidlo, obsiahnuté v D. 22, 3, 2. Keďže *ratio iuris* tohto fragmentu hovorí, že dokazovať má ten, kto o niečom ubezpečuje, resp. o nejakej skutočnosti tvrdí, že existuje, tak aj žalovaný, ktorý namieta, sa dostáva do pozície toho, kto niečo pozitívne tvrdí, čiže ubezpečuje o tom, že nejaká okolnosť, ktorá oslabuje, prípadne paralyzuje žalobcovo právo (ktoré žalobca musel predtým preukázať), tu je (existuje). To znamená, že sa dostáva do situácie, v ktorej musí dokazovať on a zjednodušené povedané – z namietajúceho žalovaného sa stáva žalobca.²³ Ilustruje to aj konštitúcia cisárov Diokleciána a Maximiana z roku 294, ktorá rieši situáciu, ak niekto napadne platnosť kodicilu z dôvodu, že porúčiteľ nebol duševne zdravý. Ak odporca (pravdepodobne ten, kto je označený za príjemcu kodicilu) popiera duševnú chorobu porúčiteľa, musí – ako namietajúci žalovaný – preukázať svoje tvrdenie:

C. J. 6, 36, 5 (Diocl. et Maxim. AA. et CC. Flaviae, anni 294)*Nec codicillos quidem furem posse facere certissimi iuris est. Si igitur scriptura velut codicillorum patris tui fuit prolata, ut aliquid ex hac peti possit, adseverationi tuae mentis eum compotem fuisse negantis fidei adesse probari convenit.*²⁴**ZDANLIVO OBRÁTENÉ DÔKAZNÉ BREMENO**

V niektorých fragmentoch sa však objavuje skutková situácia, navodzujúca opodstatnený dojem, že bremeno dokazovania zaťažuje toho, kto popiera. Právnik, vychádzajúc z kritéria, ktoré sa uplatňuje vo *vindicationes in libertatem*, požaduje, aby osoba, ktorá síce ako tvrdí, že je *sui iuris*, predložila dôkaz, ktorý vyžadujú mravy a je formulované v spojení: *pro pietate quam patri debet praestare*.

D. 22, 3, 8 (Paulus libro XVIII ad Plautium)*Si filius in potestate patris esse neget, praetor cognoscit, ut prior doceat filius, quia et pro pietate quam patri debet praestare hoc statuendum est et quia se liberum esse quodammodo contendit: ideo enim et qui ad libertatem proclamat, prior docere iubetur.*²⁵²⁰ Namietajúci žalovaný sa stáva žalobcom.²¹ *Pri námietkách treba povedať, že žalovaný musí prebrať úlohu žalobcu a sám námietku ako žalobu dokázať. Napríklad, ak použije námietku neformálneho dohovoru, musí dokázať, že sa neformálny dohovor uskutočnil.*²² Žalobcom sa javí ten, ktorý využíva námietku: pretože ak žalovaný namieta, stáva sa žalobcom.²³ D. 44,1,1.²⁴ *Je úplne isté podľa práva, že duševne chorý nemôže zriadiť kodicil. Preto ak sa predloží dokument, ktorý ako kodicil mal zriadiť tvoj otec, tak aby ste sa mohli niečoho domáhať na základe tohto dokumentu, musíte preukázať svoje tvrdenie - že popierate to, že váš otec nebol v čase jeho zriadenia duševne zdravý.*²⁵ *Ak syn popiera, že je pod otcovskou mocou, prétor vyšetrí prípad tak, že prvý má dokazovať syn, pretože to treba ustanoviť aj kvôli úcte (oddanosti), ktorú je povinný preukazovať otcovi, ako aj preto, že určitým spôsobom tvrdí,*

Toto špeciálne pravidlo je však v súlade so všeobecným pravidlom, ktoré sa nachádza v komentári k prétorskému ediktu (D. 22, 3, 2) bez ohľadu na to, že odkazy na kritérium *pietas*, tak často sa opakujúce v poklasickom období, môžu vzbudzovať podozrenie z interpolácie. Nevyhnutnosť zachovávať úctu voči rodičom a patrónom je zachytená vo viacerých fragmentoch Digest a tejto otázke je venovaný osobitný titul.²⁶ Povinnosť takejto úcty je vyjadrená napríklad aj v zákaze vyzvať na súd nielen prirodzených rodičov, ale aj adoptívnych.²⁷

Ďalšie svedectvo súvisiace s aplikovaním dôkaznej povinnosti, ak je otáznym *status familiae*, predstavuje text právnika Ulpiana, v ktorom je otázka preukázania rodinného stavu vyjadrením platnosti všeobecného pravidla (D. 22, 3, 2), že dôkazné bremeno je na strane, toho, kto tvrdí, bez ohľadu na to, aké procesné postavenie zastáva. Úryvok však predstavuje záver právnika, týkajúci sa širšej diskusie o dedičskej spôsobilosti emancipovaných detí:

D. 22, 3, 5, 1 (Paulus libro IX responsorum)

*Idem respondit, si quis negat emancipationem recte factam, probationem ipsum praestare debere.*²⁸

PROBLÉM DÔKAZNÉHO BREMENA V KÁNONICKOM PRÁVE

V kauzách neplatnosti manželstva sa v období raného stredoveku uplatňoval osobitný prístup k otázke dôkazného bremena. Koncil v Arles (314) prijal ustanovenie, podľa ktorého v prípade, ak jeden z manželov tvrdí, že manželstvo nebolo uzavreté (platne) a druhý to popiera, dokazovať musel svoje príslušné tvrdenie vždy muž. Odôvodňovalo sa výrokom sv. apoštola Pavla, podľa ktorého „hlavou ženy je muž“ (*vir est caput mulieris*).²⁹

Decretalium Gregorii papae IX compilationis, liber IV, Titulus III. De clandestina desponsatione. Ex concilio Arelatensi, a. 314.

*Si quis clam desponsaverit aliquam, et mulier vel vir negat huiusmodi desponsationem, viro tantum incumbit probatio.*³⁰

V tom období cirkev totiž považovala za manželský súhlas (*consensus coniugali de praesenti*) aj situáciu, ak už snúbenci viedli pohlavný život. V takomto prípade platila prezumpcia, že týmto konaním chceli prejaviť manželský súhlas, t. j. že mali úmysel zmeniť tým svoj snúbenecký stav na stav manželský. Uvedená domnienka platila za nevyvrátiteľnú a neumožňovala

že je slobodný. Rovnako sa preto tiež nariaďuje, aby ten, kto vyhlasuje, že je slobodný, dokazoval ako prvý. Podobne musel zachovávať úctu aj prepustenec voči svojmu patrónovi (D. 37,15,9).

²⁶ D. 37,15 De obsequiis parentibus et patronis praestandis (O zachovávaní poslušnosti voči rodičom a patrónom).

²⁷ D. 2,4,6 (Paulus libro primo sententiarum): *Parentes naturales in ius vocare nemo potest: una est enim omnibus parentibus servanda reverentia* (Nikto nemôže vyzvať na súd prirodzených rodičov: voči všetkým rodičom treba zachovávať rovnakú úctu.); D. 2,4,8 pr. (Ulpianus libro quinto ad edictum): *Adoptivum patrem, quamdiu in potestate est, in ius vocare non potest iure magis potestatis quam praecepto praetoris, nisi sit filius qui castrense habuit peculium: tunc enim causa cognita permittetur. Sed naturalem parentem ne quidem dum est in adoptiva familia in ius vocari.* (Nikto nemôže vyzvať na súd adoptívneho otca, ktorému je podriadený a to skôr s ohľadom na otcovskú moc než príkaz prétora. Výnimkou je prípad, ak má syn peculium castrense, v tom prípade je možné vyšetriť vec. Ale nie je možné vyzvať na súd svojho prirodzeného predka, aj keď je v adoptívnej rodine.)

²⁸ Ten istý (právník) dal dobrozdanie: ak niekto tvrdí, že emancipácia sa vykonala neúčinne, musí to dokázať.

²⁹ Prvý list Korinťanom 11,3: „Ale chceme, aby ste vedeli, že hlavou každého muža je Kristus, hlavou ženy je muž a hlavou Krista Boh“. Podobný text obsahuje aj list Efezanom (5,23).

³⁰ Ak došlo k tajnému zasnúbeniu a žena alebo muž takéto zasnúbenie popierajú, dôkaz spočíva len na mužovi.

snúbencom pokúsiť sa preukázať opak (t. j., že tento úmysel nemali). Až od čias Gratiána sa zaviedlo aj v týchto kauzách vyššieuvedené rímskoprávne pravidlo (D. 22, 3, 2), ktoré sa v kánonickej normatíve zovšeobecnilo v podobe: „*si vir negat matrimonium, mulieri incumbit probatio, et e converso*“.³¹ V dekretáliách sa argumentuje prirodzenou povahou veci a zodpovedá to aj rímskoprávnemu pravidlu, podľa ktorého sa popieranie faktu nedokazuje.³² V súvislosti s tým sa prijala aj prezumpčná teória, podľa ktorej mala dokazovať strana, proti ktorej svedčala domnienka právna.³³

V platnom kánonickom práve latinskej cirkvi sa pri dokazovaní aplikuje všeobecne pravidlo v znení *onus probandi incumbit ei, qui asserit*.³⁴ Osobitné ustanovenia CIC 1983 sa však uplatňujú v prípadoch, ktoré sú výrazom úlohy sudcu v niektorých druhoch kánonických procesov. Takými sú kauzy verejného dobra a kauzy, v ktorých ide o spásu duší – napr. kauzy na vyhlásenie neplatnosti manželstva. V týchto prípadoch normy kánonického práva veľký význam prikladajú tomu, aby bol rozsudok čo najspravodlivejší, t. j. aby sa zistený skutkový stav v maximálne možnej miere blížil k objektívnej pravde,³⁵ pričom garantom spravodlivosti má byť sudca.³⁶ Totiž, sudca, pri vynášaní rozsudku musí v prípade, ak má vyhovieť žalobe, nadobudnúť morálnu istotu o veci, ktorú súdi a – ako je explicitne uvedené v kánone 1452 § 2 CIC³⁷ – sudca môže doplniť nedbanlivosť stránok pri predkladaní námietok (ak sa dôkazy neuvádzajú alebo sa nevyžadujú v žiadosti alebo v odpovedi stránok)³⁸ vždy, keď to považuje za potrebné, aby sa (prípadne) vyhlo nebezpečenstvu veľmi nespravodlivého rozsudku. Keďže túto istotu má získať najmä z dôkazov, kánonické právo do istej miery narúša dispozičný princíp súkromného procesu v prospech maximalizácie záujmu na zistení objektívnej pravdy, resp. objektívneho stavu veci.³⁹

V kauzách manželskej nulity sa – napriek tomu, že sudca uzavrel kauzu (*post conclusionem in causa*) – uplatňuje procesný postup, vybudovaný na systematickej interpretácii viacerých kánonov CIC.⁴⁰ Pri ich aplikácii sudca apelačného súdu môže nariadiť, resp. prijať uvedenie takého dokumentu, ktorý bez viny toho, kto mal na ňom právny záujem, nemohol byť na súd uvedený.⁴¹ Ďalej môže sudca apelačného súdu nariadiť vykonanie takých dôkazov, ktoré sa

³¹ LAURIN, František. *O moci zákonodarné a soudní v příčině manželství podle katol. práva církevního*. Praha: Právnická jednota, 1883, s. 102 – 103.

³² Decretalium Gregorii papae IX compilationis, Liber I, Titulus IX. De renunciatione, cap. V.: *Negantis factum per rerum naturam nulla sit probatio (...)*.

³³ Decretalium Gregorii papae IX compilationis, Liber II, Titulus XXIV. De iureiurando. cap. XXXVI § 1: *Actore nihil probante reus est absque omni onere absolvendus; si vero praesumptio est pro eo, deferatur reo iuramentum vel ipsi actori, consideratis personarum et causae circumstantiis*. [Ak žalobca nedokáže (to, čo tvrdí), odporca je prepustený bez akejkoľvek povinnosti; ale ak mu však svedčí prezumpcia, alebo sa skladá prisaha žalovanému alebo samotnému žalobcovi, berú sa do úvahy okolnosti ohľadne osoby a prípadu].

³⁴ Kán. 1526 § 1 CIC 1983.

³⁵ K tomu pozri GROCHOLEWSKI, Zenon. *Štúdie z procesného kánonického práva*. Spišská Kapitula: Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 1995, s. 17 – 44.

³⁶ Porov. kán. 1446 § 2, kán. 1452 a kán. 1600 CIC 1983.

³⁷ Podobné ustanovenie obsahoval aj CIC 1917 v kánonoch 1618 – 1619 a obsahuje ho aj Kódex kánonov východných cirkví (CCEO) v kánone 1100.

³⁸ Kán. 1665 CIC 1983: *Dôkazy, ktoré sa neuvádzajú alebo sa nevyžadujú v žiadosti alebo v odpovedi, sudca môže pripustiť iba podľa normy kán. 1452*.

³⁹ Zvláštnym aspektom dokazovania v kánonickom práve je dokazovanie zázrakov v kanonizačných procesoch a udeľovanie dišpenzov od zázrakov. PÉTIOVÁ, Veronika. Dišpenz v beatifikačných a kanonizačných procesoch. In BUBELOVÁ, K. (ed.). *Pravidla, regule a výjimky z nich v římském právu*. Praha: Leges, 2023, s. 138 – 141.

⁴⁰ GROCHOLEWSKI, Zenon. *Štúdie z procesného kánonického práva*. Spišská Kapitula: Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 1995, s. 219; BEAL, John, P. – CORIDEN, James, A. - GREEN, Thomas, J. (eds.). *New Commentary on the Code of Canon Law (Study Edition)*. New York / Mahwah: Paulist Press, 2000, s. 1668.

⁴¹ Porov. kán. 1600 § 2.

na prvom stupni nežiadali, ale vtedy, ak bola vypočutá mienka stránok, na vykonanie týchto dôkazov existuje vážny dôvod a odstráni sa nebezpečenstvo podvodu, resp. ovplyvňovania. Okrem toho môže aj bez vyššieuvedených okolností, vo všetkých kauzách, keď je pravdepodobné, že ak sa nepripustí nové dokazovanie, rozsudok bude celkom zrejme nespravodlivý v zmysle kánonu 1645 § 2, body 1 až 3.⁴² Zachovávanie vyššieuvedeného postupu je predpokladom toho, aby sudca mohol nadobudnúť morálnu istotu vo veci tak, aby mohol vyniesť rozsudok, ktorým vyhovuje žalobe.⁴³

⁴² Znenie kán. 1645 § 2, body 1-3: *Avšak nespravodlivosť sa považuje za celkom zrejmú, ak rozsudok sa do takej miery opiera o dôkazy, ktoré sa neskôr ukázali ako nepravdivé, že bez týchto dôkazov výroková časť rozsudku je neudržateľná; ak sa neskôr objavili doklady, ktoré nepochybne dokazujú nové skutočnosti, vyžadujúce opačné rozhodnutie; ak rozsudok bol vynesený na základe podvodu jednej stránky na škodu druhej.*

⁴³ Porov. kán. 1608 CIC 1983 a kán. 1291 CCEO 1990; k problému morálnej istoty pozri napríklad GROCHOLEWSKI, Zenon. Morálna istota ako kľúč na čítanie noriem procesného práva. Spišská Kapitula: Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 1999, 30 s.; ERDŐ, Péter. Morálna istota sudcu. In *Ius et iustitia VII et VIII (1997 et 1998)*. Spišská Kapitula: Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, s. 31 – 44.

Úloha ordinára v kauzách sexuálneho zneužívania¹

Veronika Pétiová

ÚVOD

Druhý vatikánsky koncil v dekrété *Christus Dominus* kladie pred biskupov úlohu učiť sa, ukazuje v akej veľkej úcte treba mať podľa učenia Cirkvi ľudskú osobu a jej osobnú slobodu, ba aj telesný život.² Táto koncilová výzva je dnes v Cirkvi omnoho aktuálnejšia, keď pred mnohými biskupmi stojí výzva postaviť sa tvárou v tvár zlu, ktoré so sebou priniesli delikty sexuálneho zneužívania spáchaného v Cirkvi na maloletých a zraniteľných dospelých. Väčšinu z ordinárov, ktorí majú kľúčovú úlohu pri riešení týchto deliktov, tvoria diecézni biskupi.

1 POJEM ORDINÁR

Definíciu pojmu ordinár nájdeme v platnom Kódexe kánonického práva. Ten pod ním rozumie okrem Rímskeho veľkňaza, diecéznych biskupov a iných, ktorí sú hoci len dočasne na čele nejakej partikulárnej cirkvi alebo na jej roveň postaveného spoločenstva podľa normy kán. 368 CIC, ako aj tých, ktorí v nich majú všeobecnú riadnu výkonnú moc, totiž generálnych a biskupských vikárov; a taktiež pre svojich členov vyšších predstavených klerických rehoľných inštitútov pápežského práva a klerických spoločností apoštolského života pápežského práva, ktorí majú aspoň riadnu výkonnú moc.³ Pojem ordinár sa spája podľa všeobecných noriem s osobou nositeľa výkonnej moci. Viditeľné je to aj na zaradení tohto kánonu v rámci prvej knihy Kódexu kánonického práva do titulu rozoberajúceho riadiacu moc v Cirkvi.

V prípade úlohy ordinára v rámci trestného kánonického práva neakcentuje až tak výkon moci, ktorá mu bola zverená a na základe ktorej rozhoduje. Do popredia sa dostáva jeho povinnosť spravovať zverený ľud ako pastier a na základe tejto úlohy, keď je to potrebné, aj potrestať tých, ktorí spáchali delikt. Zákonodarca to vyjadril v úvodnom kánone šiestej knihy

Abstract

In recent decades, the topic of sexual abuse has been raised more and more in the Church. The current pontificate of Pope Francis has also brought about a number of changes in this area which have contributed to a more effective handling of these disciplines. The zero tolerance that the Holy Father has proclaimed on more than one occasion is most reflected in the attitude towards ordinands who would not follow the procedural procedure for dealing with these disciplines. The role of the Ordinary is crucial in these cases. He is the one to whom, in the case of offences reserved to the Dicastery for the Doctrine of the Faith, the pre-trial examination and the subsequent obligation to send the case to the competent dicastery is reserved. In the case of non-reserved offences, his role is even more important because he alone, as judge, decides and pronounces guilt or innocence after the evidence has been gathered and the punishment for the offender who is proven guilty. In this paper, we will focus on the role of the Ordinary in sexual abuse cases and the potential for punishment for those Ordinaries who would not comply with the current law.

Keywords

Ordinary, sexual abuse, minor, vulnerable adult, reserved offences

Author

JUDr. ICLic. Mgr. Veronika Pétiová, PhD. et PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
veronika.petiova@flaw.uniba.sk

Cite

PÉTIOVÁ, Veronika. Úloha ordinára v kauzách sexuálneho zneužívania. In *Historia et theoria iuris*, 2024, roč. 16, č. 2, s. 63 – 69.

¹ Článok je výstupom z projektu VEGA č. 1/0548/22 „Kríza dôvery a jej rímsko-kánonické riešenia“.

² Porovnaj *Christus Dominus*, čl. 12.

³ Porovnaj kán. 134 § 1 CIC.

Kódexu kánonického práva, kde pojem ordinár nahradil spojením ten, kto stojí na čele Cirkvi.⁴ Jeho úloha nie je primárne trestať, ale uloženie trestu má byť podľa zásad trestného kánonického práva až *ultima ratio*, keď nie je možné použiť efektívne iné prostriedky na nápravu vinníka. Úlohou ordinára je chrániť a podporovať dobro samotného spoločenstva a jednotlivých veriacich a to podľa predpisov zákona, ktoré sa majú vždy uplatňovať s kánonickou miernosťou a so zreteľom na obnovenie spravodlivosti, nápravu vinníka a odstránenie pohoršenia. Tento druhý paragraf kán. 1311 CIC bol pridaný počas poslednej reformy trestného práva a predchádzajúcej právnej úprave sa nenachádza.

Zároveň, môže tento pojem mylne evokovať dojem, že ordinárom v trestných kauzách bude iba ten, komu je zverená buď univerzálna alebo partikulárna cirkev. Tým by išlo iba o rímskeho veľkňaza, diecéznych biskupov a tých, ktorí sú im podľa práva postavení na tú istú úroveň. Ordinármi v trestných kauzách sú pre svojich podriadených aj vyšší predstavení klerických rehoľných inštitútov pápežského práva a klerických spoločností apoštolského života pápežského práva.

2 ÚLOHA ORDINÁRA V KAUZÁCH SEXUÁLNEHO ZNEUŽÍVANIA

V tomto príspevku sa chceme špecificky zamerať na úlohu ordinára v kauzách sexuálneho zneužívania, t.j. v deliktach proti šiestemu prikázaniu spáchaných na maloletej osobe; osobe, ktorá trvalo nie je schopná používať rozum; resp. zraniteľnej dospeléj osobe. V oblasti týchto deliktov právo udeľuje viaceré konkrétne povinnosti prislúchajúce ordinárom, preto aj Vademecum Dikastéria pre náuku viery je im primárne adresované.⁵ Ide o dokument, ktorý je určený pre univerzálnu Cirkev a nachádza sa v ňom návod na to, ako sa má prakticky postupovať v prípadoch deliktov sexuálneho zneužitia maloletých páchaných klerikmi. Špecificky bola pre potreby Slovenska vydaná Smernica Konferencie biskupov Slovenska o postupe v prípadoch sexuálneho zneužívania, ktorá je považovaná za základný dokument pre slovenskú Cirkev v týchto kauzách. Pojem ordinár bol v nej nahradený výrazom cirkevná autorita, ktorú definuje ako diecézneho/eparchiálneho biskupa, administrátora diecézy/eparchie, vojenského ordinára, predstaveného inštitútu zasväteného života a spoločnosti apoštolského života.⁶

2.1 ÚLOHA ORDINÁRA PRI PREVENCIÍ PÁCHANIA DELIKTOV SEXUÁLNEHO ZNEUŽÍVANIA

Ordinár má povinnosti vo viacerých oblastiach týkajúcich sa ochrany maloletých a zraniteľných dospelých. Prvou z nich je úloha uskutočňovať preventívne opatrenia, ktorých cieľom je predchádzať spáchaniu takýchto deliktov. V posledných rokoch sa na Slovensku venuje zvláštna starostlivosť prednáškovej činnosti pre kňazov. Skoro vo všetkých slovenských diecézach a eparchiách sa od roku 2019 sa na pozvanie miestneho ordinára konalo preventívne

⁴ Porovnaj kán. 1311 § 2 CIC.

⁵ Porovnaj DIKASTÉRIUM PRE NÁUKU VIERY. Vademecum o niektorých procesných otázkach pri riešení prípadov sexuálneho zneužívania maloletých spáchaných klerikmi. In *vatican.va* [online]. Dostupné na internete: <https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/ddf/rc_ddf_doc_20220605_vademecum-casi-abuso-2.0_it.html> [cit. 2024-09-10].

⁶ Porovnaj KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA. Postup v prípadoch sexuálneho zneužívania klerikom, členom inštitútu zasväteného života alebo spoločnosti apoštolského života a ktorýmkoľvek veriacim, ktorý zastáva úrad alebo službu v Cirkvi, čl. 1, 3. In *kbs.sk* [online]. Dostupné na internete: <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/konferencia-biskupov-slovenska/p/nahlasenie-zneuzivania/c/smernica-konferencie-biskupov-slovenska-postup-v-pripadoch-sexualneho-zneuzivania-klerikom>> [cit. 2024-09-17].

školenie pre kňazov.⁷ Prínosom je, že išlo o multidisciplinárny pohľad na danú problematiku. Otázne je, či je takéto jednoduchové školenie dostačujúce a či by nemalo byť rozšírené aj na iné osoby, keďže tomuto deliktu ako páchatelia nepodliehajú iba kňazi. Príkladom môže byť aktuálny preventívny program Saleziánov don Bosca, ktorí zaviedli povinnosť, aby každý, kto pracuje s rizikovou skupinou, musí prejsť aspoň základným školením v tejto oblasti.⁸

V rámci prevencie je potrebné venovať osobitnú starostlivosť a pozornosť pri výbere kandidátov posvätného stavu a zasväteného života.⁹ Aktuálny pokles záujemcov o kňazstvo a zasvätený život, ktorý je realitou krajín Európy, nemôže byť dôvodom na nižšiu toleranciu pri výbere kandidátov alebo znižovanie kritérií na ich osobnostné kvality. Práve adekvátne skúmanie v procese prijímania kandidáta dáva priestor na skoré odhalenie akejkoľvek sexuálnej deviácie, poruchy osobnosti alebo inej psychickej poruchy, ktorá môže ovplyvniť kontrolu sexuálnych impulzov alebo predpokladať nevhodné sexuálne správanie. Obozretnosť treba mať aj pri kandidátoch, ktorí prechádzajú z jedného seminára do druhého ako aj pri kňazoch a zasvätených osobách, ktorí prechádzajú medzi diecézami alebo rehoľnými inštitútmi.

Vhodným nástrojom prevencie sú aj kódexy pastoračného správania vydávané buď pre územie biskupskej konferencie alebo diecézy, či rehoľného inštitútu, ktoré definujú dovolené a nedovolené pastoračné správanie a poskytnú konkrétne preventívne opatrenia pred zneužívaním.

2.2 ÚLOHA ORDINÁRA PRI VEDENÍ PREDBEŽNÉHO PRESKÚMANIA

Okrem predchádzaniu týmto deliktom je úlohou ordinára viesť predbežné preskúmanie pri podozrení na spáchanie deliktu sexuálneho zneužívania. Predbežné preskúmanie má viesť vždy, keď sa dozvie o existencii *notitia de delicto*,¹⁰ ktorá môže byť formálne predložená v ústnej alebo písomnej forme. Táto *notitia* môže pochádzať z rôznych zdrojov: môže sa o nej dozvedieť od údajnej obete, jej zákonných zástupcov, od cirkevného predstaveného páchatel'a, od osoby, alebo od iných osôb, ktoré tvrdia, že vedia o daných skutočnostiach; môže sa o nej dozvedieť ordinár pri vykonávaní svojej povinnosti dozerať; môžu mu ju oznámiť civilné orgány spôsobom ustanoveným svetskými právnymi predpismi; môže sa šíriť prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov (vrátane sociálnych sietí); môže sa o nej dozvedieť z počutia alebo akýmkoľvek iným vhodným spôsobom. Ak existuje správa o delikte, je potrebné ju overiť a preskúmať.

Predbežné skúmanie vedie ordinár, ktorý dozvie o existencii *notitia de delicto*. Ordinárom, ktorému prislúcha táto povinnosť, môže byť ordinár inkardinácie alebo začlenenia obvineného alebo ordinár miesta, kde sa údajné delikty stali. V praxi môže nastať situácia, kedy sú viacerí ordinári kompetentní viesť predbežné vyšetrovanie. Napríklad civilné úrady naraz oznámili ordinárovi miesta, kde sa údajný delikt stal a vlastnému ordinárovi údajného páchatel'a, že došlo k spáchaniu takéhoto skutku. V takomto prípade bude potrebné, aby jednotliví dot-

⁷ Porovnaj KOMISIA KBS PRE OCHRANU MALOLETÝCH v CIRKVI. Hodnotiaca správa 2018 – 2023, s. 19-20. In *kbs.sk* [online]. Dostupné na internete: <https://www.kbs.sk/pdf/KBS/KBS2024Hodnotiaca_sprava_2018_2023.pdf> [cit. 2024-10-05].

⁸ Porovnaj SALEZIÁNI DON BOSCA. Ochrana detí a zraniteľných osôb. In *saleziani.sk* [online]. Dostupné na internete: <<https://saleziani.sk/app/uploads/2024/01/Smernica-provinciala-Ochrana-deti-a-zranitelnych-osob-2024.pdf>> [cit. 2024-10-05].

⁹ Porovnaj KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA. Postup v prípadoch sexuálneho zneužívania klerikom, členom inštitútu zasväteného života alebo spoločnosti apoštolského života a ktorýmkoľvek veriacim, ktorý zastáva úrad alebo službu v Cirkvi, čl. 2, 5.

¹⁰ *Notitia de delicto* (porov. kán. 1717 § 1 CIC; kán. 1468 § 1 CCEO; čl. 10 SST; čl. 3 VELM), ktorá sa niekedy nazýva aj *notitia criminis*, je každá informácia o možnom delikte, ktorá sa akýmkoľvek spôsobom dostane k ordinárovi. Nemusí ísť nevyhnutne o formálne podanie.

knutí ordinári vzájomne komunikovali a spolupracovali, aby sa predišlo konfliktom právomocí alebo zdvojeniu práce, najmä ak je obvinený reholníkom. Je na ordinároch, aby sa dohodli, kto z nich povedie predbežné preskúmanie. Ak sa nedohodnú, a ide o klerika, vykonáva ho ordinár, ktorý podozrivého ustanovil do pastoračnej služby. V prípade možnosti konania viacerých ordinárov súčasne, sú povinní sa navzájom informovať o výsledkoch predbežného preskúmania.¹¹ V praxi nemôže nastať situácia, že bude viac ordinárov kompetentných viesť predbežné preskúmanie a nezačne konať ani jeden z nich, pretože bude prenášať zodpovednosť na druhého a naopak. V takomto prípade, ak by obaja vedeli o existencii *notitia de delicto* a ani jeden z nich by nekonal, obom môže byť odňatý úrad.¹² Ak ordinár narazí na problémy pri začatí alebo vedení predbežného zisťovania, mal by sa bezodkladne obrátiť na Dikastérium pre náuku viery so žiadosťou o radu alebo vyriešenie prípadných otázok.¹³ Vždy môže obrátiť aj na iných odborníkov, prípadne požiadať o pomoc Centrum na ochranu maloletých v Cirkvi.

Úlohou predbežného skúmania nie je nadobudnúť morálnu istotu o vine obvineného, či zhodnotiť dôkazy. Účelom predbežného vyšetrovania je zistiť, či existuje odôvodnené podozrenie zo spáchania deliktu. V tejto fáze ešte nie je potrebné vykonať dôkladné zhromažďovanie dôkazov, vyžiadať si znalecké posudky... Dôležité je, v čo najväčšej miere zrekonštruovať skutočnosti, na ktorých sa zakladá obvinenie, počet a čas spáchania deliktov, ich okolnosti, osobné údaje údajných obetí a pridať prvotné posúdenie fyzickej, psychickej a morálnej ujmy, ktorá im mohla byť spôsobená. Poukázať na možné vzťahy s vnútorným sviatostným fórom, prípadne doplniť aj ďalšie delikty, ak sa obvinenému pripisujú. Ak je to vhodné, je v tejto fáze možné zhromaždiť aj svedecké výpovede a dokumenty súvisiace s prípadom, napríklad výsledky vyšetrovania svetských úradov, ak existujú. Prípadne záznamy o komunikácii na sociálnych sieťach, fotografie... Tiež sa môžu uviesť akékoľvek oslobodzujúce, poľahčujúce alebo priťažujúce okolnosti, ako to stanovuje zákon. Užitočné môže byť zhromaždiť svedectvá o dôveryhodnosti oznamovateľov a údajných obetí.¹⁴ Pri predbežnom preskúmaní je potrebné zdržať sa akýchkoľvek súdov o vine či nevine. Ide o zistenie, či k spáchaniu skutku pravdepodobne došlo alebo nie. Ordinár musí počas predbežného vyšetrovania postupovať obozretne. Okrem možnosti viesť ho osobne, môže túto úlohu delegovať na inú osobu; niektorého zo svojich kňazov, prípadne požiadať o jej vedenie nezávislého kňaza. V prípade, že je menovaný vyšetrovateľ v predbežnom preskúmaní, už nemôže v eventúálnom procese týkajúcom sa skutkov o ktorých sa viedlo predbežné vyšetrovanie, zastávať úrad sudcu. V predbežnom preskúmaní môže byť menovaný aj notár, aj keď to nie je nevyhnutné.¹⁵

Ak ide o skutok podliehajúci trestnému konaniu podľa civilného práva, ordinár informuje a poskytuje súčinnosť svetským úradom. Predbežné vyšetrovanie by nemalo trvať dlhšie ako tri mesiace. Ordinár ho ukončí dekrétom potom, čo usúdi, že bolo dostatočne vykonané.¹⁶

Následne po ukončení predbežného vyšetrovania, sa postup ordinára delí podľa povahy deliktov, ktoré sú rezervované Dikastériu pre náuku viery¹⁷ a ktoré nie. V prípade rezervova-

¹¹ Porovnaj BOTEK, Libor, Předběžné šetření podle Instrukce o postupu biskupů a vyšších představených při předběžném šetření některých trestných činů proti 6. příkázání Desatera na území ČR. In BOTEK, Libor – NAVRÁTILOVÁ, Jiřina (eds.). *Šetření sexuálních deliktů v církvi a ve státě*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2024, s. 46.

¹² Porovnaj FRANTIŠEK. List vo forme motu proprio *Come una madre amorevole*, čl. 11.

¹³ Porovnaj DIKASTÉRIUM PRE NÁUKU VIERY, ref. 5, čl. 23.

¹⁴ Tamže, čl. 34.

¹⁵ Porovnaj MIGLIAVACCA, Andrea. Vescovo, indagine previa e processo penale canonico: deontologia, giustizia e carità In CATTA, Arianna – PALOMBI, Roberto – SALVATORI, Davide (eds.). *Diritto Penale Canonico. Dottrina, prassi e giurisprudenza della Curia Romana*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2023, s. 315.

¹⁶ Porovnaj KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA, ref. 9, čl. 4, 27.

¹⁷ Ak ide o delikt *contra sextum* spáchaný klerikom na osobe mladšej ako osemnásť rokov, prípadne na osobe dospelej, ktorá trvalo nie je schopná používať rozum alebo o delikt pedopornografie, tak je rezervovaný Di-

ných deliktov, po ukončení predbežného vyšetrovania s akýmkoľvek výsledkom, má ordinár povinnosť čo najrýchlejšie odovzdať overenú kópiu spisu Dikastériu pre náuku viery.¹⁸ Spisy odosiela aj v prípade, ak z predbežného preskúmania vysvitlo, že ide o skutok od spáchania ktorého už uplynula premlčacia lehota. Dikastérium pre náuku viery má možnosť premlčaciu lehotu pri deliktoch, ktoré sú mu rezervované pozmeniť, prípadne úplne zrušiť. V takomto prípade ordinár vyjadruje aj svoju mienku, či považuje za vhodné upraviť premlčaciu lehotu.¹⁹

K spisom kauzy odosielaním na Dikastérium pre náuku viery pripojí doplňujúcu tabuľku, ktorá je prílohou Vademeca, svoje zhodnotenie výsledkov vyšetrovania a prípadný návrh, akým spôsobom postupovať. Potom vyčká na ďalšie pokyny od Dikastéria pre náuku viery. Ordinár zároveň oznámi skutočnosť, že došlo k nahláseniu spáchania deliktu a k jeho šetreniu Komisii KBS pre ochranu maloletých. Urobí tak bezodkladne alebo ku koncu kalendárneho roka.²⁰ Informáciu, že záležitosť bola oznámená Dikastériu pre náuku viery, podá ordinár aj poškodennej osobe resp. jej zákonnému zástupcovi, oznamovateľovi ako aj obvinenému a to v lehote do tridsiatich dní od oznámenia. Môže ich upovedomiť aj o tom, že danú vec oznámil a orgánom činným v trestnom konaní.²¹

2.3 ORDINÁR AKO SUDCA

Ak predbežné preskúmanie preukázalo pravdepodobné spáchanie deliktu *contra sextum*, ktorý nie je rezervovaný Dikastériu pre náuku viery, je ordinár kompetentný viesť trestný proces. Je na ňom, či sa rozhodne pre súdny alebo administratívny proces. Administratívny proces má výhodu v tom, že ide o rýchlejšie konanie, kým súdny proces je viac garanciou zachovania právnej ochrany. Bianchi poukazuje na ďalšiu skutočnosť a to, že administratívny trestný proces poskytuje menšie možnosti zapojenia poškodenej osoby do konania ako súdny proces.²² To, že súdny proces je preferovanou cestou, je zrejmé aj z toho, že v administratívnom procese nie je možné ukladať trvalé tresty.²³ Podľa našej mienky by mal byť súdny proces primárnou voľbou pre ordinára a administratívny proces až sekundárnou voľbou, keď z nejakého dôvodu nie je možné viesť súdne konanie, resp. by sa javilo ako neefektívne.

Aj keď sa ordinár rozhodne postupovať administratívnou cestou je potrebné, aby boli zachované základne zásady a princípy trestného kánonického práva pre obvineného, najmä právo na obhajobu a prezumpcia neviný.²⁴ Taktiež je potrebné neodopierať poškodeným osobám právo zapojiť sa do procesu a byť o ňom informovaný. Niekdajšia prax, kedy obeť bola braná iba za svedka trestného činu, je už prekonaná. Je to zrejmé napríklad zo skutočnosti, že o tom, že ordinár začal vo veci súdny alebo administratívny trestný proces, informuje v lehote do tridsiatich dní nielen obvineného, ale aj poškodenú osobu, resp. jej zákonného zástupcu alebo opatrovníka a oznamovateľa.²⁵

kastériu pre náuku viery. Ak takýto delikt spáchal člen inštitútu zasväteného života alebo spoločnosti apoštolského života alebo ktorýkoľvek veriaci, ktorý má nejakú vážnosť alebo zastáva úrad alebo službu v Cirkvi, tak nie je rezervovaný Dikastériu pre náuku viery. Nerezervovaný je aj delikt *contra sextum* spáchaný klerikom na zraniteľnej dospeléj osobe.

¹⁸ Porovnaj BOTEK, Libor – NAVRÁTILOVÁ, Jiřina. Sexuální delikty ve světském a kanonickém právu. In BOTEK, Libor – NAVRÁTILOVÁ, Jiřina (eds.). *Šetření sexuálních deliktů v církvi a ve státě*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2024, s. 36.

¹⁹ Porovnaj DIKASTÉRIUM PRE NÁUKU VIERY, ref. 5, čl. 28 a Sacramentorum sanctitatis tutela, čl. 8 § 3.

²⁰ Porovnaj KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA, ref. 9, čl. 4, 28.

²¹ Tamže, čl. 4, 29.

²² Porovnaj BIANCHI, Paolo. *Procedimenti penali e giusto processo: nodi e prospettive*. Roma: PUSC, 2024, s. 19.

²³ Porovnaj kán. 1342 § 2 CIC a MIGLIAVACCA, ref. 15, s. 316.

²⁴ Porovnaj kán. 1342 § 1 CIC; kán. 1720 CIC a kán. 1321 § 1 CIC.

²⁵ Porovnaj KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA, ref. 9, čl. 4, 29.

Po ukončení trestného procesu zverejní ordinár informáciu o právoplatnom odsúdení alebo oslobodení obvineného, ak tomu podľa jeho úsudku nebráni vážna okolnosť. Zverejnené informácie nikdy nemôžu obsahovať akákoľvek informácie o poškodenej osobe.²⁶ Tento postup má aj funkciu odstrániť ďalších potencionálnych páchatel'ov od konania činu.

2.4 POVINNOSŤ ORDINÁRA POSKYTNÚŤ POMOC OSOBÁM ZASIAHNUTÝM DELIKTOM

Delikt sexuálneho zneužívania spôsobuje u mnohých obetí devastačné následky. Zasaňuje nielen obeť a páchatel'a, ale aj iné osoby a komunity. Časť týchto deliktov je rezervovaná práve Dikastériu pre náuku viery, pretože majú veľký vplyv na prežívanie viery poškodených, keďže páchatel'om je klerik, duchovná autorita. Preto je potrebné, aby bola obetiam poskytnutá duchovná, psychologická, eventuálne lekárska pomoc zo strany Cirkvi, ktorú v tomto prípade zastupuje ordinár.²⁷ On má popri svojich iných úlohách povinnosť starať sa o svojich veriacich ako dobrý pastier. Má povinnosť nielen zabezpečiť spravodlivosť v trestnom procese, ale aj pomôcť tým, ktorí boli zranení deliktom. Tiež je vhodné, aby prijal úlohu pastiera takým spôsobom, že sám prijme obeť, vypočuje si jej príbeh a poskytne jej pomoc. Môže jej tak preukázať blízkosť Cirkvi aj napriek tomu, že k jej traume došlo práve v cirkevnom prostredí. Je potrebné zamedziť zväčšovaniu traumy na obetiach sekundárnou viktimizáciou potom, čo sa rozhodnú prehovoriť a tom, čo zažili. Obeť nemôže byť zranená páchatel'om v rámci Cirkvi a potom ešte raz cirkevnými predstaviteľmi, keď delikt ohlási.

Ordinár má neľahkú úlohu v prípadoch, keď aj obvinený aj obeť sú jemu zverení veriaci. Má byť vtedy pastierom oboch a často aj sudcom medzi nimi. Trestné kánonické právo má medicínsky charakter, t.j. jedným z jeho cieľov je náprava delikventa. Preto je potrebné, aby ordinár poskytol pomoc aj obvinenému, ktorý nesmie zostať sám, pretože je potrebné aj jeho sprevádzať na ceste zmierenia a nápravy. Je vhodné poskytnúť aj jemu odbornú pomoc, zväčša psychologickú, psychiatrickú, eventuálne sexuologickú, aby mohol efektívnejšie pracovať na svojej náprave.

Ordinár má za úlohu zabezpečiť aj ochranu ostatných veriacich, preto ak je to potrebné, už počas predbežného preskúmania, môže udeliť niektoré z preventívnych opatrení, ak hrozí, pokračovanie v páchaní deliktu, ovplyvňovanie poškodených osôb alebo svedkov, marenie predbežného vyšetrovania alebo ak sú nevyhnutné k ochrane dobrého mena obvineného alebo k zabráneniu pohoršenia. Ide najmä o zákazy alebo príkazy,²⁸ ktorými sa nedeklaruje vina, ale zabráňuje sa ďalšiemu zlu, ktoré hrozí.

Špecifickou a bolestnou kategóriou sú situácie nespravodlivo obvinených. Tým by mal ordinár poskytnúť pomoc, duchovnú aj odbornú a postarať sa o prinavrátenie jeho dobrej povesti. Obvinený má možnosť domáhať sa náhrady škody od osoby, ktorá ho falošne obvinila alebo jej zákonných zástupcov.²⁹ V prípade neopodstatnenosti obvinenia alebo podozrenia, to ordinár musí zaznamenať v záverečnom dekréte predbežného vyšetrovania.³⁰

3 NEČINNOSŤ ORDINÁRA

Obrovskou bolesťou káuz sexuálneho zneužívania je skúsenosť viacerých obetí, ktoré po tom, čo sa rozhodli ohlásiť skutok kompetentným autoritám, sa stretli s popieraním, zľahčovaním, či neochotou riešiť vzniknutú situáciu. Už pápež Benedikt XVI. 28. októbra 2006

²⁶ Tamže, čl. 6, 41.

²⁷ Porovnaj FRANTIŠEK, ref. 12, čl. 5.

²⁸ Porovnaj kán. 1722 CIC a KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA, ref. 9, čl. 6, 39.

²⁹ Porovnaj kán. 1729 CIC.

³⁰ Porovnaj KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA, ref. 9, čl. 9, 54.

v liste írskym biskupom napísal: „Nie je možné poprieť, že niektorí z vás a vašich predchodcov a to často krát aj závažne a po dlhý čas, neaplikovali kodifikované normy kánonického práva ohľadne zločinov zneužívania mladistvých. Vážne pochybenia boli vykonané pri riešení obvinení... treba pripustiť, že došlo k závažným chybám v úsudku a k zlyhaniu riadenia.“³¹

Aj preto pápež František v roku 2016 vydal list vo forme motu proprio *Come una madre amorevole*, v ktorom ustanovil možnosť odvolať ordinára z úradu v prípade, ak sa dopustí vážneho nedostatku starostlivosti pri zneužití mladistvých alebo zraniteľných dospelých.³²

Na Slovensku bol zavedený, ako jeden z nástrojov kontroly, dotazník pre diecéznych biskupov, pričom členovia Konferencie biskupov Slovenska súhlasili s jeho každoročným vyplňaním. Týka sa každého podnetu, ktorý im bol doručený. Dotazník obsahuje základné údaje o samotnom podnete a o jeho riešení, prípadne o kánonickom procese, ktorý bol na základe podnetu iniciovaný.³³ Na základe týchto informácií je možné overiť správnosť postupu diecéznych biskupov. Je otázne, prečo pojednáva iba o diecéznych biskupoch ako ordinároch. Zrejme preto, lebo obdobná prax funguje v rámci klerických rehoľných inštitútov a spoločností apoštolského života, ktorí tieto informácie podávajú za provinciu generálnemu predstavenému. Bolo by však osožné, aby aj oni mohli tieto podnety hlásiť aj na úrovni biskupských konferencií.

ZÁVER

Cirkev v dvadsiatom prvom storočí počas pontifikátov Jána Pavla II., Benedikta XVI. a Františka začala otvorene riešiť delikty sexuálneho zneužívania. Nulová tolerancia a transparentnosť pri riešení nahlásených prípadov posilnili dôveru v Cirkev, aj keď je v tejto oblasti ešte veľa rezerv. Práve na ordinároch stojí aktuálna výzva, ako budú ďalej pri riešení týchto situácií v praxi postupovať. Ich úlohou je nielen dodržiavať predpisy kánonického práva, ale aj prijať úlohu pastiera a otca svojich veriacich, ktorí sa stali obeťami týchto deliktov a napomáhať im na ceste uzdravenia. Ak tak konať nebudú, je namieste odvolať ich z úradu, ako sme to mohli posledných rokoch vidieť napríklad v susednom Poľsku. Práve cesta riadneho vyšetrenia týchto káuz, potrestanie delikventov, ktorým sa preukázala vina, oslobodenie nespravodlivo obvinených a pomoc obetiam, je cesta, ktorou je potrebné ďalej kráčať.

³¹ Benedikt XVI. List írskym biskupom pri príležitosti návštevy *Ad limina*. In *vatican.va* [online] Dostupné na internete: <https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2006/october/documents/hf_ben-xvi_spe_20061028_ad-limina-ireland.html> [cit. 2024-10-11].

³² Porovnaj FRANTIŠEK, ref. 12, čl. 11.

³³ Porovnaj KOMISIA KBS PRE OCHRANU MALOLETÝCH v CIRKVI, ref. 7, s. 8.

Budeme nadobúdať vlastníctvo ako Rimania?

Michal Turošík

ÚVOD

Na úvod je potrebné zdôrazniť, že rozsah článku neumožňuje venovať sa danej problematike komplexne a skúmať všetky spôsoby nadobudnutia vlastníctva. Preto sa budeme sústrediť iba na derivatívne nadobudnutie, pričom najmä z pohľadu súčasného právneho stavu nás budú zaujímať primárne mechanizmy nadobúdania nehnuteľných vecí, a to najmä v Nemecku. Je potrebné povedať, že rozdielnosť v právnej úprave jednotlivých krajín Európy je zrejماً a má nielen teoretický ale najmä praktický charakter a je na nás, aby sme pri legislatívnych zmenách obsiahnutých v novom slovenskom občianskom zákonníku, siahli po tom modeli, ktorý bude nielen formálne moderný a inovatívny, ale najmä efektívny a praktický pre svojich adresátov, tak ako to svojho času vo svojom právnom poriadku robili Rimania. Napriek rozdielom, sme presvedčení, že spoločným menovateľom oboch hlavných koncepcií je práve rímske právo. To by aj dnes malo byť ukazovateľom nielen v oblasti vzorových metód, ktoré môžu byť použité v právnej úprave vlastníctva, ale rovnako vzorom pri dodržaní efektivity, keďže bolo nielen *ars bonii et aequi*, ale rovnako aj spoločným nástrojom pre efektívnu právnu reguláciu.

Pokiaľ sa jedná o rímske právo, vlastnícke právo sa v ňom nadobúdalo derivatívne a originárne. Ako sme už spomenuli vyššie, my sa budeme primárne zaoberať nadobudnutím vlastníckeho práva derivatívnym spôsobom, teda takým, kedy sa vlastníctvo nadobúdalo so súčinnosťou predchádzajúceho vlastníka¹. Rímske právo ako je známe, v oblasti derivatívnych prevodov poznalo formálne spôsoby nadobudnutia vlastníctva, akými boli mancipácia a in iure cesia²

Abstract

The article deals with the acquisition of the ownership. Its aim is to compare the methods of acquiring property in chosen European countries with the roman methods of acquiring property. With his contribution, the author wants to focus the attention to the differences, but also the common features of the current and roman methods of acquiring property. For this purpose, there are key questions, which has to be answered. The first is whether the acquisition of property rights according to the model of Roman law is still taking place in countries where the two-phase model of acquisition of ownership applies. The second not less significant question, which the author will try to answer in the published article, is whether the models of the translational effects of contracts, leading to the acquisition of ownership, have their origin in Roman law. All in all, with this post we will reflect on the question raised by its title. And therefore, whether even after the possible change, which may be brought by the re-codification of the Civil Code and following the example of other states, we will still acquire property like the Romans did.

Keywords

ownership, roman, property, acquisition, contract

Author

Prof. Dr. iur. JUDr. Ing. Michal Turošík, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
michal.turosik@flaw.uniba.sk

Cite

TUROŠÍK, Michal. Budeme nadobúdať vlastníctvo ako Rimania? In *Historia et theoria iuris*, 2024, roč. 16, č. 2, s. 70 – 76.

¹ Rímske právo v oblasti nadobudnutia vlastníctva sprvoti uznávalo ako transfer vlastníckych práv len univerzálnu sukcesiu majetku, známu pri dedičskej postupnosti. V takom prípade sa nadobúdateľ stal nositeľom všetkých majetkových práv, aktív aj pasív. Až klasické právo s rozvojom kúpnej zmluvy prináša aj rozvoj singularnej sukcesie majetku, a teda individuálneho nadobudnutia vlastníckeho práva. K tomu pozri: BOHÁČEK, Miroslav. *Nástin prednášek o soukromém právu římském. I. – úvod – práva věcná*. Praha: Boháček, 1945, s. 98.

² Išlo o abstraktné prevody vlastníckeho práva, ktoré sú pre dnešné právo na jednej strane neznáme, na strane druhej je súčasnému právu vlastná ich formálnosť v oblasti prevodu ekonomicky a spoločensky významných

a neformálny spôsob, ktorým bola traditio ex iusta causa. Ich spoločným znakom bolo, že sa nemohli uskutočniť bez súčinnosti predchádzajúceho vlastníka. Ten musel byť pri všetkých 3 spôsoboch prevodu vlastníctva v zásade prítomný a poskytoval novému vlastníkovi súčinnosť. Preto sa vlastnícke právo odvádzalo od práva predchodcu v zmysle notoricky známej zásady *nemo plus iuris*. Ako sme spomínali, cieľom tohto príspevku je identifikovať to, či dnes nadobúdame vlastnícke právo podľa toho ako ho nadobúdali Rimania a či tak budeme robiť aj v budúcnosti po prípadnej rekodifikácii občianskeho zákonníka.

TITULU A MODUS

V prvom rade je potrebné poznamenať, že aj dvojfázové nadobudnutie malo svoj vývoj, ktorý ho približoval v niektorých aspektoch práve zmluvnému nadobudnutiu vlastníctva, čo v súčasnosti v niektorých krajinách, ktoré si v oblasti vlastníckeho práva zachovali rímsko-právnu tradíciu, je príznačným znakom. Ide najmä o tie krajiny, kde sa striktne oddeľuje *titulus a modus*, považujúc ich za 2 samostatné úkony (Verpflichtungsgeschäft a Verfügungsgeschäft)³. Rímske právo naopak tieto úkony spájalo a *iusta causa traditionis* nebola spočiatku v zásade samostatným a nezávislým úkonom. Prevod vlastníctva musel byť podmienený hospodársko-spoločenským úkonom, kauzou⁴. Účelom kauzy bola kvalifikácia prevodu vlastníctva a do istej miery aj tu (hoci ide o neformálny prevod) je možné badať povestný rímsky formalizmus, práve v otázke dôvodu nadobudnutia vlastníctva. Na druhej strane je práve táto požiadavka aj ochranou zásahu do tak signifikantného absolútneho subjektívneho práva, akým vlastnícke právo bezpochyby je. Poskytujú tak nielen ochranu, ale aj väčšiu mieru právnej istoty obojstrannému prevodu, ktorých tak chránila nielen požiadavka vlastníctva prevodcu, ale aj platného dôvodu nadobudnutia, v zmysle toho čo v justiniánskych Digestách napísal rímsky právnik Paulus:

„Numquam nuda traditio transfert dominium, sed ita, si venditio aut aliqua iusta causa praecesserit, propter quam traditio sequeretur...“⁵

Teda na platný a perfektný (účinný) prevod vlastníctva potrebujeme jednak právny dôvod (napr. zmluva) a právom regulovaný spôsob vlastníctva (napr. odovzdanie veci). Bonfante

vecí. Podobne ako mancipačné veci, ktoré sa primárne prevádzali do kviritského vlastníctva nadobúdateľa pomocou týchto formálnych spôsobov, aj dnes práve vlastnícke právo k spoločensky významným nehnuteľným veciam prevádzame formálnym zápisom do katastra. K formálnym derivatívnym prevodom vlastníctva v rímskom práve pozri napríklad KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 172 alebo

BLAHO, Peter. Derivatívny spôsob nadobudnutia vlastníctva podľa rímskeho práva. In BĚLOVSKÝ, Petr – STLOUKALOVÁ, Kamila. *Caro amico. 60 kapitol pro Michala Skřejpka aneb Římské právo napříč staletími*. Praha: Auditorium, 2017, s. 82.

³ JAHR, Günther. Zur iusta causa traditionis. In *Zeitschrift der Savigny - Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 1963, roč. 80, č. 1, s. 168.

⁴ Zaujímavým je v tomto smere fakt, že účinok prevodu vlastníckeho práva mala aj *iusta causa putativa*. Napriek tomu, že v skutočnosti išlo len o domnelú kauzu, na účel prevodu vlastníckych práv bola postačujúca. Príklad môžeme nájsť vo fragmente D. 23, 3, 59, 2 kde Marcellus píše o vene, ktoré bolo zriadené pre otrokyňu, ktorá bola považovaná za slobodnú osobu. Napriek tomu, že prirodzene pre otrokyňu nemohlo byť zriadené žiadne veno, na podklade tejto domnejšej kauzy, bolo veno prevedené na manžela. K tomu pozri MEINHART, Anton. *Übertragung des Eigentums*. Dissertationen der Universität Salzburg: VWGÖ Verb. d. Wissenschaftl. Gesellschaften Österreichs, 1988, s. 13. prípadne BARTON, John Latimer. Solutio and Traditio. In CAIRNS, John – ROBINSON, Olivia. *Critical Studies in Ancient Law, Comparative Law and Legal History*. Oxford: Hart Publishing, 2001, s. 15 – 29 či EVANS-JONES, Robin – MACCORMACK, Geoffrey. Iusta causa traditionis. In BIRKS, Peter. *New Perspectives in the Roman Law of Property. Essays for Barry Nicholas*. Oxford: Clarendon Press, 1989, s. 99.

⁵ D. 41,1, 31: „Iba odovzdanie nikdy neprevádza vlastníctvo, ale iba vtedy, ak mu predchádza predaj alebo iný spravodlivý dôvod“.

takéto nadobudnutie vlastníctva charakterizoval ako kauzálny prevod⁶, nazývaný *traditio ex iusta causa*, odovzdanie na základe právneho dôvodu. Vlastnícke právo na nového vlastníka sa previedlo momentom odovzdania veci. Disponovať s vecou ako vlastník, teda mohol predávať až od momentu odovzdania, hoc kúpna zmluva mohla byť uzavretá už značný čas predtým⁷. Takýto spôsob prevodu vlastníctva upravuje nielen slovenský občiansky zákonník, ale okrem iného aj nemecký BGB. Dvojfázový prevod vlastníctva tu však najmä v otázke prevodu nehnuteľností predstavuje akýsi odklon od štandardnej rímskej či dokonca slovenskej úpravy. Dôvodom je okrem iného neexistujúca lehota pre zápis vlastníckeho práva do katastra nehnuteľností, čo spôsobuje, že samotná zmluva musí pôsobiť (a v zásade je to v nej aj výslovne uvedené) konstitutívne vo vzťahu k niektorým vlastníckym oprávneniam pre nadobúdateľa, hoc sám ešte nie je vlastníkom. Takáto právna úprava tak podľa nášho názoru vytvára zmiešaný typ prevodu vlastníctva, napriek tomu, že aspoň deklaratórne ju radíme do skupiny dvojfázových, klasickou rímskou právnou úpravou inšpirovaných, prevodov.

Pokiaľ sa teda jedná o nemeckú právnú úpravu nadobúdania nehnuteľností, túto môžeme prirodzene nájsť v nemeckom BGB, kde sa jej venuje § 925⁸. Tento paragraf upravuje tzv. prenechanie veci/ prevod veci (Auflassung), teda dohodu medzi scudziteľom a nadobúdateľom o prevode vlastníctva. Vychádza na jednej strane z koncepcie dvojfázového prevodu vlastníctva, na strane druhej pripomína (Auflassung) Savignyho „vecnú zmluvu“ o prevode vlastníctva, o ktorej budeme pojednávať nižšie. Táto dohoda sa musí podľa citovaného ustanovenia oznámiť na príslušnom mieste oboma stranami súčasne, pričom na uvedené je príslušný každý notár. Notárska zmluva⁹ o prevode vlastníctva je teda nielen zákonnou podmienkou, ale samozrejme aj bežnou praxou prevodu nehnuteľností v Nemecku. Na jednej strane predstavuje logicky zvýšenú právnú istotu zmluvných strán, ktoré obsah zmluvy nielen nutne zveria do rúk notárskych úradov, ale zároveň jej obsah súčasne pred notárom osobne verifikujú tým, že notár predčítava v zásade celú zmluvu. Povinne prítomné alebo zastúpené zmluvné strany však majú možnosť osobne modifikovať alebo naopak odsúhlasiť jednotlivé ustanovenia, zároveň osvedčené aj prítomným notárom. Notár¹⁰ následne predloží notársku zmluvu na zápis do katastra nehnuteľností, pričom je nevyhnutné poznamenať, že v Nemecku nie je právnym poriadkom stanovená lehota pre uskutočnenie zápisu. Zákon o katastri nehnuteľností (Grundbuchordnung – GBO)¹¹ v Nemecku teda prekvapivo vôbec nepredpisuje konkrétnu maximálnu

⁶ BONFANTE, Pietro. *Corso di diritto romano*. La proprietà. Svazek II. Milan: Giuffrè, 1938, s. 180.

⁷ Čo však ak došlo k nezavinenému napríklad náhodnému zničeniu veci v čase po uzavretí zmluvy, ale ešte pred samotným odovzdaním, teda v situácii keď bola platne uzavretá kúpnopredajná zmluva, mohla byť dokonca splnená povinnosť zaplataenia kúpnej ceny, ale nenastalo ešte samotné odovzdanie veci. Vlastníkom bol teda stále predávajúci. Napriek všeobecnej rímsko-právnej zásade na základe, ktorej náhoda škodila najmä vlastníkovi v tomto prípade samotní Rimania uplatnili zásadu, *periculum est emptoris*, teda riziko je na kupujúcom. Otázka prechodu rizika pred samotným nadobudutím vlastníctva je dôležitou aj pri stanovovaní vhodného mechanizmu či spôsobu nadobúdania vlastníctva v moderných občianskych zákonníkoch. Túto otázku môžeme nájsť v čl. 185 OR (Švajčiarsko), v § 1138 Code Civil (Francúzsko), § 446 BGB (Nemecko), § 590 OZ (Slovenská republika), či § 2081 a § 2121 NOZ (Česká republika).

⁸ Samozrejme, okrem BGB je právna úprava nadobudnutia vlastníckeho práva osobitne k nehnuteľnostiam obsiahnutá aj v iných predpisoch ako je napríklad GBO – Grundbuchordnung.

⁹ Potreba notárskej zmluvy je okrem iného obsahom právnej úpravy § 311 BGB.

¹⁰ Súčinnosť notára pri nadobudnutí vlastníckeho práva k nehnuteľnostiam je v Nemecku spoplatnená výrazne vyššou sumou, ako je tomu v súčasnosti v podmienkach Slovenskej republiky. Činnosť notára, jeho povinnosti, etický kódex, ale aj poplatky spojené s výkonom jeho činnosti upravuje BNO – Bundesnotarordnung. K tomu pozri napríklad HECKSCHEN, Heribert – MÜNCH, Christof – HERRIER, Sebastian. *Beck'sches Notar-Handbuch*. 8., überarbeitete und erweiterte Auflage. Leinen, 2024, 3226 s. alebo FRENZ, Norbert – MIERMEISTER, Uwe. *Bundesnotarordnung: BNotO 6., aktualisierte und erweiterte Auflage*. Leinen, 2024, 2247 s.

¹¹ Zákon o katastri nehnuteľností alebo Katastrálny poriadok je zákonom, ktorý síce predpisuje príslušným katastrálnym úradom, aby vo veci konali čo najrýchlejšie, ale zároveň im nestanovuje maximálnu lehotu pre zápis. K tomu pozri STEIMETZ, Wenzel Felix August. *Grundbuchordnung: GBO*. Leinen, 2022, 514 s.

zákonnú lehotu na zápis do katastra nehnuteľností. V GBO sa síce stanovujú pravidlá a postupy pre zápis, ale konkrétne časové lehoty na spracovanie žiadostí nie sú definované.

Napriek tomu, zápis by mal byť uskutočnený bezodkladne, pokiaľ sú všetky požiadavky a dokumenty v poriadku. V praxi to znamená, že katastrálny úrad sa snaží spracovať žiadosti v primeranom čase, zvyčajne v rámci niekoľkých týždňov, ale to môže variabilne závisieť na zaťažení úradu, komplexnosti prípadu a úplnosti predložených dokumentov a nie je výnimočné, ak tento zápis trvá aj rok. Pre porovnanie zápis do katastra v podmienkach slovenskej právnej úpravy je limitovaný maximálnou lehotou 30 dní. Pre to, aby obe zmluvné strany boli chránené najmä vo vzťahu k tretím osobám sa do katastra vyznačuje osobitné oznámenie o zamýšľanom prevode (*Auflassungsvormerkung*). Tento zápis je osobitne spoplatnený, v zásade 0,5 percentami z kúpnej ceny. Termín „*Auflassungsvormerkung*“ sa prekladá do slovenčiny ako „predbežný zápis“ alebo „rezervačný zápis“. Tento zápis sa v nemeckom práve používa na označenie predbežného zabezpečenia vlastníckeho práva k nehnuteľnosti, ktoré bráni tomu, aby sa nehnuteľnosť prehlásila za vlastníctvo inej osoby, pokiaľ sa uskutoční prevod vlastníctva. Je to dôležitý nástroj na ochranu záujmov kupujúceho v priebehu procesu nákupu nehnuteľnosti, kým sa všetky právne úkony dokončia a vlastnícke právo sa skutočne prevedie. Tento zápis prirodzene nemá konštitutívne účinky vo vzťahu k prevodu vlastníckeho práva, tieto účinky vyvoláva až samotný zápis vlastníckeho práva. Na druhej strane, ako sme už spomínali, perfektná kúpna zmluva má za následok, že nadobúdateľ sa napriek neexistencii vlastníctva dostáva do pozície, kedy mu vznikajú niektoré práva inak patriace len vlastníkovi. Kúpna zmluva tak tu už nie je len dôvodom, ale pôsobí do istej miery konštitutívne. Na strane druhej je potrebné povedať, že komplexná triáda vlastníckych oprávnení zostáva vlastníkovi vyhradená až po plnom zápise vlastníckeho práva do katastra nehnuteľností. Nadobúdateľ tak môže užívať predmet kúpy, môže s ním čiastočne aj disponovať a to do takej miery, že ho môže platne prenajať. Nemôže ho však scudziť. Zaujímavým je aj fakt, že ak je nehnuteľná vec v čase kúpy prenajatá, nadobúdateľ v zmysle zásady *Kauf bricht nicht Miete* nielenže musí akceptovať vstup do existujúceho nájomného vzťahu. Pred úplným zápisom vlastníckeho práva do katastra však dokonca ani nesmie vypovedať nájomnú zmluvu, a to ani v prípade ak by chcel predmet kúpy sám užívať.

TRANSLATÍVNE ÚČINKY ZMLÚV – DRUHÁ RÍMSKA ALTERNATÍVA?

Druhým konceptom prevodu vlastníctva sú tzv. translatívne účinky zmlúv alebo tzv. zmluvné nadobudnutie vlastníctva. Teda prevod vlastníctva nastáva už samotným uzavretím zmluvy, čo v prípade konsenzuálneho kontraktu akým je kúpno-predajná zmluva, môže znamenať, že stačí, že sa subjekty dohodnú na predmete a cene, zmluva je uzavretá a nadobúdateľ sa stane vlastníkom, pokojne aj bez toho, aby vec vôbec videl, držal alebo samozrejme ešte pred odovzdaním¹². Tento spôsob zmluvného nadobudnutia vlastníctva je nielen neformálny, ale aj rýchly a efektívny a dodatočné odovzдание veci, už nespôsobí prevod vlastníctva, nakoľko tým sa stal kupujúci už v čase perfekcie kúpnej zmluvy, ale len prevod držby. Táto koncepcia vychádza najmä princípu slobody jednotlivca a autonómie jeho vôle. Na jej základe je pre vznik subjektívnych práv akým je aj vlastnícke právo dôležitý prejav vôle osoby, v tomto prípade prejavom vôle je už samotné uzavretie zmluvy. Samotné odovzдание veci ako vonkajšia demon-

¹² Konsenzuálny princíp translatívnych účinkov zmluvy zaviedol na území Slovenskej republiky Občiansky zákoník z roku 1950 nazývaný aj tzv. stredný zákoník. Ten v paragrafe 111 upravil zmluvné nadobudnutie vlastníctva: *Vlastnictví k věcem jednotlivě určeným převádí se už samou smlouvou, není-li umluveno jinak anebo nevyplývá-li nic jiného ze zvláštních předpisů*. Nutným však bol úmysel previesť vlastnícke právo, obsiahnutý v dohode zmluvných strán. K tomu pozri napríklad ŠVESTKA, Jiří et al. *Občanský zákoník. Komentář*. I. díl., 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 765.

štrácia nie je pre nadobudnutie vlastníctva ani rozhodujúca a ani nutná. Praktická stránka takéhoto prevodu je najmä zrýchlenie a zefektívnenie hospodárskeho styku, keď namiesto dvoch fáz stačí len jednoduchý, často ústny konsenzus zmluvných strán. Na druhej strane je podľa jeho zástancov aplikácia tohto princípu v modernej dobe vhodnejšia, keďže samotné faktické ovládanie veci nie je dôkazom vlastníctva (napr. to, že mám auto vôbec nedeklaruje pre ostatné subjekty práva, že som jeho vlastníkom), a zároveň je v súčasnosti širšie koncipované portfólio nehmotných vecí u ktorých odovzdanie neprichádza do úvahy (napr. *podiel na obchodnej spoločnosti*). Táto koncepcia zmluvného prevodu vlastníctva je známa predovšetkým z francúzskeho¹³, ale aj belgického¹⁴, luxemburského a v neposlednom rade aj nového českého občianskeho zákonníka. Sme presvedčení, že táto moderná civilistická koncepcia nadobudnutia vlastníctva *solo consensu*, teda len čistou dohodou zmluvných strán má však tiež pôvod už v rímskom práve, hoc možno nepriamo.

Ako je spomínané v prvom prípade dvojfázového prevodu vlastníctva, odovzdanie tu bolo závislé na existencii platného dôvodu, najčastejšie zmluvy. V 19. storočí sa týmto problémom začala zaoberať aj nemecká jurisprudencia a jej najvýznamnejší predstaviteľ, profesor, zástupca historicko-právnej školy, rektor berlínskej Humboldtovej univerzity a neskôr aj minister spravodlivosti Carl Fridrich von Savigny. Paradoxne jeho výskum viedol k záveru, že skutočná spojitosť medzi právnym úkonom prevodu vlastníctva (odovzdaním) a právnym úkonom, na ktorého základe sa tento prevod vykonáva, neexistuje. Tento princíp sa označuje ako teória abstrakcie. Svoje tvrdenia podkladal fragmentom od Juliána:

„Um in corpus quidem quod traditur consentiamus, in causis vero dissentiamus, non animadverto, cur inefficax sit traditio, veluti si ego credam me ex testamento tibi obligatum esse, ut fundum tradam, tu existimes ex stipulatu tibi eum deberi. Nam et si pecuniam numeratam tibi tradam donandi gratia, tu eam quasi creditam accipias, constat proprietatem ad te transire nec impedimento esse, quod circa causam dandi atque accipiendi dissenserimus,“¹⁵

Takýto omyl v konaní (*error in negotio*) spočíva v tom, že oprávnenej strane je síce plnené, ale na základe inej obligácie. Julianus teda neviaže platnosť prevodu vlastníctva na konkrétnu kauzu, alebo právny dôvod, teda na konsenzus o zmluve, ale na konsenzus o prevode vlastníctva¹⁶. Savigny tak došiel k názoru, že *iusta causa* má byť považovaná len deklaráciu vôle vlastníka previesť vec na iného. Tieto myšlienky začal Savigny rozvíjať už na svojich prednáškach, keď tvrdil:

„Aber selbst bei der Tradition ist es irrig, anzunehmen, daß immer justa causa und traditio concurriren müßten. Wenn Einer einem Bettler ein Stück Geld giebt, wo ist denn ersteres u. zwei-

¹³ V par. 1583 Code Civil je ukotvený konsenzuálny princíp pri kúpnej zmluve tak, že podľa dotknutého ustanovenia nie je na prevod vlastníctva potrebný ani odovzdanie veci ani zaplatenie kúpnej ceny: „Elle est parfaite entre les parties, et la propriété est acquise de droit à l'acheteur à l'égard du vendeur, dès qu'on est convenu de la chose et du prix, quoique la chose n'ait pas encore été livrée ni le prix payé.“

¹⁴ K tomu pozri napríklad STORME, Matthias. Overdracht van roerende goederen, vestiging van pandrecht, eigendomsvoorbehoud: Een poging tot systematisatie. In DIRIX, Eric – CASMAN, Hélène – DE CORTE, Rogier. *Zakenrecht, absoluut niet een rustig bezit*, Antwerpen, Kluwer, 1992, s. 403 – 510.

¹⁵ D. 41,1, 36: Ak súhlasíme s tým, že táto záležitosť by sa mala odovzdať, ale nesúhlasíme s právnym základom tohto odovzdania, potom nevidím dôvod, prečo by tradícia nemala byť platná; Napríklad, keď som presvedčený, že som povinný dať vám pôdu podľa tradície kvôli testamentu, zatiaľ čo vy veríte, že vás naplňam kvôli stipulácii. Alebo keď vám podľa tradície dávam peniaze ako dar, aj keď ich prijímate ako požičané. Skutočnosť, že sa nezhodneme na dôvode odovzdania a prijatia, nie je prekážkou prevodu vlastníctva na vás.

¹⁶ K tomu napríklad aj ďalší fragment od Gaia: „*Hae quoque res, quae traditione nostrae fiunt, iure gentium nobis adquiriuntur: nihil enim tam conveniens est naturali aequitati quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre ratam haberi.*“ Inst. 2,1, 40. Podľa tohto fragmentu sa neformálne nadobúdajú veci podľa cudzineckého práva, pričom Gaius tu práve vyzdvihuje vôľu scudziteľa ako najspravodlivejší a najprimeranejší dôvod na prevod vlastníctva na iného.

tes zu finden; auch findet nur ein einziges factum statt, aber keine getrennten Thatsachen, es ist kein Vertrag, es ist nichts vorhergegangen.“¹⁷

a

„Traditio gibt nur Eigenthum bei einer justa dominii acquirendi causa. Dies hat man ganz falsch auf alles andere angewendet. Z. B. bei der occupatio ist bloß der modus, das Fact, die Besitzergreifung nöthig, ein entfernterer Grund, ein justus titulus wie bei traditio, z. B. der Kauf, gibt es nicht dabei.“¹⁸

Savigny teda vnímal príklad ručného darovania ako akýsi doklad o faktickej tradícii, ktorej nepredchádzal žiadny záväzovací úkon, žiaden kontrakt. Tento poznatok sa stal veľmi významným v ďalšom vývoji, ale aj v tom čo začalo Savignymu postačovať za *iusta causa traditionis*. Je totiž zrejmé, že za právny dôvod dostatočný k platnej tradícii, ktorá mala spôsobiť prevod nielen držby, ale aj samotného vlastníckeho práva začal Savigny považovať už úmysel darovať vec. Neskôr začal za *iusta causa traditionis* považovať jednoducho úmysel previesť vlastnícke právo. Takýto úmysel, ktorý bol vyjadrený následnou tradíciou postrádal obligálny záväzovací úkon. Pri obligálnom úkone bola tradícia vyjadrením jeho realizácie. Na tomto koncepte Savigny staval aj ďalej, pričom obligáciu, v zásade najčastejšie záväzkový kontrakt, ako dôvod nadobudnutia vlastníctva nahradil úmyslom previesť vec do vlastníctva iného. Takto sa postupne vytvorila teória tzv. vecnej zmluvy. Savigny za takúto vecnú zmluvu považoval „zmluvu“ medzi scudziteľom a nadobúdateľom o prevode vlastníctva. To bolo podľa neho plne postačujúce, aby došlo k prevodu *ex iusta causa*.

„[...]Hierauf gründet sich der Satz, daß jede Tradition ihrer Natur nach ein wahrer Vertrag ist u. daß die justa causa nichts als diesen Vertrag ausdrückt. Aber es braucht nicht ein obligatorischer Vertrag zu seyn, denn sonst würden wir wieder in den gerügten Fehler verfallen, sondern sie ist ein wahrer dinglicher Vertrag, ein Vertrag des Sachenrechts.“¹⁹

či

„Traditio ist ganz allgemein und nothwendig ein Vertrag, insofern sie nur dann Eigenthum überträgt, wenn beide Partheien ihren Willen übereinstimmend ausdrücken.“²⁰

V podobnom duchu môžeme vnímať aj rozdiel, ktorý nám ponúkajú klasické rímske civilné zmluvné obligácie, ktorých účel je v zásade previesť vlastnícke právo. Podstatným znakom je v tomto prípade ich klasifikácia na základe vzniku. Podľa toho, čo je potrebné na vznik kontraktu rozlišujeme zmluvné záväzky reálne, kde samotný kontrakt vzniká až reálnym odovzdaním a prijatím veci a zmluvné záväzky konsenzuálne, kde samotné odovzdanie často kvali-

¹⁷ Ale aj u tradície, je pomýlené prijať záver, že si vždy musí *iusta causa* a traditio konkurovať. Ak dá niekto žobrákovi mincu, kde môžeme nájsť prvé a kde druhé, koná sa len jeden (faktický) úkon, ale žiadne oddelené skutočnosti, neprechádza tomu žiadna zmluva, žiadne oddelené skutočnosti.

¹⁸ Tradícia zakladá vlastníctvo len pri *iusta dominii acquirendi causa*. Toto sa začalo absolútne nesprávne aplikovať na všetko. Napríklad pri okupácii je nutný len modus, faktický úkon, uchopenie držby, vzdialenejší dôvod akým je kúpa ako *iustus titulus* pri tradícii tu jednoducho nie je.

¹⁹ Na tom sa zakladá predpoklad, že každá tradícia je podľa svojej povahy skutočnou zmluvou a že *iusta causa* nevyjadruje nič iné, ako túto zmluvu. Ale nemusí to byť obligálna zmluva, lebo potom by sme prepadli tej istej už vytýkanej chybe, ale jedná sa o skutočnú vecnú zmluvu, zmluvu vecného práva.

²⁰ Tradícia je teda vo všeobecnosti a bezpochyby zmluvou, pokiaľ prevádza vlastníctvo len vtedy, ak to obe strany vyjadria zhodne svoju vôľu. Prednášky s týmto obsahom viedol Carl Friedrich von Savigny v akademickom roku 1820/1821. Význam Savignyho učenia spočíval najmä v tom, že oddelil vecný a obligálny úkon. Podstata spočívala v tom, že na prevod vlastníctva v zásade nepožadoval existenciu obligálneho titulu. K tomu pozri napríklad LOTMAR, Philipp. *Ueber causa im roemischen Recht*. München. Elibron Classics. 2006. 179 s.

fikujeme jako povinnosť vyplývajúcu z platného a účinného kontraktu majúcu v niektorých prípadoch za následok prevod vlastníckého práva. Ak totiž na jednej strane máme konsenzuálnu *emptio venditio*, ktorá je platná a účinná v zásade už samotnou dohodou zmluvných strán o *essentialia negotii*, môžeme ju pokojne považovať za klasickú *iusta causa traditionis*. Odovzdanie tu v prípade, že predávajúci je sám vlastníkom veci v dôsledku dodržania pravidla *nemo plus iuris* spôsobí prevod vlastníctva na báze platnej právnej kauzy. Na druhej strane si ako príklad môžeme zobrať reálny kontrakt pôžičku, ktorej reálnosť sa prejaví tým, že na svoj vznik jej nebude postačovať iba dohoda zmluvných strán o podstatných zložkách, ale naopak na svoj vznik bude potrebovať aj faktický úkon reálneho odovzdania a prijatia veci. Tradícia sa tu stáva súčasťou vzniku kontraktu, a teda nie predchádzajúcou bázou, podkladom či už platným dôvodom prevodu. Tento fakt je veľmi dôležitý, nakoľko naznačuje, že prevod vlastníctva tu nenastáva na základe platnej pôžičky, ale na základe úmyslu uzavrieť platnú pôžičku zahŕňajúcu aj samotný prevod vlastníckého práva na dlžníka ako *conditio sine qua non* vzniku kontraktu. Konsenzus na prevode vlastníctva ako súčasť pôžičky sa tak stal podkladom pre platnú *traditio ex iusta causa* a *iusta causa traditionis* sa aj v tomto prípade obmedzovala najmä na dohodu zmluvných strán. To dokazuje, že hoc Savigny teóriu abstrakcie rozvinul a predstavuje významný posun od kauzálného prevodu, svoj pôvod má konsezuálny prevod vlastníckých práv skutočne už v klasickom rímskom práve.

Podstatným znakom prevodu vlastníctva sa tak stal konsenzus, dohoda. Dohoda strán o prevode vlastníctva sa vo francúzskej civilistike nahradil konsenzom zmluvných strán o podstatných zložkách zmluvy, ktorej právny účinok je okrem iného aj prevod vlastníctva. Tento účinok sa nazýva *effet translatif des obligations*. O konsenzuálnom prevode písal už Hugo Grotius vo svojom diele *De jure belii ac pacis (o práve vojny a mieru)*. Dnes sa vlastnícke právo prevádza zmluvou nielen vo Francúzsku, Belgicku, Luxemburgsku ale aj v Čechách a tento princíp sa uplatnil aj v tzv. strednom československom občianskom zákonníku z roku 1950. V súčasnosti účinný občiansky zákonník SR platný už od roku 1964 sa vrátil ku koncepcii dvojfázového prevodu vlastníctva.

ZÁVER

Súčasná koncepcia nadobudnutia vlastníckeho práva na jednej strane predstavujú moderné a efektívne spôsoby ako nadobúdať vlastnícke právo, na strane druhej, ako uvádzame vyššie, sú spôsobmi, ktoré vychádzajú z rímskeho práva. V zásade teda poznáme 2 základné koncepcie právnych spôsobov nadobudnutia vlastníctva. Ide o dvojfázové nadobudnutie typické napríklad pre nemeckú (aspoň deklaratórne), ale aj slovenskú právnu úpravu. Druhou možnosťou je zmluvné nadobudnutie vlastníctva, kedy sa vlastníctvo nadobúda už uzavretím zmluvy, pričom aj tento model má zastúpenie vo viacerých právnych úpravách. Niektoré sme spomínali už vyššie, okrem nich sem patrí napríklad Španielsko či Francúzsko. Napriek tomu, že rímske právo sa stalo bezpochyby predlohou u oboch systémov (čo sme sa snažili preukázať vyššie) reprezentujúcich právnu úpravu nadobudnutia vlastníctva, aj v jednom aj v druhom prípade môžeme v kľúčových štátoch reprezentujúcich každý zo spôsobov vnímať modifikácie, ktoré podľa nášho názoru znevýhodňujú praktickú realizáciu prevodu vlastníctva oproti právnej úprave súčasne platnej v SR a v istom zmysle predstavujú aj akýsi odklon od rímskeho práva.

Pri rekodifikačných prácach na novom občianskom zákonníku sa teda budeme musieť rozhodnúť, ktorá koncepcia je pre nás vhodnejšia. Ktorúkoľvek si však zákonodarca vyberie, napriek všetkému čo bolo uvedené, sme presvedčení, že ňou tak vzdá hold aj rímskej jurisprudencii.

Sociálnoprávna ochrana mládeže ako oblasť činnosti národných výborov v 50. a 60. rokoch

Frederika Vešelényiová

ÚVOD

Sociálna starostlivosť na území Slovenska pozostávala v prvej polovici dvadsiateho storočia z dvoch zložiek. Na jednej strane tu bola sociálna starostlivosť zabezpečovaná štátnym aparátom, no na druhej strane neopomenuteľnú súčasť sociálnej starostlivosti zabezpečovali práve súkromní poskytovatelia sociálnej starostlivosti. Po skončení druhej svetovej vojny možno vnímať rozsiahle zmeny naprieč všetkými odvetvami právneho poriadku a oblasť sociálnej starostlivosti o maloleté deti a dorast nebola výnimkou. Na regionálnej úrovni od tridsiatych rokov dvadsiateho storočia predstavovali základnú štrukturálnu jednotku okresné starostlivosti o mládež, ktoré mali zabezpečiť zvýšenie odbornosti a kvality poskytovanej sociálnej starostlivosti maloletým deťom a dorastu. Cieľom ich etablovania bolo systematické zjednotenie poskytovania sociálnej starostlivosti o deti a mládež naprieč Československou republikou.¹ Od druhej polovice štyridsiatych rokov možno pozorovať pomalý zánik okresných starostlivostí o mládež, ako samostatných administratívnych jednotiek, a ich postupnú integráciu do referátov okresných národných výborov. Od roku 1950 už na území Slovenska nebolo možné nájsť okresné starostlivosti o mládež, ktoré boli včlenené do organizačných častí príslušných okresných národných výborov. Národné výbory, ako zastupiteľské orgány štátnej moci, tak tvorili integrálny článok nielen samotnej politickej štruktúry, ale stali sa základnou regionálnou administratívnou jednotkou v oblasti poskytovania sociálnej starostlivosti maloletým deťom a mládeži na niekoľko desaťročí.

Abstract

The present paper deals with the analysis of the development of the agenda of national committees in the field of social protection of youth during the 1950s and 1960s. The study traces the development from the disappearance of district youth cares, through legislative proposals and reforms in this area in the first half of the 1950s, to the completion of this process with the adoption of the new Family Law Code in 1963. The issue is illustrated not only through the legal norms that regulate the competences of regional, district and local national committees, but also through archival documents and materials. This paper provides a comprehensive view of the legislative developments and systemic changes in the social protection of youth that significantly influenced its direction in the period.

Keywords

Czechoslovakia, 20th Century, social care, minors

Author

Mgr. Frederika Vešelényiová
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
veselenyiova1@uniba.sk / f.law@uniba.sk

Cite

VEŠELÉNYIOVÁ, Frederika. Sociálnoprávna ochrana mládeže ako oblasť činnosti národných výborov v 50. a 60. rokoch. In *Historia et theoria iuris*, 2024, roč. 16, č. 2, s. 77 - 89.

¹ Bližšie pozri ŠUHAIĐOVÁ, Ivana. Činnosť okresnej starostlivosti o mládež v Trnave a jej okolí v rokoch 1940 – 1945. In KUDLÁČOVÁ, Blanka. *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2015, s. 163 – 178.

OD OKRESNÝCH STAROSTLIVOSTÍ O MLÁDEŽ K NÁRODNÝM VÝBOROM

Ako sme už v úvode naznačili, od druhej polovice štyridsiatych rokov minulého storočia bolo možné pozorovať mnohé zmeny. V otázke organizovania poskytovania sociálnej starostlivosti maloletým a dorastu možno za najväčšiu zmenu bezpochyby označiť rušenie okresných starostlivostí o mládež, ktoré doposiaľ predstavovali hlavnú administratívnu jednotku na úrovni okresov. Zmena organizačnej štruktúry sociálnej starostlivosti o mládež bola legislatívne zakotvená zákonom o organizácii starostlivosti o mládež, ktorý vstúpil do účinnosti dňom vyhlásenia².

Predmetný zákon značne zasiahol do právomocí okresných starostlivostí o mládež. Spolky ustanovené v ustanovení § 5 ods. 1 mali byť zrušené ku dňu, ktorý bol ustanovený osobitnou vyhláškou predsedu vlády na 31. decembra roku 1947.³ Po dobu od vyhlásenia predmetného zákona do nadobudnutia účinnosti vyhlášky predsedu vlády, ktorým boli spolky zrušené, mohli okresné a zemské administratívne jednotky starostlivosti vykonávať len úlohy v ich bežnej správe. Na úlohy a procesy mimo tohto rámca potrebovali súhlas ministerstva sociálnej starostlivosti alebo orgánu, splnomocneného ministerstvom⁴. Nehnutelný majetok spolkov, ktorý slúžil na prevádzku ústavov a iných zariadení poskytujúcich sociálnu starostlivosť o mládež, bol prevedený do vlastníctva obcí, okresov a štátu.⁵

Vykonávacie nariadenie⁶ k predmetnému zákonu bližšie špecifikovalo úlohy národných výborov v oblasti sociálnej starostlivosti, a to najmä pre miestne národné výbory a okresné národné výbory. Úlohy okresných národných výborov boli diferencované do desiatich kategórií vymedzených v dikkii vládneho nariadenia. Úlohy pozostávali najmä z koordinačných, kontrolných a evidenčných povinností. Na druhej strane kompetencie miestnych národných výborov boli vymedzené vcelku stroho. Hlavná pozornosť bola venovaná otázke zriaďovania útulkov pre maloleté deti. Škála kompetencií miestnych národných výborov sa odvíjala najmä od toho, výkon akých úloh na príslušný miestny národný výbor previedol nadriadený okresný národný výbor.⁷

ÚLOHY NÁRODNÝCH VÝBOROV V OTÁZKE DETÍ UMIESTŇOVANÝCH DO CUDZEJ STAROSTLIVOSTI

V období päťdesiatych rokov bolo možné badať značné zmeny aj v prístupe k otázke umiestňovania maloletých detí do cudzej starostlivosti. Zatiaľ čo predošlé desaťročia bolo možné vnímať tendencie preferujúce zverenie dieťaťa do cudzej starostlivosti fyzických osôb, v päťdesiatych rokoch bolo možné vnímať odklon od tohto postupu. Maloleté deti, ktoré nebolo možné ponechať v osobnej starostlivosti rodičov, mali byť primárne umiestňované do kolektívnej ústavnej výchovy.

V roku 1951 bola Ministerstvom práce a sociálnej starostlivosti prijatá právna úprava⁸, ktorá upravila postup príslušných orgánov v otázke umiestňovania detí, ktoré nemohli byť vychovávané vlastnými rodičmi. Zdôvodnením pre prijatie pokynov pre umiestňovanie detí, kto-

² Zákon č. 48/1947 Sb. o organizácii starostlivosti o mládež.

³ Vyhláška predsedu vlády č. 203/1947 Sb. o zrušení spolkov uvedených v § 5 ods. 1 zákona č. 48/1947 Sb. o organizácii starostlivosti o mládež.

⁴ Pozri ustanovenie § 5 ods. 1 zákona č. 48/1947 Sb. o organizácii starostlivosti o mládež.

⁵ Ustanovenie § 5 ods. 2 a 3 zákona č. 48/1947 Sb. o organizácii starostlivosti o mládež.

⁶ Vládne nariadenie č. 202/1947 Sb., ktorým sa vykonáva zákon o organizácii starostlivosti o mládež.

⁷ Ustanovenie § 13 bod. 3 vládneho nariadenia č. 202/1947 Sb. ktorým sa vykonáva zákon o organizácii starostlivosti o mládež.

⁸ Národní archiv, f. Ministerstvo práce a sociální péče, Praha, inv. č. 1269, š. 614. Sociálněprávní ochrana mládeže: Pokyny pro umisťňování dětí které nemôžu byť vychovávané vlastnými rodičmi.

ré nemohli byť vychovávané vlastnými rodičmi, boli skutočnosti zistené počas monitorovania maloletých detí umiestnených v cudzej starostlivosti počas rokov 1949 až 1950. Závbery predmetného monitorovania konštatovali najmä na Slovensku neuspokojivé výsledky, pokiaľ išlo o výchovu maloletých. Zaznamenaný bol výskyt prípadov, kde maloletým deťom nebola umožnená účasť na povinnej školskej dochádzke, čoho negatívne následky boli len ťažko odstrániteľné⁹. Z týchto dôvodov ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti, v kolaborácii s ministerstvom zdravotníctva a ministerstvom spravodlivosti, vypracovali pokyny, na základe ktorých mali príslušné národné výbory postupovať pri umiestňovaní maloletých detí, ktoré nemohli byť vychovávané vlastnými rodičmi.

Na základe vyššie uvedených pokynov sa v agende maloletých osôb do pätnásteho roku postupovalo spôsobom, kde ak výchova nemohla byť zabezpečená rodičmi a poručenský súd nerozhodol inak, malo dôjsť k umiestneniu dieťaťa zásadne do kolektívnej ústavnej výchovy. Výber konkrétneho ústavu na výkon kolektívnej výchovy závisel od niekoľkých kritérií. V prvom rade dôležitým diferenciačným prvkom bol vek dieťaťa, ktorý priamo determinoval druh zariadenia, v ktorom malo byť dieťa umiestnené.¹⁰ Druhým kritériom bol pobyt maloletého, pričom maloletý mal byť primárne umiestnený do detského domova v okolí svojho bydliska. Avšak, v prípade nízkej kapacity detského domova primárne príslušného na základe tohto kritéria mohlo byť dieťa umiestnené do detského domova mimo okresu.

Okresné národné výbory zohrávali v tomto procese kľúčovú rolu, nakoľko s výnimkou maloletých do jedného roka, kde umiestňovanie do štátneho ústavu pre matky a kojencov sprostredkúvali detské poradne ústavu národného zdravia, zabezpečovali umiestňovanie maloletých práve okresné národné výbory svojimi V. referátmi. Okresné národné výbory mali taktiež spolupracovať s rodičmi umiestneného maloletého na náprave nepriaznivého stavu.¹¹ O predmetných skutočnostiach bolo povinnosťou vyhotoviť záznam, ktorého obsahom bola taktiež otázka úpravy styku maloletého s rodičmi, ako aj to, či bolo umiestnenie do detského domova trvalé.

Pokyny upravovali aj situácie, kedy bolo možné maloleté dieťa zveriť do náhradnej starostlivosti, avšak nie kolektívneho typu. Možnosť tohto umiestnenia bola prípustná len v prípadoch, ak osoba, do starostlivosti ktorej malo byť dieťa zverené, si zamýšľala dieťa osvojiť alebo v prípade, ak išlo o príbuzného dieťaťa, ktorý sa má záujem o dieťa starať ako o dieťa vlastné. Pred samotným umiestnením dieťaťa do vyššie uvedenej formy náhradnej starostlivosti bolo potrebné vykonanie dôkladného šetrenia prostredia, ktoré muselo spĺňať vyhovujúce podmienky pre vývin maloletého. Predmetné šetrenie bolo vykonávané odbornými zamestnancami príslušného národného výboru, pričom pri šetrení prihliadal na dokumentáciu dôverníkov a rovnako tak aj dostupné súdne materiály. Dôležitými parametrami, ktoré boli reflektované pri výkone šetrenia, boli najmä otázky zdravotného stavu osoby, ktorej malo byť dieťa zverené, či majetkové pomery. Dôraz bol kladený aj na šetrenie postoja k ľudovodemokratickému zriadeniu a republike, či skúmanie skutočných pohnútok osoby, ktorá žiadala o zverenie dieťaťa. Z vyššie uvedených príkladov kritérií skúmaných pred umiestnením maloletého dieťa-

⁹ Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže: Pokyny pro umisťování dětí které nemôžu být vychovávané vlastnými rodičmi.*

¹⁰ Deti do jedného roka veku boli umiestňované v Štátnom ústave matky a kojencov. Maloletí od jedného roka veku do pätnásť rokov veku boli umiestňovaní do príslušného detského domova. In Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže.*

¹¹ Okresný národný výbor, v ktorého obvode má dieťa pobyt mal za úlohu zistiť príčiny prečo dieťa nie je vychovávané vlastnými rodičmi a dohodnúť s rodičmi ďalší postup výchovy. V prípade, ak rodičia maloletého dieťaťa nežili alebo boli zbavené rodičovskej moci bol ďalší postup konzultovaný s poručníkom a vedúcim príslušného detského domova. In Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže.*

ť a je možné vnímať širokú mieru abstrakcie niektorých prezentovaných kritérií, ktoré mohlo byť v aplikačnej praxi problematické preukázať.

Pred samotným umiestnením bolo potrebné vykonať odbornú lekársku prehliadku umiestňovaného maloletého, pričom pokyny zakotvovali aj výnimky z tohto pravidla¹².

V prípade, ak boli naplnené všetky predpoklady a dieťa bolo zverené do cudzej osobnej starostlivosti, okresné národné výbory plnili najmä dozornú úlohu, a to či už v ohľade na samotný výkon starostlivosti o maloletého, ale rovnako tak aj na agendu poberania štátnych príspevkov zo strany osôb, ktorým boli maloleté deti zverené. Výkon dozoru nad výchovou maloletých osôb vykonávali prostredníctvom svojich odborných zamestnancov, ktorí úzko spolupracovali s dôverníkmi.¹³ To, aby dôverníci boli adekvátne školení, zabezpečovali jednotlivé okresné národné výbory, povinnosťou ktorých bola organizácia inštruktáži najmenej jedenkrát ročne.

Posledná časť predmetných pokynov bola venovaná postupu v prípadoch, kedy maloleté deti boli do ich prijatia umiestnené v náhradnej osobnej starostlivosti. Pokyny obsahovali tri možné postupy, ktoré boli zoradené do nasledovného postupu. V prípadoch, kde bolo možné osvojenie, mal byť tento proces vykonaný v čo najkratšom čase, pričom okresné národné výbory mali za úlohu napomáhať v tejto agende budúcim osvojiteľom. Druhou situáciou, ktorú pokyny obsiahli, bol prípad maloletých umiestnených v náhradnej starostlivosti príbuzných. Ak sa predmetný typ zverenia uskutočnil na podklade rozhodnutia okresného národného výboru a neboli evidované žiadne pochybenia vo výchove a starostlivosti o maloletého, bol stav nezmenený. Dôležitým kritériom bolo písm. c bodu 3 pokynov, ktorý nastavil aplikačné procesy spôsobom, kde vo všetkých prípadoch, ktoré nebolo možné subsumovať do vyššie zmienených situácií, boli maloleté deti premiestnené do príslušných detských domovov¹⁴. Aplikačná prax sa preukázala ako problematická. Primárnym dôvodom bolo veľké poddimenzovanie detských domovov a ich nízka kapacita, ktorá nebola zlučiteľná s rapídym nárazovým nárastom počtu maloletých v jednotlivých ústavoch, ktorý by prevedenie tohto bodu pokynov priniesol. Na daný problém poukazovali aj verejní poručníci, ktorí zaznamenali ťažkosti aj pri výkone súdnych uznesení o umiestnení maloletých do ústavnej starostlivosti. Preto okresné národné výbory aj naďalej ponechávali deti a mládež v osobnej náhradnej starostlivosti, s možnosťou okamžitého odňatia dieťaťa v prípade potreby. Jedným z riešení predmetnej nepriaznivej situácie, ktoré bolo navrhované zástupcami verejných poručníkov bolo, aby sa znížil počet jaslí, v ktorých boli zaznamenané nenaplnené kapacity. Uvoľnené objekty mali byť podľa návrhu pretvorené na detské domovy, čo by malo za následok zníženie deficitu miest v ústavoch kolektívnej výchovy¹⁵. Avšak k realizácii predmetného návrhu podľa dostupných archívnych dokumentov nedošlo.

Okresným národným výborom vyplynula z vyššie zmienených pokynov aj povinnosť vedenia evidencií. Národné výbory boli povinné viesť evidenciu maloletých detí umiestnených v cudzej starostlivosti, ktorú štvrťročne predkladali krajským národným výborom.¹⁶ Následne boli ucelene zozbierané dáta predkladané ministerstvu práce a sociálnej starostlivosti.

¹² V prípade maloletého dieťaťa do jedného roka, ktoré bolo umiestnené v štátnom ústave pre matky a kojencov postačovalo vystavenie lekárskeho odporúčenia tohto ústavu. In Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

¹³ Dôverníci vykonávali osobné kontrolné vizitácie v rodine minimálne jeden krát za šesť mesiacov. In Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

¹⁴ Vo všetkých zvyšných prípadoch okresný národný výbor prevedie v dohode s poručenským súdom a zákonným zástupcom dieťaťa z cudzej starostlivosti do detského domova príslušného na základe veku dieťaťa. In Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

¹⁵ Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

¹⁶ Bližšie pozri bod. 4 Pokynov pre umiestňovanie detí, ktoré nemôžu byť vychovávané vlastnými rodičmi.

VÝKON SOCIÁLNOPRÁVNEJ OCHRANY MLÁDEŽE

Na to, aby mohol byť prevádzaný efektívny výkon sociálnoprávnej ochrany na území, bolo potrebné vytvorenie systematickej štruktúry orgánov, ktoré by túto úlohu zabezpečovali. Dôležitou požiadavkou v tejto agende bolo zabezpečenie personálneho substrátu pozostávajúceho z osôb na jednej strane kompetentných z hľadiska ich odbornosti, a rovnako tak vhodných v kontexte ich vzťahu k ľudovodemokratickému zriadeniu. Široká sieť dôverníkov mala pozostávať z osôb menovaných okresnými národnými výbormi, ktorým návrhy na menovanie osôb poskytovali miestne národné výbory¹⁷. Úlohy dôverníkov bolo možné pozorovať najmä v troch oblastiach. Primárnou funkciou dôverníka bol výkon dozoru nad výchovou maloletého, umiestneného do cudzej starostlivosti. Druhým okruhom činnosti bolo vyhládávanie a informovanie príslušných orgánov v prípadoch, kedy bola zistená potreba poskytnutia ochrany neplnoletej osobe. Informácie zozbierané dôverníkmi mali slúžiť na včasné zaznamenanie problémov vo výchove či materiálnom zabezpečení maloletých a vytvoriť tak podmienky na včasnú intervenciu príslušných orgánov. Dôverníci rovnako tak vykonávali kontrolnú činnosť v otázke zabezpečenia riadnej výchovy a potrieb maloletých v konkrétnych prípadoch, v ktorých boli poverení okresnými národnými výbormi.

Dôverníci vykonávali svoje úlohy v úzkej kooperácii s ustanoveným verejným poručníkom. Ten pre efektívny výkon svojej agendy nadväzoval spoluprácu aj s ďalšími inštitúciami, ktorých kompetencie pozostávali najmä, no nie výlučne, z poskytovania dokumentácie verejnému poručníkovi. Úzka spolupráca sa vyžadovala najmä s detskými oddeleniami zdravotníckych stredísk a poradňami. So súhlasom vedúceho lekára bolo možné verejnému poručníkovi poskytnúť náhľad do zdravotnej dokumentácie maloletých¹⁸. Školy predstavovali ďalší druh inštitúcií, s ktorými verejný poručník blízko spolupracoval. Príčinou bol pravidelný kontakt pedagogických pracovníkov s maloletými deťmi, čo predstavovalo podklad pre monitorovanie riadnej výchovy a zabezpečenia potrieb pre zdravý vývoj maloletých. V prípade zistených nedostatkov v danej otázke zo strany zákonných zástupcov bolo povinnosťou o týchto zisteniach informovať verejného poručníka. Sociodiagnostické ústavy kooperovali s verejným poručníkom najmä v otázkach poskytovania vyjadrenia o vhodnosti maloletého dieťaťa na osvojenie, a rovnako tak aj o vhodnosti výchovných opatrení navrhovaných v konkrétnych prípadoch¹⁹.

Národné výbory predstavovali neodmysliteľnú zložku orgánov podieľajúcich sa na poskytovaní pomoci pri výkone agendy verejného poručníka. Miestne národné výbory zabezpečovali potrebné dáta najmä o hmotnom zabezpečení maloletých. V prípadoch, kedy bolo zistené pochybenie, miestne národné výbory disponovali kompetenciou na podávanie návrhov na ustanovenie dôverníka²⁰.

Pri výkone agendy verejného poručníka zohrávali integrálnu úlohu aj krajské národné výbory. Ich úlohy spočívali najmä v oblasti organizácie výkonu sociálnoprávnej ochrany mlá-

¹⁷ Navrhované osoby boli primárne vyberané z radov vybraných organizácií, akými boli ČSŽ či ČSM. In Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Prah*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

¹⁸ Verejný poručník mal povinnosť vyžiadať si zdravotné záznamy maloletého dieťaťa v prebiehajúcich procesoch osvojenia od príslušného okresného ústavu národného zdravia. Rovnaký postup bol uplatňovaný aj v prípadoch umiestňovania maloletého dieťaťa do ústavnej starostlivosti. In Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

¹⁹ Verejný poručník žiada vyjadrenie o vhodnosti dieťaťa na osvojenie alebo iné zamýšľané výchovné opatrenie, a to najmä pri umiestňovaní dieťaťa do ústavu alebo pri premiestňovaní maloletého dieťaťa do ústavu iného typu. In Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

²⁰ Miestne národné výbory mali oznamovaciu povinnosť v prípadoch, ktoré vyžadovali verejnú ochranu. In Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

deže. Do ich kompetencií bolo možno radiť zabezpečovanie spolupráce s masovými organizáciami na základe a prostredníctvom ich krajinských zložiek, či vytváranie fór slúžiacich na zlepšovanie ľudovej spolupráce. Tento aspekt možno vnímať najmä pri organizáciách porád verejných poručníkov za prítomnosti zástupcov súdov a prokurátorov práve za účelom vyššie zmieneného zlepšovania spolupráce. Výsledkom porád boli podnety a námety predkladané krajskými národnými výbormi na prejednanie pracovným skupinám ministerstva školstva.

POKYNY PRE NOVÚ ORGANIZÁCIU VÝKONU SOCIÁLNOPRÁVNEJ OCHRANY MLÁDEŽE NÁRODNÝMI VÝBORMI

V prvej polovici päťdesiatych rokov bola legislatíva v kontexte organizácie výkonu sociálnoprávnej ochrany mládeže národnými výbormi strohá. Preto boli zahájené legislatívne procesy, ktorých výsledkom malo dôjsť k zjednoteniu úloh a zefektívneniu aplikačnej praxe. Výsledkom bol návrh pokynov pre novú organizáciu výkonu sociálnoprávnej ochrany mládeže národnými výbormi.

Návrh bol podrobený aj kritike, a to hneď v niekoľkých aspektoch. Kritika bola vznesená voči mienenému zakotveniu povinnosti vytvorenia pracovných skupín pre sociálnoprávnú ochranu mládeže. Námietka konštatovala skutočnosť, že možnosť zriadenia predmetnej vnútornej štrukturálnej jednotky mala byť ponechaná na operatívnych rozhodnutiach konkrétnych národných výborov a táto povinnosť nemala byť obligatórne zavedená predmetným predpisom²¹. Tento postoj bol zdôvodňovaný najmä nedostatkom personálneho substrátu v organizačných štruktúrach jednotlivých národných výboroch, a preto bolo možné predpokladať, že zriadenie týchto štrukturálnych jednotiek bude problematické.

Kritika bola vznesená aj voči ustanovenému spôsobu výberu dôverníkov. Tí mali byť vyberaní a menovaní z dôverníkov ľudovej správy. Avšak, táto skutočnosť sa stala predmetom kritiky, nakoľko tieto osoby mali byť primárne zameriavané a sústredené na tzv. masovú politickú prácu, ako to predpokladalo vládne nariadenie²².

Predmetný návrh sa taktiež na základe dostupných pripomienok vysporiadal neefektívne s otázkou maloletých, ktorým bolo potrebné zabezpečiť starostlivosť po dobu, kedy rodičia pracovali a dieťaťu bolo potrebné zabezpečiť starostlivosť. Prísne nastavené podmienky umiestňovania maloletých do inštitúcií ústavnej starostlivosti aj vo vyššie zmienených prípadoch, tu podľa pripomienok nespĺňalo zamýšľaný účel opatrenia a v obdobných prípadoch bolo navrhované využívať iné dostupné prostriedky nápravy vzniknutého stavu.²³ Ak sa verejný poručník dozvedel o prípadoch detí umiestnených do ústavnej starostlivosti, z vyššie uvedeného dôvodu mal v spolupráci s referentom okresného národného výboru žiadať o prepustenie týchto detí z ústavnej starostlivosti do osobnej starostlivosti.

ROZDELENIE AGENDY V OBLASTI SOCIÁLNOPRÁVNEJ OCHRANY MLÁDEŽE

Agenda sociálnoprávnej ochrany mládeže bola prevedená na referáty národných výborov. Konkrétne bola rozptýlená naprieč referátom č. III, č. IV, č. V, č. VI. Skutočnosť rozdelenia predmetnej agendy mala v aplikačnej praxi za následok aj transfer zamestnancov, doposiaľ

²¹ Ministerstvo školstva, vedy a umení č. 1070/64-51-VIII z 8- 12. 1951. In Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

²² Pozri vládne nariadenie č. 14/1950 Sb. o organizácii miestnych národných výborov.

²³ Do detských domovov nemajú byť umiestňované deti, pre ktoré je možno školskú družinu, materské školy s celodennou prevádzkou a detské útulky, ktoré môžu rodičia po výkone povolania riadne živiť a vychovávať. In Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

vykonávajúcich predmetnú agendu. Výsledkom vyššie uvedených zmien boli verejní poručníci pridelení do referátov č. IV, avšak bez potrebného počtu ďalších odborných zamestnancov, a spolupráca verejného poručníka so sociálnymi pracovníčkami bola do značnej miery obmedzená.²⁴ Na tento nepriaznivý stav bolo reflektované aj v samotných pokynoch, na základe ktorých má byť zabezpečená spolupráca pre verejných poručníkov zo strany iných zložiek verejnej správy a masových organizácií, aby nebol prevedenými organizačnými zmenami ohrozený samotný výkon sociálnoprávnej ochrany. Po presune oblasti sociálnoprávnej ochrany do kompetencie referátov č. IV bolo zrejmé, že daný stav nebol priaznivý. Značné organizačné zmeny spojené s nedostatkom odborného personálu mali za následok neefektívny a nízkej miere koordinovaný výkon sociálnoprávnej ochrany, čo sa malo zmeniť prijatím jednotného právneho predpisu najneskôr do prvej polovice roku 1952.

Právny základ pre novú organizáciu bol konštruovaný vyhláškou ministra pracovných síl,²⁵ ktorá ustanovením § 4 previedla agendu verejného poručenstva, pestúnskej starostlivosti a agendu sociálnoprávnej ochrany mládeže do kompetencie ministerstva školstva, vedy a umenia. Výkon predmetnej agendy spadal pod školské referáty okresných národných a krajských národných výborov.

ÚLOHY OKRESNÝCH NÁRODNÝCH VÝBOROV V AGENDE SOCIÁLNOPRÁVNEJ OCHRANY MLÁDEŽE

Okresné národné výbory boli vysoko angažovanými administratívnymi jednotkami v oblasti sociálnoprávnej ochrany mládeže. Táto skutočnosť bola výsledkom zmeny právomoci v oblasti problematiky verejného poručenstva, pestúnskej starostlivosti a agendy sociálnoprávnej ochrany mládeže. Príslušné referáty okresných národných výborov pôsobili a vykonávali činnosť v rozsiahlej agende, ktorú bolo možné diferencovať do niekoľkých kategórií. Právomoci okresných národných výborov bolo možné vnímať najmä v oblastiach agendy hromadného poručenstva, občianskeho súdneho procesu súvisiaceho s maloletým a v agende trestnoprávnej.

Výkon vymedzených úloh zabezpečovali pracovné skupiny pozostávajúce z verejného poručníka a odborných pracovníkov poverených na výkon sociálnoprávnej ochrany mládeže, v spolupráci s pracovníkmi pôsobiacimi mimo organizačných štruktúr okresných národných výborov, príkladom ktorých boli zamestnanci ústavu národného zdravia.²⁶ Miestne národné výbory²⁷ taktiež poskytovali aktívnu spoluprácu okresným národným výborom v ohľade sociálnoprávnej ochrany mládeže, a to najmä prostredníctvom dohľadu na zabezpečenie materiálnych potrieb maloletým, o ktorých v prípade potreby v konkrétnych prípadoch vyhotovovali záznam, či dohľad v otázke hygieny obyvateľstva. Rovnako miestne národné výbory zasahovali do výberov dôvernícov, na pozíciu ktorých osoby navrhovali príslušným okresným národným výborom.

Okresné národné výbory predstavovali významný článok aj v oblasti civilného konania, v ktorom im boli priznané úlohy aj no, nielen v konaní súvisiacim so sociálnoprávnou ochranou mládeže. Išlo najmä o poskytovanie vyjadrení vo veciach poručenských, opatrovníckych či v konaniach o rozvode manželstva. Dôležitú úlohu zohrávali národné výbory aj v konaní o osvojení, kde taktiež poskytovali súdu vyjadrenie o vhodnosti osvojenia pre konkrétne maloleté

²⁴ Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

²⁵ Vyhláška ministra pracovných síl č. 316/1951 Ú.l.l., ktorou sa presúvajú niektoré úlohy z odboru pôsobnosti bývalého ministerstva práce a sociálnej starostlivosti na iné ministerstvá.

²⁶ Pozri zákon č. 49/1947 Sb. o poradenskej zdravotnej starostlivosti.

²⁷ Pozri ustanovenie § 4 vládneho nariadenia č. 14/1950 Sb. o organizácii miestnych národných výborov.

dieťa²⁸. S agendou a samotným procesom osvojenia boli spojené aj ďalšie úlohy pre národné výbory, a to povinnosť viesť evidenciu maloletých vhodných pre osvojenie. Evidencia mala pozostávať najmä z maloletých detí umiestnených v detských domovoch alebo v prípade najmenších detí vo veku do jedného roka umiestnených v štátnom ústave pre matky a kojencov. K aktívnej angažovanosti okresných národných výborov malo dochádzať aj v otázke zisťovania vhodnosti budúcich osvojiteľov, a to ako po stránke hmotného zabezpečenia, tak po stránke postoja potenciálnych osvojiteľov k ľudovodemokratickému zriadeniu a republike. V prípade, ak neboli zistené žiadne závažné nedostatky na strane potenciálnych osvojiteľov či osvojenca, ktorých následkom by bola nemožnosť osvojenia, mali národné výbory plniť poradnú činnosť pre osvojiteľov primárne v administratívnych aspektoch konania, t.j. kompletizácia dokumentácie, či zabezpečovanie potrebných dokladov²⁹.

Ako už bolo vyššie naznačené, kompetencie národných výborov na okresnej úrovni pozostávali aj z právomocí a povinností priznaných zákonom o trestnom konaní. Národné výbory mali právomoc ustanovovať mladistvému splnomocnenca z úradnej moci, v prípade ak bolo zastupovanie mladistvého zákonným zástupcom v rozpore so záujmami mladistvého.³⁰ Rovnako sa predpokladala účasť zástupcu okresného národného výboru na hlavnom a odvolacom pojednávaní v trestnom konaní. V prípadoch, kedy bol mladiství rozhodnutím súdu umiestnený do výchovného ústavu, mal národný výbor spolupracovať s konkrétnym výchovným zariadením.

Otázka finančných príspevkov a vyplácania výživného taktiež čiastočne tvorila agendu okresných národných výborov na úseku sociálnoprávnej ochrany mládeže. Podkladom pre výkon právomocí vo vyššie zmienenej oblasti bol zákon o zálohovaní výživného deťom.³¹

ÚLOHY KRAJSKÝCH NÁRODNÝCH VÝBOROV V AGENDE SOCIÁLNOPRÁVNEJ OCHRANY MLÁDEŽE

Zatiaľ čo pri vymedzení pôsobnosti okresných národných výborov v otázke sociálnoprávnej ochrany mládeže bolo možné pozorovať vysokú mieru aktívnej angažovanosti v konaniach a terénnej práci vykonávanej najmä prostredníctvom dôverníkov a pracovníkov okresných národných výborov, v prípade krajských národných výborov bol trend odlišný. Hlavnou pôsobnosťou krajských národných výborov boli najmä organizačné úlohy, ktoré mali zabezpečiť efektívny a jednotný výkon sociálnoprávnej ochrany na území jednotlivých krajov. Možno tak konštatovať, že ich úloha bola najmä koordinačná.

Škála problematiky súvisiaca so sociálnoprávnou ochranou mládeže v kompetencii národných výborov bola vcelku rozsiahla. S vysokou mierou náročnej agendy vyvstával problém malého počtu odborne vyškolených zamestnancov, na ktorý bolo úlohou krajských národných výborov odpovedať. Jednou z kľúčových úloh krajských národných výborov bolo budovanie dlhotrvajúcej a širokej siete spolupráce medzi národnými výbormi a krajskými zložkami masových organizácií pôsobiacich v oblasti sociálneho zabezpečenia maloletých detí.

Krajské národné výbory plnili aj kontrolnú funkciu, a to najmä nad riadnym výkonom povinností verejných poručníkov spadajúcich do krajského územia. Za účelom zabezpečenia

²⁸ Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š.614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

²⁹ Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š.614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

³⁰ Ustanovenie § 52 Zákona č. 89/1950 Sb. o trestnom konaní správnom ustanovuje: „Ak je zákonný zástupca mladistvého účastný na priestupku alebo pokiaľ nie je zastupovanie zákonným zástupcom z akéhokolvek dôvodu možné alebo pokiaľ je v rozpore so záujmami mladistvého, ustanoví národný výbor mladistvému splnomocnenca, a to spravidla z osôb poverených výkonom hromadného poručenia. Splnomocnenec má v konaní všetky práva a povinnosti zákonného zástupcu.“

³¹ Pozri Zákon č. 57/1948 Sb. o zálohovaní výživného deťom.

vyššej miery spolupráce a zväčšovania miery efektivity organizovali krajské národné výbory inštruktáže, a to nielen pre verejných poručníkov, ale aj pre ďalších odborných zamestnancov spolu s pracovníkmi súdov, kde bol vytváraný priestor na vzdelávanie osôb pôsobiacich v odbore.³²

Evidenčná povinnosť na úrovni krajov bola taktiež vykonávaná príslušnými národnými výbormi, ktoré kompilovali zozbierané dáta poskytnuté z príslušných národných výborov na úrovni okresov spadajúcich do územia kraja. Išlo najmä o evidenciu voľných miest v detských domovoch, na ktoré bolo možné umiestniť maloleté deti. Rovnako tak krajské národné výbory mali povinnosť viesť evidenciu nezaplnených miest aj v odborných ústavoch pre mládež.

Informovanie príslušných ústredných štátnych orgánov, ktorým v sociálnoprávnej ochrane mládeže bolo ministerstvo školstva, vedy a umenia, rovnako pripadlo krajským národným výborom. Primárne poskytované informácie boli zameriavané na deti v cudzej starostlivosti a problematiku s tým spojenú. No rovnako krajské národné výbory poskytovali podnety a pripomienky, ktoré boli výsledkom zistení nedostatkov samotnej aplikačnej praxe.³³

ZÁKON O SOCIÁLNOPRÁVNEJ OCHRANE MLÁDEŽE

Začiatok päťdesiatych rokov sa v oblasti sociálnoprávnej ochrany mládeže niesol v znamení neefektívnej organizácie, následkom čoho boli negatívne dopady pre aplikačnú prax. Nesystematický výkon sociálnej ochrany maloletých detí bolo potrebné nahradiť činnosťou, ktorá by bola na vyššej organizačnej úrovni a zabezpečila by tak jednotný priebeh procesov v danej otázke na celoštátnej úrovni. Za týmto účelom bolo potrebné prijať aktualizovanú právnu úpravu. Legislatívna iniciatíva bola zavŕšená v roku 1952 prijatím samostatného predpisu o sociálnoprávnej ochrane mládeže³⁴. Predmetný zákon pozostával z celkovo štyroch častí, pozostávajúcich z 31 ustanovení, a účinnosť nadobudol 1. januára 1953. Dôležitým ustanovením bol § 2, ktorý vytýčil agendu spadajúcu do sociálnoprávnej ochrany mládeže. Na základe vyššie uvedeného ustanovenia sociálnoprávna ochrana mládeže spočívala najmä vo výkone hromadného poručenstva a opatrovanstva v osobitnej ochrane detí, ktoré neboli v starostlivosti rodičov, v činnosti poradnej a pomocnej.³⁵ Deklarovaná bola rovnako aj finančná pomoc štátu prostredníctvom príspevkov na úhradu potrieb maloletých detí v núdzi. Vcelku strohé znenie zákona explicitne neupravovalo konkrétne povinnosti národných výborov. Zákon však zakotvoval povinnosť všetkým orgánom štátnej správy, a rovnako aj národným výborom, podieľať sa na výkone predmetnej právnej úpravy.³⁶ Zákon explicitne upravoval v súvislosti s okresnými národnými výbormi ich angažovanosť pri menovaní dôverníkov ochrany mládeže. Ustanovenie § 17 priznávalo okresným národným výborom právomoc navrhovať osoby do funkcie dôverníkov ochrany mládeže, no ich menovanie bolo v kompetencii príslušných úradov ochrany mládeže. Avšak dôležitá zmena nastala v otázke zaradenia zamestnancov okresných národných výborov poverených výlučným výkonom agendy sociálnoprávnej ochrany mládeže, ktorí na základe dikcie uvedenej právnej normy boli prevedení do odboru ministerstva spravodlivosti.³⁷

³² Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

³³ Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mládeže*.

³⁴ Pozri zákon č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

³⁵ Pozri ustanovenie § 2 zákona č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

³⁶ Ustanovenie § 24 zákona č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže: „Všetky orgány štátnej správy, národné výbory, školy a výchovné, ošetrovacie a liečebné ústavy (zariadenia), ako i dobrovoľné organizácie sú povinné spolupôsobiť pri vykonávaní tohto zákona.“

³⁷ Pozri ustanovenie § 28 zákona č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

Prostredníctvom zákona o sociálnoprávnej ochrane mládeže boli zrušené mnohé právne predpisy súvisiace s predmetnou agendou, ktoré boli na území Slovenska v účinnosti od roku 1901, súvisiace najmä s oblasťou štátnych detských domovov. Rovnako došlo k zrušeniu aj zákona č. 256/1921 Sb. o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských a jeho vykonávacieho predpisu, ktoré boli výsledkom prvorepublikového zákonodarstva, či zákona č. 213/1941 Sl.z. o verejnej ochrane mládeže, verejnom poručenstve a úprave ochranného dozoru, prijatého v období Slovenského štátu.

Predmetný zákon bol po dobu svojej účinnosti trikrát novelizovaný. Zmeny vykonané novelizáciami do roku 1964 však nepriniesli zásadné zmeny v otázke kompetencií miestnych, okresných či krajských národných výborov.

ÚLOHY NÁRODNÝCH VÝBOROV V OTÁZKE SOCIÁLNOPRÁVNEJ OCHRANY MLÁDEŽE V 60. ROKOCH

Odvetvie rodinného práva bolo podrobené výrazným zmenám v šesťdesiatych rokoch minulého storočia. Za najväčšiu zmenu v danej oblasti možno považovať prijatie nového rodinnoprávneho kódexu, ktorý značne aktualizoval podobu rodinného práva v Československu. Novoprijatý zákon o rodine³⁸ v roku 1963 definoval právomoci a povinnosti národných výborov stroho. Dôvodom bol zámer zákonodarcu prijať osobitný predpis podrobne upravujúci predmetnú agendu. Aj napriek tejto skutočnosti zákon o rodine zakotvoval národným výborom povinnosť zabezpečovania vhodných a priaznivých podmienok pre výchovu a vzdelávanie maloletých v konkrétnom obvode, a to v spolupráci so vzdelávacími inštitúciami, rodičmi či spoločenskými organizáciami. Dikcia ustanovenia §43 ods. 2 predmetného zákona rovnako priznávala právomoc národným výborom uložiť opatrenia. Tri vymedzené druhy opatrení, ktoré národné výbory v prípade potreby mali právomoc uložiť, boli napomenutie, určenie dohľadu nad maloletým, či uloženie obmedzenia maloletému³⁹. Napomenutie mohlo smerovať nielen voči maloletému, ale rovnako aj voči rodičom, či osobe ktorej konanie negatívne intervenovalo s riadnou výchovou maloletej osoby. Kompetencia ukladať vyššie zmienené opatrenia nebola priznaná len národným výborom. V prípade potreby mohol opatrenia uložiť príslušný súd, avšak v prípade, kedy opatrenie uložil národný výbor, nebolo potrebné schválenie súdu. V prípade potreby zmeny opatrenia mal právomoc vykonať úpravy orgán, ktorý ich prvotne uložil. Rovnaký postup bol aplikovaný aj pri zrušovaní aplikovaných opatrení.⁴⁰

Národné výbory zohrávali integrálnu úlohu aj v otázke zastupovania maloletého v prípade, ak rodičia nemohli vykonávať svoje práva a povinnosti. V procese ustanovovania opatrovníka maloletému dieťaťu mohol byť za opatrovníka ustanovený aj národný výbor, v prípadoch ak do tejto funkcie nebolo možné ustanoviť príbuzného maloletého či iného občana, spĺňajúceho zákonom koncipované podmienky. V predmetnom konaní boli vypočúvaní zástupcovia miestnych národných výborov,⁴¹ ktorí mali poskytnúť informácie súvisiace s osobou ašpi-rujúcou na výkon funkcie opatrovníka maloletého dieťaťa.

Dôležitou zmenou, ktorá ovplyvnila podobu legislatívneho rámca sociálnoprávnej ochrany mládeže a bola výsledkom novoprijatého kódexu rodinného práva, bolo zrušenie zákona č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

³⁸ Zákon č. 94/1963 Sb. o rodine.

³⁹ Pozri ustanovenie § 43 ods. 2 zákona č. 94/1963 Sb. o rodine.

⁴⁰ Ustanovenie § 61 ods. 3 Zákona č. 94/1963 Sb. o rodine: „Tieto opatrenia môže urobiť i súd; ak ich urobí národný výbor, nepotrebujú schválenie súdu. Meniť alebo zrušovať takéto opatrenia môže len orgán, ktorý ich urobil.“

⁴¹ Pozri ustanovenie § 79 ods. 3 zákona č. 94/1963 Sb. o rodine.

Úlohy národných výborov boli podrobne legislatívne ukotvené vládny nariadením o úlohách národných výborov pri starostlivosti o deti, ktoré nadobudlo účinnosť 1. apríla 1964⁴². Predmetné vládne nariadenie vo svojich úvodných ustanoveniach definovalo základné oblasti angažovanosti národných výborov, pričom dôraz kládol na budovanie zariadení slúžiacich na starostlivosť o maloleté deti v čase, kedy zákonný zástupcovia vykonávali svoje pracovné povinnosti. Bolo tak možné vnímať zmenu socioekonomických pomerov v spoločnosti, kedy čoraz viac žien bolo zamestnaných, a bolo potrebné reagovať na túto skutočnosť. Vládne nariadenie obsahlo v svojej dikcii nielen úlohy národných výborov od miestnej až po krajskú úroveň, no zakotvilo aj výchovné opatrenia, ktoré jednotlivé národné výbory mali právomoc uložiť.

Výpočtu úloh miestnych národných výborov boli venované celkom tri ustanovenia predmetného vládneho nariadenia. Za hlavnú úlohu miestnych národných výborov bolo možno považovať prvotnú intervenciu v prípade zistených pochybení či nedostatkov ohrozujúcich vývoj a kvalitu poskytovanej starostlivosti maloletým deťom v obvode. Obzvlášť dôležitým aspektom činnosti miestnych národných výborov bola ich spolupráca so súdmi, ktorá spočívala v poskytovaní dát významných pre konanie vo veciach maloletých⁴³. Úzku spoluprácu predpokladalo vládne nariadenie aj v súvislosti s okresnými národnými výbormi, pričom tá mala pozostávať najmä z odporúčania osôb vhodných na výkon rozličných funkcií, príkladom ktorých boli dôverníci či potenciálni osvojovatelia maloletých detí. Zaujímavú úpravu predstavovali aj ustanovenia, ktoré miestnym národným výborom priznávali povinnosť dozoru nad predajom alkoholických nápojov maloletým, či o dozore nad filmovými, hudobnými, ako aj športovými podujatiami v kontexte ich vhodnosti pre mládež⁴⁴. Činnosť miestnych národných výborov podliehala dozoru národným výborom na úrovni okresu, ktorým boli miestne národné výbory povinné každoročne predkladať správu o činnosti za predchádzajúci kalendárny rok.

Okresné národné výbory disponovali širokou škálou úloh v oblasti starostlivosti o deti a mládež. Na rozdiel od miestnych národných výborov, okresné výbory mali právomoc zastávať funkciu opatrovníka v právnych predpisoch stanovených prípadoch.⁴⁵ Miestne národné výbory mohli funkciu opatrovníka zastávať len v prípade, ak ich výkonom pre maloleté deti v ich obvode poveril príslušný okresný národný výbor. Spoločným predpokladom výkonu funkcií okresných aj miestnych národných výborov bola ich spolupráca so súdmi. No zatiaľ čo miestne národné výbory spolupracovali so súdmi vo vyššie uvedených prípadoch, pri okresných národných výboroch sa výpočet rozšíril o prítomnosť na trestných konaniach proti mladistvým, a rovnako participovali pri návrhoch v otázkach umiestnenia maloletého do ústavnej starostlivosti, nariadenia ochrany výchovy, a pri rozhodovacích procesoch súvisiacich s výkonom rodičovských práv.

Evidenčná povinnosť taktiež spadala do úloh okresných národných výborov, a to najmä v otázke evidencie maloletých umiestnených do cudzej starostlivosti, maloletých ťažko vychovateľných, osôb vhodných stať sa osvojiteľmi a v neposlednom rade, detí vhodných na osvojenie. Ukladanie výchovných opatrení okresnými národnými výbormi bolo rozšírené v porovnaní

⁴² Vládne nariadenie č. 59/1964 Sb. o úlohách národných výborov pri starostlivosti o deti.

⁴³ Ustanovenie § 6 písm. e) vládneho nariadenia č. 59/1964 Sb. o úlohách národných výborov pri starostlivosti o deti: „oznamujú súdom a iným štátnym orgánom skutočností, ktoré majú význam pre konanie a rozhodnutie vo veciach detí a navrhujú vhodné osoby za ich.“

⁴⁴ Bližšie pozri ustanovenie § 6 písm. b) a c) vládneho nariadenia č. 59/1964 Sb. o úlohách národných výborov pri starostlivosti o deti.

⁴⁵ Ustanovenie § 10 ods. 1 písm. a) vládneho nariadenia č. 59/1964 Sb. o úlohách národných výborov pri starostlivosti o deti: „Okresné národné výbory poskytujú deťom starostlivosť vo všetkých prípadoch, ktoré nespádajú do právomoci národných výborov iných stupňov; najmä) vykonávajú funkciu opatrovníka detí, pokiaľ nebolo možné alebo účelné za opatrovníka ustanoviť jednotlivca; dokiaľ sa opatrovníci svojich funkcií neujmú, robia v záujme detí neodkladné úkony.“

s miestnymi národnými výbormi o možnosť uložiť maloletému obmedzenie⁴⁶. Umiestňovanie maloletých do starostlivosti nahrádzajúcej výchovu rodičov bolo vykonávané na základe vlád- nym nariadením vymedzeného postupu, kde za aktívnej spolupráce miestnych národných vý- borov malo byť maloleté dieťa umiestnené v rodine, ktorá bola schopná zabezpečiť potrebné podmienky pre dieťa, či v ústave kolektívnej výchovy. V dikcii ustanovenia § 14 bolo možné vnímať rozdiel v porovnaní s predpismi päťdesiatych rokov, kde primárnym postupom bolo umiestnenie dieťaťa do ústavu kolektívnej výchovy, nie náhradnej osobnej starostlivosti.

Agenda krajských národných výborov pozostávala najmä z úloh zameriavaných na kon- trolu. Na jednej strane bolo možné vnímať toto zameranie v súvislosti s okresnými národnými výbormi, ktorých činnosť kontrolovali práve výbory krajské. Na druhej strane dôležitým aspek- tom kontrolných činností krajských národných výborov smerujúcich na zariadenia, kde bola vykonávaná väzba mladistvých, či inštitúcie slúžiace na výkon väzby.⁴⁷ Táto kontrola bola ob- zvlášť dôležitá v kontexte negatívnych zistení, pokiaľ išlo o podmienky zabezpečované mládeži vo výkone trestu už v päťdesiatych rokoch. Archívne dokumenty poukazovali na nepriaznivý stav vzdelávania a výchovy pre mladistvých vo výkone trestu, a to najmä pre mladistvé dievča- tá⁴⁸. Krajské národné výbory viedli evidenciu maloletých detí vhodných na osvojenie pre celé územie kraja, a teda evidenčné povinnosti zostali v súvislosti s krajskými národnými výbormi nezmenené.

ZÁVER

Obdobie päťdesiatych a šesťdesiatych rokov možno na území Československa označiť za vcelku dynamicky vyvíjajúce sa obdobie v otázke sociálnej starostlivosti o maloleté deti a dorast. Vnímať to možno hneď v niekoľkých rovinách. Prvou bol prechod k novým adminis- tratívny jednotkám, zabezpečujúcich výkon sociálnoprávnej ochrany mládeže na regionálnej úrovni. Okresné starostlivosti o mládež, ktoré boli na území Slovenska etablované od prvej po- lovice tridsiatych rokov, boli nahradené národnými výbormi a ich partikulárnymi referátmi.

Normotvorba zásadne prispela k zmenám sociálnoprávnej ochrany mládeže, kde možno pozorovať odklon od pôvodnej inklinácie umiestňovania maloletých detí, ktorých výchova ne- bola zabezpečovaná rodičmi do cudzej osobnej starostlivosti, k preferencii kolektívnej ústavnej starostlivosti zákonodarcom. V danom vývojovom štádiu zohrali národné výbory, a to či už na miestnej, okresnej alebo krajskej úrovni, integrálnu rolu. Ich úlohy pozostávali z organizačných, kontrolných a v mnohých prípadoch terénnych úloh, ktoré boli vykonávané pracovníkmi príslušných administratívnych jednotiek.

Konkrétne úlohy pozostávali z povinností viesť evidencie po účasť na súdnych kona- niach, či už v civilnej alebo trestnoprávnej oblasti súvisiacej s maloletými, až po aktívne terén- ne činnosti vykonávané dôverníkmi. Tieto všetky úlohy spadali do pôsobnosti národných výbo-

⁴⁶ Ustanovenie § 13 ods. 1 vládneho nariadenia č. 59/1964 Sb. o úlohách národných výborov pri starostlivosti o deti: „Ak to vyžaduje záujem spoločnosti na riadnej výchove detí a miestny národný výbor tak ešte neurobil, môže i okresný národný výbor urobiť opatrenia podľa § 7; v závažnejších prípadoch, najmä ak treba chrániť dieťa pred škodlivými vplyvmi, môže mu uložiť i primerané obmedzenia; môže mu napríklad zakázať návšte- vu nevhodných miestností, podnikov alebo zábav alebo zakázať styk s osobami mravne narušenými; o vyslo- venom opatrení upovedomí súd, miestny národný výbor, prípadne školu alebo závod.“

⁴⁷ Ustanovenie § 20 ods. 1 písm. b) vládneho nariadenia č. 59/1964 Sb. o úlohách národných výborov pri staros- tlivosti o deti: „po stránke výchovnej kontrolujú zariadenia, v ktorých sú mladiství vo väzbe alebo kde sa vy- konáva trest odňatia slobody im uložený, a to v spolupráci s orgánmi, ktoré tieto zariadenia riadia a s proku- ratúrami.“

⁴⁸ Národní archiv, f. *Ministerstvo práce a sociální péče, Praha*, inv. č. 1269, š. 614. *Sociálněprávní ochrana mláde- že*.

rov, ktorých výkon bol častokrát v aplikačnej praxi sťažovaný absenciou dostatočného počtu kvalifikovaného personálu.

V prvej polovici päťdesiatych rokov minulého storočia bolo možné vnímať negatívny dopad frekventovaného presunu agendy sociálnoprávnej ochrany mládeže do pôsobnosti hneď niekoľkých referátov okresných národných výborov, čo spôsobilo fragmentárnosť už tak nedostačujúceho personálneho substrátu a zníženie efektivity výkonu ochrany mládeže. Aj s ohľadom na vyššie zmienenú negatívnu situáciu bol vypracovaný návrh pokynov pre novú organizáciu výkonu sociálnoprávnej ochrany mládeže národnými výbormi, ktorý mal za cieľ zlepšenie výkonu procesov v predmetnej oblasti. Ten však bol podrobený značnej kritike a k výraznému zefektívneniu výkonu sociálnoprávnej ochrany mládeže nedošlo.

V neposlednom rade aktívne riešenou otázkou z oblasti sociálnej starostlivosti o mládež v päťdesiatych rokoch minulého storočia bola otázka umiestňovania maloletých detí do náhradnej starostlivosti, v ktorej národné výbory plnili nezanedbateľné úlohy. Ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti, v spolupráci s ministerstvom zdravotníctva a ministerstvom spravodlivosti, vypracovali návrh pokynov, na základe ktorých mali príslušné národné výbory postupovať pri umiestňovaní maloletých detí, ktoré nemohli byť vychovávané vlastnými rodičmi. V kontexte predmetných pokynov okresné národné výbory zabezpečovali umiestňovanie maloletých detí vo veku od jedného roka do zariadení zabezpečujúcich ústavnú starostlivosť, a to prostredníctvom V. referátov. V aplikačnej praxi sa často vyskytoval problém s nedostatkom kapacít jednotlivých detských domovov, čo malo za následok vysokú mieru umiestňovania maloletých do ústavnej starostlivosti mimo obvodu okresov, v ktorých mali maloleté deti bydlisko. Táto skutočnosť bola jedným z argumentov na zmenu v systematike riadenia detských domovov, kedy bol výkon riadenia presunutý z kompetencie okresných národných výborov na krajské národné výbory v druhej polovici šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia.

Z vyššie uvedeného možno konštatovať, že efektivita a kvalita výkonu sociálnoprávnej ochrany na území Slovenska bola značne podmienená kvalitou výkonu zákonom zverených činností národnými výbormi, ktorých rozpätie pôsobnosti v období skúmaných dvoch desaťročí narastalo.

Spôsoby kánonickoprávnej recepce do právnych poriadkov kontinentálnej Európy¹

Vojtech Vladár

ÚVOD

Od uzavretia Vestfálskeho mieru (r. 1648), ktorým skončila predovšetkým na náboženských základoch vedená Tridsaťročná vojna (1618 – 1648), bol začatý proces veľkej sekularizácie Európy, pričom tento výraz sa začal používať práve od týchto čias. Ten kulminoval predovšetkým v období 19. storočia a v súčasnosti dosahuje svoj pomyselný vrchol. Okrem samotných náboženských vojen k tomuto procesu výrazným spôsobom napomohli i predstavitelia osvietenstva, ktorí spochybňovali všetko nadpozemské, upierajúc Katolíckej cirkvi postavenie a vplyv, ktorým sa tešila do tých čias. Tieto tendencie sa dotkli i kánonického práva, ktoré spolu s rímskym právom v právnej vede i praxi do toho času dominovalo a determinovalo právny vývoj na európskom kontinente. Týmto procesom napomohlo predovšetkým silné postavenie Katolíckej cirkvi a jej úzke prepojenie s celou stredovekou spoločnosťou, ktorej podobu svojimi morálnymi a právnymi normami formovala. Práve ona zároveň zohrala jednu z najdôležitejších úloh pri vzniku a rozvoji právnej vedy a právnickej profesie, ku ktorým prispelo predovšetkým rozvinutie právnických štúdií na vtedajších univerzitách, na čom mala Cirkev obdobne najvýznamnejší podiel. Aj napriek týmto faktom je dnes v právnických kruhoch všeobecne akceptovaná teória o recepcii rímskeho práva a vplyvoch romanistiky na rozvoj európskej právnej vedy, za súčasného zabúdania na rovnocenný príspevok práva kánonického a kánonistiky. Uvedené procesy však neboli aktuálne len v období stredoveku, keďže aj

Abstract

As is generally known, since the Age of Reason at the latest, scientists as well as the lay community have markedly ascribed to the notion doubting the contribution of Christianity to the development of mankind as a whole, a notion that has also been applied in the area of legal science or in jurisprudence as such. The main reason for this could be found in the wide secularization of human society, when the values that were successfully protected by Christian morality, either in natural or positive Divine law, were supplanted by temporal values. Nevertheless, the influence of the Catholic Church and its moral-legal rules that had lasted for centuries could not be erased entirely, not even in more recent periods, and its stamp is still evident in the systems of law of all European states. The article especially points out the mutual interconnection between theology and law in the period of Middle Ages, focusing on the phenomenons of formation and development of legal science, legal profession, Church judicial system, as well as system *ius commune*. The main goal of the article is to indicate the historical background of these processes and point out the methods of distinctive canon-law reception to the legal systems of the continental Europe.

Keywords

canon law, Roman law, legal science, Church judicial system, *ius commune*, Middle Ages, Modern Times, reception

Author

prof. doc. JUDr. Mgr. Vojtech Vladár, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
vojtech.vladar@flaw.uniba.sk

Cite

VLADÁR, Vojtech. Spôsoby kánonickoprávnej recepce do právnych poriadkov kontinentálnej Európy. In *Historia et theoria iuris*, 2024, roč. 16, č. 2, s. 90 – 101.

¹ Článok je výstupom z vedeckého projektu VEGA č. 1/0548/22 s názvom „Kríza dôvery a jej rímsko-kánonické riešenia“. Prezentovaný bol v rámci Sekcie rímskeho práva, kánonického, cirkevného práva a právnych dejín a právnej komparatistiky na konferencii „Bratislavské právnické fórum 2024“, zorganizovanej v dňoch 17. až 19. septembra 2024 Právnickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave.

v novoveku a za moderných čias dochádzalo k rôznorodej recepcii rímsko-kánonického práva do právnych poriadkov jednotlivých európskych štátov. Vplyv kánonického práva pritom zostával vo významnej miere zachovaný aj v neskoršom období, a to i napriek výraznému oslabovaniu postavenia Katolíckej cirkvi vo svetskej spoločnosti.

1 HISTORICKOPRÁVNE SÚVISLOSTI

Ako je všeobecne známe, interakcie kresťanstva so sekulárnym právom začali v Rímskej ríši, keď cisárske právo začalo nadobúdať od čias cisára Konštantína I. Veľkého (306 – 337) čoraz viac kresťanský charakter. Okrem pokresťančovania rímskej spoločnosti, od toho času totiž dochádzalo k stále častejšiemu prepájaniu rímskeho práva s kresťanskou morálkou a zapracovávaniu jej hodnôt a princípov do právneho systému Rímskej ríše. Tieto tendencie našli vrchol najmä v Teodoziánskom kódexe (*Codex Theodosianus*, r. 438) cisára Teodózia II. (408 – 450), predovšetkým však v slávnej kodifikácii rímskeho práva (528 – 534) cisára Justiniána I. (527 – 565).² Najmä vďaka týmto skutočnostiam začalo aj cirkevné právo stúpať nielen ako dôležitý prvok kresťanského náboženského života, ale tiež ako autonómny právny systém, dopĺňujúci právny systém neskorej rímskej vlády.³ Situácia sa na kresťanskom Západe výrazne zmenila po páde Západorímskej ríše (r. 476), po ktorom začali na jej území vznikať od prvej polovice 5. storočia tzv. barbarské germánske štáty. Aj ich obyčajové právo však začalo byť od toho času ovplyvňované nielen právom rímskym, ale, keďže prijali kresťanstvo (v ariánskej forme), taktiež kresťanskou vieroukou a sčasti i kánonickým právom.⁴ Táto skutočnosť sa prejavila najmä v tzv. barbarských zákonníkoch (*leges barbarorum*), ktoré boli spísané v priebehu 5. až 9. storočia v latinčine (s výnimkou anglosaských). Pretrvávajúci partikularizmus germánskych národov sa podarilo prelomiť až vonkajšou politikou franského kráľa a neskoršieho cisára Karola Veľkého (768/800–814), ktorý zjednotil germánske kmene a zabezpečil etnickú odlišnosť Franskej ríše voči nebezpečenstvu hroziacemu zo strany ďalšieho sťahovania germánskych kmeňov na Západ.⁵ Celkovým výsledkom Karolových výbojov a šírenia kresťanstva bolo napokon zjednotenie takmer celej západnej Európy pod jednou vládou a vytvorenie cisárstva kresťanského charakteru.⁶

Po páde karolínskeho cisárstva za slabých nástupcov Ľudovíta I. Pobožného (813/814 – 840) bola Ríša obnovená (ako tzv. rímsko-nemecké cisárstvo) až za kráľa a prvého cisára zo

² Túto skutočnosť jasne dosvedčujú konštitúcie *Deo auctore* a *Tanta*, ktoré boli vydané v roku 533 pri príležitosti promulgácie zbierky *Digesta*. Prvá kniha Justiniánovho kódexu (*Codex iuris civilis*) zase obsahuje hneď v prvom titule známy edikt *De fide catholica* (*Cunctos populos*) z roku 380. Bližšie som sa touto problematikou zaoberal VLADÁR, Vojtech. Vzťah cirkevného práva k rímskemu právu. In MACH, Peter – NEMEC, Matúš – PEKARIK, Matej (eds.). *Ius romanum schola sapientiae. Pocta Petrovi Blahovi k 70. narodeninám*. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2009, s. 449 – 486.

³ Porovnaj BRUNDAGE, James A. *Medieval Canon Law*. London: Longman, 1995, s. 12.

⁴ Porovnaj ŘÍČAN, Rudolf – MOLNÁR, Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: Kalich, 2008, s. 183 – 184.

⁵ Porovnaj KUMOR, Boleslav. *Cirkevné dejiny 2. Raný kresťanský stredovek*. Levoča: Polypress, 2001, s. 86.

⁶ I keď toto cisárstvo, nazývané ako „Sväté rímske impérium“ (*Sacrum imperium Romanum*), nebolo ani národné, ani celosvetové, malo všeobecný charakter a vo svojich hraniciach zjednocovalo takmer celý kresťanský Západ. Porovnaj DOLINSKÝ, Juraj. *Dejiny Cirkvi. Druhý diel. Stredovek*. Bratislava: Dobrá kniha, 1997, s. 43. Od toho času tak existovali dve právne, navzájom sa zásadne uznávajúce cisárstva – jedno na Západe a druhé na Východe. Obnovením cisárstva na Západe si navyše pápeži vybojovali právo, že oni sú tými, kto udeľuje cisársku korunu. Aj z toho dôvodu začalo pápežstvo stúpať na význame a otvorilo si cestu k budúcim požiadavkám na svetovládnu, a to nielen v univerzálnej Cirkvi. Porovnaj BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního I*. Praha: Věšhrd, 1946, s. 139. Na pozadí týchto udalostí zároveň vznikol pevný zväzok medzi pápežstvom a cisárstvom ako nosných stĺpov stredovekej Európy, na ktorých dostalo Božie kráľovstvo podobu politickej skutočnosti. Porovnaj WIEL, Constant Van de. *History of Canon Law*. Louvain: Peeters Press, 1991, s. 34 a ŠPIRKO, Jozef. *Cirkevné dejiny II*. Martin: Neografia, 1943, s. 285.

Saskej (Otovskej) dynastie (919 – 1024), a najmä ich prvého cisára – Ota I. Veľkého (936/962 – 973), ktorej sa podarilo úspešne nahradiť dynastiu Karlovcov.⁷ Keďže, podobne ako za čias Karola Veľkého, bolo jednou z najsilnejších zbraní nového štátu náboženstvo, aj cisári Otovskej (a neskôr i Salskej dynastie) chápali svoje postavenie rovnako nábožensko-politicky, a tak ho aj presadzovali a budovali.⁸ Práve Oto I. Veľký tak svojou vnútornou politikou, postavenou na biskupoch a opátoch disponujúcich svetskou mocou, fakticky položil základy nielen pre vytvorenie moci duchovných kniežat, ale tiež stredovekej feudálnej cirkvi, ktorá určovala charakter Nemecka prakticky až do Veľkej sekularizácie v roku 1803.⁹ Ideály karlovskej Ríše a neskôr i rímsko-nemeckého cisárstva prevzali za svoje aj ostatní európski monarchovia, čo sa odzrkadlilo v ďalšom historickom vývoji. Práve v tých časoch začal proces, keď kresťanské hodnoty vyjadrené i v teologicko-právnych normách kánonického práva začali určovať charakter svetského (feudálneho) práva, keď boli zastarané právne konštrukcie vychádzajúce zo starších obyčají nahrádzané koncepciami modernými. Ten dosiahol vrchol predovšetkým v období vrcholného stredoveku, ktoré je považované za zlaté obdobie cirkevných dejín, keď kresťanstvo a ľudská spoločnosť prakticky spĺyvali v jednom harmonickom celku.

Ako je všeobecne známe, v období vrcholného stredoveku sa Cirkvi podarilo zvíťaziť v boji o investitúru prostredníctvom Wormského konkordátu (r. 1122) nad svetskou mocou a na jeho základe došlo nielen k jej oslobodeniu od závislosti na svetských autoritách, ale po úspešnej gregoriánskej reforme tiež k enormnému vzrastu jej vplyvu na celú stredovekú spoločnosť (*fideles Christi*). Z vnútrocirkevného hľadiska sa práve na základe jej úspechov pápežstvu podarilo reálne presadiť vládu nad celou univerzálnou Cirkvou. Pápež tak od toho času uplatňoval rozsiahle práva v jurisdikčnej oblasti a prostredníctvom svojich legátov centralisticky zasahoval do najrozličnejších otázok partikulárnych cirkví.¹⁰ Na základe víťazstva v boji o investitúru si zároveň Cirkev, ktorá sa musela po stáročia úzkostlivo brániť proti svetským vplyvom, začala čoraz viac uvedomovať svoju nadradenosť a vznešenejšie postavenie oproti moci svetskej.¹¹ Najmä na tomto pozadí sa začali vo vtedajšej spoločnosti úspešne presadzovať hierokratické myšlienky pápeža Gregora VII. (1073–1085), ktoré deklarovali zásadnú nadradenosť Cirkvi nad štátom a pápežstva nad cisárstvom.¹² Práve vrcholný stredovek sa tak stal

⁷ Východofranská ríša (*Francia Orientalis*), čoraz častejšie nazývaná Nemeckom (*regnum Teutonicorum*), sa definitívne vytrhla z karolínskeho spoločenstva v roku 887, riadená ešte Karlovcami. Posledný predstaviteľ tejto dynastie, syn Arnulfa Korutánskeho (887/896 – 899), Ľudovít IV. Diet'a (900 – 911), bol za východofranského kráľa korunovaný ako sedemročný. Porovnaj KUMOR, ref. 5, s. 98.

⁸ Porovnaj BUŠEK, ref. 6, s. 137.

⁹ Porovnaj FRANZEN, August. *Malé dejiny cirkve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 132.

¹⁰ Porovnaj BUŠEK, ref. 6, s. 146–147. Pápežstvom dosiahnutý vrchol moci sa v tomto období prejavoval vo viacerých aspektoch cirkevného života. Pápež sa tak stal prakticky neobmedzeným vládcom celej Cirkvi s plnosťou moci ako najvyšší zákonodarca (viazaný iba Božím právom), administrátor (správca) a sudca vo vzťahu k laikom i duchovným. Len on sa mohol nazývať „všeobecný biskup“ (*episcopus universalis*) a disponoval tiež právom dosadzovať, prekladať (*translatio*) i zosadzovať biskupov, a to bez ohľadu na výrok synodálneho súdu. Porovnaj BERMAN, Harold J. *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition*. London: Harvard University Press, 1983, s. 205. Jedine pápežovi zároveň náležalo právo zvolávať nielen všeobecné koncily, ale tiež predsedáť partikulárnym synodám (prostredníctvom legátov), prijímať apélácie a súdiť kauzy celej Cirkvi. Pápežský primát a neomylnosť (*infallibilitas*) vo veciach viery a mravov, akceptované prakticky už od čias staroveku (*Epistola dogmatica ad Flavianum*, r. 449; *Formula Hormisdæ*, r. 519; a pápež Agaton, r. 680), teologicky potvrdil aj Tomáš Akvinský (*Summa theol.* 2,2,q. 1 a 10). Bližšie k tejto problematike pozri DOLINSKÝ, ref. 6, s. 174.

¹¹ Táto skutočnosť sa prejavila predovšetkým v sformulovaní teologicko-filozofického myšlienkového základu, ktorý používal k vystihnútiu ich vzájomného pomeru prirovnania ako: slnko a mesiac, nebo a zem, zlato a olovo, či duša a telo. Porovnaj FRANZEN, ref. 9, s. 166 – 167.

¹² S presadzovaním názorov o pápežskej zvrchovanosti nad svetom totiž začal práve Gregor VII. V ponímaní jeho hlavných myšlienok bol štát vnímaný ako služobník Cirkvi, ktorá mala rozhodovať o jeho úlohách a prenechávať mu činnosti, ktorými sa sama zaoberať nemohla. Porovnaj BUŠEK, ref. 6, s. 147.

obdobím najvyššej politickej slávy pápežstva a formujúci sa vzťah Cirkvi a štátu našiel na dlhý čas konečné riešenie, a to v prospech Cirkvi.¹³ K spomínaným procesom zjednocovania a zbližovania západných národov ale imponujúcim spôsobom prispela aj znovuobnovená dôstojnosť cisárstva. Najmä v súvislosti s týmto vývojom a pozíciou získanou zorganizovaním križiackych výprav, sa však vo vrcholnom stredoveku stalo skutočným centrom jednoty Európy a hlavou celého kresťanského západného sveta pápežstvo.

Aj napriek viacerým konfliktom možno obdobie vrcholného stredoveku v zásade označiť ako dobu spolupráce medzi mocou duchovnou a svetskou.¹⁴ Neskorý stredovek sa však začal opätovne vyznačovať výraznou rivalitou medzi predstaviteľmi oboch mocí, ktorá napokon viedla k ich neskoršiemu vzájomnému odcudzeniu. V dlhodobom zápase začalo ako prvé upadať cisárstvo, ktoré sa samo vzdalo viacerých výsad v prospech lokálnych vládcov (kniežat), čo ešte viac prispievalo k prehľbovaniu partikularizmu neskorého stredoveku.¹⁵ Predovšetkým vo víre politických bojov a snáh o udržanie dosiahnutého postavenia pokleslo aj pápežstvo a všetko tak smerovalo i k definitívnemu zániku cirkevného univerzalizmu. K tomuto úpadku prispelo najmä avignonské pápežstvo (1309 – 1378), udalosti Veľkej západnej schizmy a renesanční pápeži – kniežatá, ktorí uprednostňovali politické ambície na úkor plnenia duchovných úloh. Kultúrna jednota Západu sa tak začala trieštiť, otvárajúc priestor stále evidentnejšiemu rozvoju národných štátov, ktoré boli vystavané na moci národných kráľov a presadzovaní ich osobných záujmov, čo napokon našlo celkom logicky svoje odzrkadlenie aj v oblasti práva.¹⁶ V duchovnom živote bol dovtedy prevládajúci objektívizmus nahradený hľadiskami subjektívnymi, pričom laici sa začali čoraz viac angažovať aj v politike a kultúre. Proti privilégiám rytierstva a kléru boli navyše postavené demokratické idey, ktoré obdobne zažili vzostup práve v tomto období.¹⁷ Aj napriek postupnému oslabovaniu postavenia Katolíckej cirkvi, jej vplyv, ako aj vplyv jej právneho systému, však zostával vo významnej miere naďalej zachovaný.

2 VZNIK A ROZVOJ PRÁVNEJ VEDY A PRÁVNICKEJ PROFESIE

V období vrcholného stredoveku sa kánonické právo vyprofilovalo ako samostatná vedecko-pedagogická disciplína (*scientia iuris Ecclesiae*) z disciplinárnej teológie.¹⁸ Začiatky tohto postupného procesu, ktorý vyvrcholil v diele Graciánovho dekrétu (*Decretum Gratiani*, okolo r. 1140)¹⁹, možno nájsť predovšetkým v rozvoji scholastiky, snažiacej sa o vybudovanie všestranného svetonázoru, spájajúceho harmonicky vieru s poznaním, a rozum so Zjavením.²⁰ Scholastické metódy začal na právnické texty aplikovať koncom 11. storočia právnik Irnerius

¹³ Porovnaj KUMOR, Boleslav. *Cirkevné dejiny 3. Zlaté obdobie kresťanského stredoveku*. Levoča: Polypress, 2001, s. 175.

¹⁴ Je totiž zrejmé, že západný dualizmus v zásade pretrval aj počas obdobia vznášania hierokratických požiadaviek pápežstvom, čo deklarovala i rozvíjajúca sa právnická veda. Slovmi slávneho italského právnika Accursia († 1263) totiž platilo: *Nec papa in temporalibus, nec imperator in spiritualibus se debeant immiscere*. Auth. coll. 1,6. Bližšie k tejto problematike pozri BELLOMO, Manlio. *The Common Legal Past of Europe, 1000 – 1800*. Washington: The Catholic University of America Press, 1995, s. 75.

¹⁵ Bližšie k tejto problematike pozri napríklad RAPP, Francis. *Cirkev a náboženský život západu na sklonku stredoveku*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996, s. 28 a nasl.

¹⁶ Porovnaj BERMAN, ref. 10, s. 428 a nasl. a DOLINSKÝ, ref. 6, s. 132.

¹⁷ Porovnaj ŠPIRKO, ref. 6, s. 5 – 6.

¹⁸ Porovnaj SCHERER, Rudolf Ritter von. *Handbuch des Kirchenrechtes. Erster Band*. Graz: Verlag von Ulrich Moser's Buchhandlung, 1886, s. 256 – 257.

¹⁹ Bližšie som sa touto zbierkou zaoberal VLADÁR, Vojtech. Graciánov dekrét a jeho miesto v systéme prameňov kánonického práva. In *Súkromné a verejné právo súčasnosti. Zborník z Vedeckej konferencie doktorandov PF TU*. Trnava: Iura edition, 2006, s. 85 – 103.

²⁰ Porovnaj DOLINSKÝ, ref. 6, s. 217.

(Guarnerius, † okolo r. 1125), ktorý objavil starý rukopis justiniánskej rímskoprávnej zbierky *Digesta* a začal k štúdiu rímskeho práva (*ius civile*) do Bologne priťahovať davy študentov, najskôr z Itálie, a neskôr z celej Európy (najmä Nemecko, Anglicko, Francúzsko, Uhorsko a Hispánia)²¹. Z pohľadu kánonického práva ako prvý dôkladne aplikoval nové vedecké metódy na cirkevnoprávnu materiu kánonista Gracián (*Gratianus*), a z toho dôvodu sa považuje za zakladateľa kánonického práva ako vedy.²² Nová scholastická metóda sa tak od začiatku rozvíjala predovšetkým jej aplikáciou na teologické texty a potom i na texty rímskeho a kánonického práva. Najväčší rozmach však zaznamenala na univerzitách (*universitas magistrorum et scholarium*), ktoré sa začali formovať už od konca 11. storočia v slobodných mestách a predstavovali jediné inštitúcie poskytujúce najvyššie dostupné vzdelanie tej doby.²³ V tejto súvislosti by sme mohli spomenúť najmä slávne univerzity v Bologni (*Universitas Bononiensis*), Paríži (*Universitas Parisiensis*), Oxforde (*Universitas Oxoniensis*) a Cambridgi (*Universitas Cantabrigiensis*).²⁴ Ako je všeobecne známe, práve starobylá Bologna sa stala približne v polovici 12. storočia hlavným centrom európskym právnických štúdií, ktoré pretrvali po mnoho generácií.²⁵

Od spísania najdôležitejšieho prameňa kánonického práva vôbec, teda Graciánovho dekrétu, figurovali popri znalcoch rímskeho práva (legisti) i znalci práva cirkevného (kánonisti) a tzv. učené práva (*iura docta*) predstavovali v období od 12. do 18. storočia len právo rímske a právo kánonické. Čo sa týka kánonického práva, to sa stalo profesiou v každom ohľade približne medzi rokmi 1200 až 1250.²⁶ Práve do konca 12. storočia totiž začali biskupi v mnohých oblastiach západného kresťanstva delegovať väčšinu svojich súdnych právomocí právnym špecialistom (biskupskí súdni delegáti, respektíve biskupskí oficiáli), od ktorých sa celkom prirodzene očakávalo, že budú disponovať ukončeným právnickým vzdelaním.²⁷ Okrem toho, relatívne neformálne, niekedy *ad hoc* procesy boli práve v období 12. až 14. storočia nahrádzané zložitými procesnými postupmi, ktoré vyžadovali schopnosti profesionálnych expertov.²⁸ Už koncom 12. storočia tak kánonisti zastávali väčšinu najdôležitejších cirkevných úradov a predstavovali tiež jeden z najvýznamnejších tvorivých komponentov intelektuálneho i praktického života európskeho stredoveku. O stále rastúcej popularite kánonického práva vo vtedajšej spoločnosti vypovedá i skutočnosť, že v období 14. a 15. storočia prevyšovalo

²¹ Porovnaj TIERNEY, Brian. *Religion Law and the Growth of Constitutional Thought, 1150–1650*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 22 a BRUNDAGE, James A. *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians, and Courts*. Chicago: The University of Chicago Press, 2008, s. 106 a nasl.

²² Bližšie k tejto problematike pozri KUTTNER, Stephan. The Father of the Science of Canon Law. In *The Jurist*, 1941, č. 1, s. 2 – 19 a HOVE, Alphonse van. *Commentarium Lovaniense in Codicem Iuris Canonici. Volumen I. Tomus I*. Michliniae; Romae: H. Dessain, 1945, s. 242.

²³ Porovnaj ŘÍČAN – MOLNÁR, ref. 4, s. 373; WIEL, ref. 6, s. 93 a RICHÉ, Pierre – VERGER, Jacques. *Učitelé a žáci ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 153 a nasl. Univerzitné všeobecné štúdium (*studium generale*) sa líšilo od miestnych škôl (*studium particulare*) predovšetkým prijímaním študentov a učiteľov z celého sveta a akceptovaním udelených hodností (*gradus*) na celom kresťanskom Západe (*licentia ubique docendi*). Študenti museli vždy najskôr absolvovať filozofickú fakultu (*facultas artium, artes liberales*) a až potom si mohli vybrať k odbornému štúdiu teologickú, právnickú alebo lekársku fakultu. Porov. BERMAN, ref. 10, s. 162.

²⁴ Porovnaj KUMOR, ref. 13, s. 257.

²⁵ Väčšina učencov sa konkrétne zhodne v závere, že Bolonská univerzita, založená podľa všetkého už koncom 11. storočia, sa stala najdôležitejším centrom pre výuku práva minimálne od roku 1120, pričom toto postavenie si mala udržať až do 16. storočia. Porovnaj HARTMANN, Wilfried – PENNINGTON, Kenneth (eds.). *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX. History of Medieval Canon Law*. Washington: The Catholic University of America Press, 2008, s. 125, 216 a 227.

²⁶ Tento proces začal vo Francúzskom kráľovstve, potom pokračoval v Anglo-Normanskej ríši a Sicílii, odkiaľ sa mal rozšíriť do mnohých ďalších regiónov západnej Európy. Porovnaj BRUNDAGE, ref. 21, s. 283.

²⁷ Porovnaj HOBZA, Antonín – TUREČEK, Josef. *Úvod do církevního práva*. Praha: Všehrad, 1936, s. 143.

²⁸ Bližšie k tejto problematike pozri BRUNDAGE, ref. 3, s. 153.

v záujme o štúdium dokonca aj teológiu.²⁹ Na úzku spätosť kánonického práva s právom rímskym zase poukazuje záver, že koncom 12. storočia nebolo kánonistu, ktorý by mohol vykonávať prax bez dokonalého ovládania matérie rímskeho justiniánskeho práva.³⁰ Niektoré univerzity pritom budúcich kánonistov výslovne vyzývali k získaniu titulu v civilnom práve predtým, než začnú s kánonickoprávnym štúdiom.³¹

Nielen univerzitná výučba, ale taktiež veda kánonického práva sa v tomto období rozvíjala v spolupráci s rímskym právom a teológiou.³² O vzájomnej prepojenosti medzi civilistami a kánonistami pritom vypovedá viacero skutočností. Kánonisti si tak napríklad v neskorom 12. storočí obvykle vypožičiavali termíny, myšlienky, koncepty a inštitúty od civilistov, kým tí zase bežne porovnávali inštitúty a normy kánonického práva s tými, ktoré našli v normatívnych textoch rímskeho práva.³³ Čo sa týka metód vedeckej práce, po vzore teológov (dialektikov) sa vo vede rímskeho i kánonického práva už v 12. storočí presadila exegeticko-scholastická metóda, ktorá viedla ku vzniku rímskoprávných i kánonickoprávných glosátorských škôl. Tá sa poväčšine obmedzovala na interpretáciu a vysvetľovanie textov zákonných ustanovení, ku ktorým boli pri nejasných a ťažko zrozumiteľných miestach značené glosy.³⁴ Čítanie zbierok sa od toho času nezaobišlo bez čítania glos, pričom metóda kontinuálneho vysvetľovania, upresňovania a komentovania originálneho diela z neho robila skutočne živý text. Pre existenciu a rozvoj vedeckých metód v akademickom prostredí, ale i v praxi však bola v klasickom období najdôležitejšia komunikácia medzi pápežmi a univerzitami.³⁵ Najmä na tomto pozadí sa stala jedným z najpevnejších pilierov stredovekého kánonického práva bolonská glosátorská škola, ktorá určovala trendy jeho vývoja najmä od konca 12. do začiatku 13. storočia.³⁶ V právnej vede došlo okrem toho v tomto období k zaujímavej diferenciácii. Odborníci, ktorí sa zaoberali štúdiom a prednášaním Graciánovho dekrétu sa nazývali „dekrétisti“, kým odborníci zaoberajúci sa rímskym právom sa volali „legisti“. Tí, ktorí neskôr vykladali pápežské dekretálie (*ius decretalium*) sa zase nazývali „dekretalistami“.³⁷

3 CIRKEVNÉ SÚDNICTVO

V období vrcholného stredoveku sa podarilo všeobecne a definitívne presadiť výsadu súdneho privilégia duchovenstva (*privilegium fori*), uplatňovanú v časoch staroveku a ojedinele i raného stredoveku, podľa ktorej nebol príslušným súdom v civilných a trestných kauzách klerikov a rehoľníkov svetský súd, ale výlučne cirkevný tribunál. Toto privilégium pritom náležalo celému klerickému stavu a prípadné zrieknutie sa ho jednotlivcom bolo kvalifikované ako nep-

²⁹ V nadväznosti na tento vývoj nie je prekvapujúce, že počas 15. a raného 16. storočia sa stávali biskupmi, kardinálmi, dokonca i pápežmi práve kánonisti. Ich dominanciu v Rímskej kúrii i diecéznych kúriách po celom kresťanskom Západe pritom neohrozila ani protestantská reformácia. Porovnaj BRUNDAGE, ref. 21, s. 166.

³⁰ Na druhej strane o tom, že Cirkev to s láskou k rímskemu právu nepreháňala svedčí napríklad dekretálie pápeža Honorio III. (1216 – 1227) s názvom *Super speculam* z roku 1219, ktorá zakazovala výučbu rímskeho práva v celom Paríži a jeho okolí. Porovnaj X 5,33,28 a HOVE, ref. 22, s. 466.

³¹ Porovnaj HARTMANN – PENNINGTON, ref. 25, s. 100 a BRUNDAGE, ref. 21, s. 234.

³² Takýmto spôsobom sa napokon vyjadril i kánonista Hostiensis († 1271), ktorý prezentoval, že civilné a kánonické právo predstavujú jeden celok s teológiou. Bližšie k tejto problematike pozri EVANS, Gillian Rosemary. *Law and Theology in the Middle Ages*. London: Taylor And Francis, 2002, s. 52 – 53, 62 a 175.

³³ Porovnaj COPPENS, E. C. C. L'interprétation analogique des termes de droit romain en droit canonique médiéval. In WELJERS, Olga (ed.). *Actes du colloque Terminologie de la vie intellectuelle au Moyen Âge*. Turnhout: Brepols, 1988, s. 54 – 64.

³⁴ Porovnaj KAŠNÝ, Jiří. Metoda v kánonickém právu. In *Revue církevního práva*, 2007, č. 1, s. 13. Bližšie k tejto problematike pozri aj SCHERER, ref. 18, s. 254 a nasl.

³⁵ Porovnaj BRUNDAGE, ref. 21, s. 270 – 271.

³⁶ Porovnaj HARTMANN – PENNINGTON, ref. 25, s. 210.

³⁷ Porovnaj WIEL, ref. 6, s. 116 a nasl.

latné a podliehalo kánonickým trestom.³⁸ Práve v súvislosti s dlhodobým rozširovaním kompetencií cirkevných súdov aj na rýdzo civilnoprávne záležitosti navyše dosiahlo v tomto období cirkevné súdnictvo prevahu nad súdnictvom svetským. Každá diecéza v západnom kresťanstve tak udržiavala lokálne cirkevné súdy za účelom vynucovania cirkevných noriem a poskytovala fórum pre riešenie sporov, na ktorých mala Cirkev svoj záujem. Systém cirkevných súdov sa pritom podarilo definitívne etablovať najneskôr v druhej polovici 13. storočia.³⁹ Cirkevné súdne inštalácie predstavovali synodálny, arcidiakonský, biskupský, metropolitný a pápežský súd. Najmä biskupský súd (vykonávaný obyčajne jeho oficiálmi) bol v tejto dobe pravidelne prvou inštanciou pre všetky civilné i trestné spory, v ktorých rozhodovala Cirkev. Na jeho zasadaniach poväčšine pracovalo zhromaždené duchovenstvo ako porota, s biskupom ako predsedom a jeho hlavnými zástupcami, ako aj expertmi, ktorí mu radili o právnych i procesných náležitostiach.⁴⁰ Uvedené kolégium pritom nie raz slúžilo i ako pomocné zákonodarné zhromaždenie, ktoré mohlo prostredníctvom riadiacej moci biskupa stanovovať štandard správania a prijímať nové zákony a regulácie záväzné pre všetkých veriacich v rámci príslušného regiónu.⁴¹

Aj keď mali z pohľadu trestnej agendy cirkevné tribunály súdiť predovšetkým zločiny týkajúce sa viery alebo samotnej Cirkvi, v praxi rozhodovali aj iné kauzy. Cirkevné autority a akademickí kánonisti tak deklarovali, že cirkevné súdy disponujú plnou a výlučnou jurisdikciou nad všetkými zločinmi a priestupkami spáchanými klerikmi, respektíve kýmkoľvek s ich statusom. To znamenalo, že ktokoľvek v posvätných rádoch, spolu s inými osobami požívajúcimi výhody klerického stavu (napríklad študenti, rehoľníci, pustovníci, regulárni kanonici atď.), boli zodpovední za svoje priestupky len cirkevným tribunálom, a to bez ohľadu na to, o akú kauzu išlo (*ratione personarum*).⁴² V civilných veciach (vo všetkých mimotrestných sporových záležitostiach) bola príslušnosť cirkevných súdov stanovená vždy, ak prejednávana kauza nejakým spôsobom súvisela s cirkevným životom – napríklad vo veciach cirkevných úradov, majetkov a manželstiev (*ratione causarum*).⁴³ Cirkevné tribunály tak napríklad vykonávali jurisdikciu nad manželstvami, určovaním podmienok posudzovania legitimacy detí, všetkými typmi sexuálneho správania,⁴⁴ otázkami obchodu a financií (napríklad daňový systém, pôžičky, insolventnosť dlžníkov atď.), pracovných podmienok a ďalších aspektov práce, vrátane rôznych úľav pre chudobných a zúbožených (*personae miserales*).⁴⁵ Výnimkou však neboli ani dedičské spory, najmä pokiaľ išlo o testamentárnu postupnosť, či kauzy spájané

³⁸ Prioritná ochrana duchovných je zrejmá i z pápežskej dekretálie Alexandra III. (1159 – 1181) *Ex parte Ade*, z ktorej jasne vyplýva, že cirkevné súdy prísne odmietali akceptovať žaloby laikov proti klerikom. Porov. PENNINGTON, Kenneth – SOMERVILLE, Robert (eds.). *Law, Church, and Society*. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1977, s. 196.

³⁹ Porovnaj EVANS, ref. 32, s. 42.

⁴⁰ Porovnaj BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1929, s. 63.

⁴¹ Čo sa týka spomenutých expertov, najdôležitejšími biskupskými úradníkmi boli od 11. storočia arcidiaconi, ktorí disponovali viacerými rozsiahlymi jurisdikčnými právomocami. I keď v staršom období predstavovali len pomocníkov biskupa prevažne v disciplinárnej, súdnej a majetkovosprávnej oblasti (arcidiaconi staršieho rádu), postupne si prisvojili na biskupovi nezávislú jurisdikciu, ktorú vykonávali vo vlastnom mene (arcidiaconi novšieho rádu). Od toho času tak bežne predsedali diecéznym súdom a pastoračným vizitáciám, vykonávali disciplinárnu právomoc nad farským klerom a rozhodovali tiež v rôznych právnych kauzách. Porovnaj BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního II*. Praha: Všeherd, 1946, s. 11.

⁴² Cirkevné súdy si tak napríklad nárokovali právomoc rozhodovať kauzy týkajúce sa znásilnenia, vraždy, podpaľačstva, zrady, lúpeže alebo podvodu, ak boli spáchané alebo mali byť údajne spáchané klerikmi. Porovnaj BERMAN, ref. 10, s. 192.

⁴³ Porovnaj HOBZA – TUREČEK, ref. 27, s. 145 – 146.

⁴⁴ Práve rodina totiž predstavovala ideálnu komunitu pre presadzovanie kresťanskej morálky a náboženského vzdelávania jednotlivca. Porovnaj BELLOMO, ref. 14, s. 76 – 77 a BRUNDAGE, ref. 3, s. 74.

⁴⁵ Porovnaj BERMAN, ref. 10, s. 221 – 222 a 260–261.

s ohováraním a urážkami na cti.⁴⁶ Pokiaľ niekto nesplnil, alebo nebol ochotný splniť rozhodnutie cirkevného súdu, hrozili mu cirkevné tresty (exkomunikáciu nevynímajúc), respektíve zasahoval svojou donucovacou mocou priamo štát.⁴⁷ Hoci neskôr cirkevné súdy stratili na popularite kvôli vyberaným poplatkom, značnej podpore obyvateľstva sa tešili až do raného novoveku.⁴⁸

Čo sa týka prirodzených presahov cirkevného súdnictva do svetskej oblasti, už Inocent III. (1198 – 1216) vymedzil kompetenciu cirkevných súdov vo všetkých sporoch, v ktorých jedna sporová strana vinila druhú z hriechu (*ratione peccati, denuntiatio evangelica*).⁴⁹ Vychádzajúc zo starých obyčají a nariadení pápeža Gregora IX. (1227 – 1241), najrozsiahlejšie rozšíril príslušnosť cirkevných tribunálov pápež Bonifác VIII. (1294 – 1303), ktorý ustanovil, že spory zo všetkých zmlúv, opatrených v tom čase všeobecne používanou prísažnou doložkou, patria pred cirkevné súdy.⁵⁰ I keď viaceré kauzy spadajúce do agendy cirkevných súdov presahovali z dnešného hľadiska do kompetencií súdov sekulárnych, cirkevné tribunály uznávali aj v období vrcholného stredoveku pri viacerých miešaných kauzách výlučnú kompetenciu svetských súdov.⁵¹ Až s rastom sebavedomia a profilovania sa národných štátov a v súvislosti so stúpajúcou dominanciou ústrednej kráľovskej moci, začalo na tomto pozadí dochádzať medzi oboma právne dokonalými spoločnosťami k zvyšovaniu napätia a početným konfliktom.⁵² Osobité námietky boli vznášané predovšetkým voči pápežským snahám o rozširovanie agendy cirkevných súdov v záležitostiach *rationis peccati*. Ako príklad možno v tomto ohľade spomenúť hypotekárne kontrakty a kontrakty spojené s výpožičkou, ktoré síce boli zásadne kvalifikované ako sekulárne záležitosti patriace do svetskej kompetencie, avšak platba úrokov z nich bola predmetom súdnej právomoci cirkevných tribunálov.⁵³ Najmä na základe prehlbujúcich sa sporov napokon začalo v jednotlivých krajinách v období neskorého stredoveku, ale predovšetkým novoveku (výrazne od čias reformácie), dochádzať k postupnému odnímaniu niektorých káz (najmä miešaného charakteru) od cirkevných súdov v prospech súdov svetských.⁵⁴

4 IUS COMMUNE

Aj rozsiahla činnosť cirkevných súdov výrazne napomáhala úzkemu prepojeniu kresťanského náboženstva a kánonického práva s verejným životom stredovekej spoločnosti. Cir-

⁴⁶ Porovnaj URFUS, Valentin. *Historické základy novodobého práva súkromného*. Praha: C.H. Beck, 2001, s. 22. Ako zaujímavosť možno uviesť, že väčšina sporových káz končila na cirkevných súdoch bez konečného rozsudku. Obyčajne boli totiž uzavreté mimosúdnyh vyrovnaním, za dosiahnutia kompromisu medzi stranami. Cirkevní sudcovia tak v uvedených prípadoch vystupovali skôr ako mediátori. Porovnaj BRUNDAGE, ref. 21, s. 445.

⁴⁷ V tejto súvislosti možno osobitne spomenúť, že cirkevní sudcovia obyčajne povolávali svetských úradníkov k výkonu rozsudkov v záležitostiach herézy, rúhania sa a svätokrádeže, ktoré, celkom prirodzene, spadali pod kánonickú jurisdikciu. Vo všeobecnosti totiž platilo, že klerici mali zákaz participovať pri výkone telesných trestov ako značkovanie, mrzačenie alebo poprava. Porovnaj X 3,50,5 a 9. Bližšie k tejto problematike pozri FRANZEN, ref. 9, s. 159 – 161.

⁴⁸ Bližšie k tejto problematike pozri BRUNDAGE, ref. 3, s. 178; BERMAN, ref. 10, s. 252–253 a RUFFINI, Francesco, *L'actio spoli-studio storico-giuridico*. Torino: Fratelli Bocca, 1889, s. 398.

⁴⁹ Porovnaj PENNINGTON – SOMERVILLE, ref. 38, s. 58 – 59.

⁵⁰ Porovnaj BERMAN, ref. 10, s. 223.

⁵¹ Porovnaj BRUNDAGE, ref. 3, s. 72 – 73 a 97.

⁵² Porovnaj EVANS, ref. 32, s. 161.

⁵³ Bližšie k tejto problematike pozri BELLOMO, ref. 14, s. 76.

⁵⁴ Porovnaj HOBZA – TUREČEK, ref. 27, s. 141 a 146. Civilné súdy po celej Európe tak začali (spočiatku najmä v Anglicku a neskôr i na kontinente) požadovať právo definovania hraníc cirkevnej jurisdikcie, čo cirkevné authority celkom prirodzene rezolútne odmietali. Dohody ohľadom vymedzenia jurisdikčných hraníc medzi cirkevnými a svetskými súdmi sa tak od obdobia neskorého stredoveku rôznili od jedného regiónu k druhému. Porovnaj BELLOMO, ref. 14, s. 72 a BRUNDAGE, ref. 21, s. 4 a 72.

kev prostredníctvom inštitútu Božieho mieru (*treuga Dei*) navyše aj v tomto období nad'alej dozerala i na ťažko dosiahnuteľné udržiavanie vnútorného mieru v celej spoločnosti.⁵⁵ Rovnako zásadné otázky spoločenského života, ako primeranosť nájomov, obchodných príjmov a daní, vrátane i kresťanom veľmi výnimočne dovoľovaných úrokov (*usurae*), boli normované Cirkvou. Preláti, bežne zastávajúci dôležité pozície v štátnej správe, mali navyše možnosť presadenia kresťanských zásad do života aj prostredníctvom ich účasti na tvorbe svetského zákonodarstva. Takýmto spôsobom sa napríklad podarilo zmierniť prehnanú prísnosť stredovekého trestného práva, v ktorom bol trest smrti bežne ustanovovaný i za ľahšie delikty.⁵⁶ Cirkevné sankcie zase z dôvodu spomínaného tesného prepojenia stredovekej spoločnosti s náboženstvom postihovali veriaceho i po stránke občianskej, čo najviac vystupovalo do popredia pri použití najprísnejšieho z trestov vo forme exkomunikácie (*excommunicatio*).⁵⁷ Ďalšiu oblasť, v ktorej Cirkev akceptovala špeciálnu zodpovednosť, bolo zmierňovanie chudoby a poskytovanie podpory pre znevýhodnených, respektíve tých, ktorí sa dostali z akýchkoľvek príčin do stavu núdze.⁵⁸

Z právneho hľadiska bola stredoveká spoločnosť kresťanského Západu charakteristická predovšetkým značným partikularizmom. Ten bol v období 12. až 14. storočí prekonávaný predovšetkým etablovujúcim sa rímskym a kánonickým právom, ktoré začali byť v tomto období označované ako *utrumque ius*. Ich myšlienky boli navyše rozvíjané veľkými stredovekými juristami, vyjadrujúcimi novoformované hodnoty v ideách ekvity (*aequitas*), ľudskej spravodlivosti a legality. Katolícka cirkev navyše disponovala v stredovekej spoločnosti celkom výnimočným postavením a podľa viacerých bádateľov neexistuje nijaká moderná definícia štátu, ktorá by nemohla byť aplikovaná na stredovekú Cirkev.⁵⁹ Najmä vďaka tomu zároveň normy kánonického práva prenikali celou stredovekou spoločnosťou a vplývali na každého jej člena v takmer každom aspekte verejného i súkromného života (so špecifickými výnimkami týkajúcimi sa významne židovského náboženstva).⁶⁰ Predovšetkým ideál kánonickej rovnosti sa dotkol prakticky každého jednotlivca bez ohľadu na pohlavie, spoločenskú triedu alebo postavenie. Táto skutočnosť bola ešte viac zvýraznená po rozvinutí sa univerzitných štúdií a kánonistickej vedy. Najmä od toho času zohrávali myšlienky kánonického práva vo viacerých ohľadoch ústrednú úlohu v stredovekom politickom, ekonomickom i spoločenskom živote a predstavovali tiež významný prvok v intelektuálnom kvase vrcholného stredoveku.⁶¹ Okrem toho, kým väčšina stredovekých právnych systémov bola obmedzená len na určitý partikulárny región alebo lokalitu, právo Katolíckej cirkvi fungovalo vo viacerých ohľadoch ako efektívne medzinárodné právo.⁶²

⁵⁵ Porovnaj KUMOR, ref. 13, s. 24; BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. *Stěhování národů*. Praha: Vyšehrad, 2007, s. 256 a KADLEC, Jaroslav. *Cirkevní dějiny. II. Raný středověk*. Praha: Česká katolická charita, 1983, s. 86 – 88.

⁵⁶ Porovnaj BERMAN, ref. 10, s. 531 a ŠPIRKO, ref. 6, s. 293. Najmä vďaka Cirkvi sa napokon podarilo v stredovekom práve definitívne presadiť i verejnoprávne ponímanie trestného činu ako škody spôsobenej celej spoločnosti. Porovnaj EVANS, ref. 32, s. 158.

⁵⁷ Po jej uvalení bol totiž hriešnik, okrem cirkevného spoločenstva, bohoslužieb a prijímania sviatostí, vylúčený aj z občianskeho spolunažívania, úradov, procesnej spôsobilosti pred súdmi, vojenskej služby a za istý čas i možnosti uzavrieť manželstvo (*excommunicatio maior*). Porovnaj VODOLA, Elisabeth. *Excommunication in the Middle Ages*. Berkeley: University of California Press, 1986, s. 85.

⁵⁸ Cirkevný daňový systém zase vyžadoval poplatky od každého pracujúceho, kým jej zákony proti úžere sa priamo dotýkali peňazomencov, obchodníkov, bankárov a rôznych ďalších finančníkov. Porovnaj BRUNDAGE, ref. 3, s. 84 a 96.

⁵⁹ Porovnaj MAITLAND, Frederic William. *Roman Canon Law in the Church of England*. London: Methuen, 1898, s. 100.

⁶⁰ Porovnaj BERMAN, ref. 10, s. 52 a BRUNDAGE, ref. 3, s. 163 – 164.

⁶¹ Porovnaj TIERNEY, ref. 21, s. 9 – 10.

⁶² Porovnaj BRUNDAGE, ref. 3, s. 3.

Z hľadiska rozvíjajúcej sa právnickej vedy sa ako prvá, koncom 11., respektíve v prvej polovici 12. storočia presadila univerzitná bolonská právnická škola, ktorej práca i výučba bola postavená najmä na interpretáciách rímskoprávnej zbierky *Digesta* a ostatných kníh justiniánskej kodifikácie, neskôr súhrnne označovaných pojmom *Corpus iuris civilis*.⁶³ Justiniánske rímske právo sa pritom dostávalo do širokého používania na cirkevných i svetských súdoch predovšetkým vo forme vypracovanej romanistickými právnymi glosátormi, ako i glosátormi Graciánovho dekrétu a pápežských dekretálií.⁶⁴ Z hľadiska ďalšieho rozvoja vedy učených práv, boli teórie právnych glosátorov ešte výraznejšie rozvinuté ich nástupcami, komentátormi (1250 – 1500).⁶⁵ Keďže prednášok na stredovekých univerzitách sa zúčastňoval veľký počet študentov z celej Európy, tí po návrate do svojej vlasti šírili popri graciánskom a dekretálnom kánonickom práve aj justiniánske rímske právo (najmä ak zastávali nejaké úrady).⁶⁶ Aj keď bolo právo, ktoré bolo študované na stredovekých univerzitách označované na jednej strane ako „učené“, od začiatku malo zároveň veľmi ďaleko od toho, aby bolo právom rýdzo akademickým.⁶⁷ Najmä na vyššie charakterizovanom pozadí sa jeho matéria, ktorá bola vedecky interpretovaná vtedajšou jurisprudenciou, postupne stávala celoeurópskym spoločným právom, teda *ius commune*.⁶⁸ Už od druhej polovice 13. storočia sa tak vo viacerých prameňoch čoraz častejšie vyskytujú odkazy na uvedený pojem, pod ktorým mali autori obvykle na mysli rímsko-kánonické normy, princípy a dôležité procesnoprávne zásady bežne používané súdmi na celom kresťanskom Západe.⁶⁹ Tie boli pritom obyčajovými, mestskými i kráľovskými sudcami zásadne aplikované v prípade, ak si nemohli s nejakou kauzou poradiť za použitia miestnych obyčají alebo mestských štatútov.⁷⁰ Vplyvy vtedajšej vedy sa prejavili najmä v skutočnosti, že *ius commune* zahŕňalo okrem tradičných textov rímskeho a kánonického práva taktiež štandardné glosy glosátorov a všeobecne akceptované názory komentátorov, ktoré boli obdobne považované za autoritatívne zdroje práva.⁷¹ Aj keď teda v 12. až 18. storočí Európa poznala a praktizovala nespočetné množstvo partikulárnych právnych systémov (*iura propria*), práve v tomto období sa zároveň etablovalo jednotné, univerzálne a unikátne právo vo forme *ius commune*, respektíve *utrumque ius*, ktoré pozostávalo z justiniánskeho rímskeho a graciánskeho i pápežského kánonického práva.⁷²

Aj keď všetci sudcovia nezastávali voči spoločnému právu vyššie naznačené postoje a mnohí jeho normy odmietali aplikovať, postupom času sa predsa len presadil záver, že *omnia in corpore iuris inveniuntur*, pričom uvedený korpus bol stotožnený s *ius commune*.⁷³ Jeho súdne použitie pritom poväčšine neslúžilo iba k popretiu, respektíve potvrdeniu platnosti partikulárnych zákonov, ale skôr k vyplňaniu existujúcich normatívnych medzier, ktoré sa v nich bež-

⁶³ Porovnaj BLAHO, Peter – HARAMIA, Ivan – ŽIDLICKÁ, Michaela. *Základy rímskeho práva*. Bratislava: Manz, 1997, s. 68 a WIEL, ref. 6, s. 134.

⁶⁴ Aj toto konštatovanie poukazuje na skutočnosť, že stredoveké kánonické a civilné právo mali blízky symbiotický vzťah. Bližšie k tejto problematike pozri BRUNDAGE, ref. 3, s. 50, 96 a 176.

⁶⁵ Porovnaj BELLOMO, ref. 14, s. 147.

⁶⁶ Porovnaj FILO, Vladimír. *Kánonické právo. Úvod a prvá kniha*. Bratislava: Rímskokatolícka bohoslovecká fakulta UK, 1997, s. 23.

⁶⁷ Porovnaj PENNINGTON, Kenneth. Learned Law, Droit Savant, Gelehrtes Recht: The Tyranny of a Concept. In *Rivista internazionale di diritto comune*, 1994, č. 5, s. 205 – 215.

⁶⁸ Porovnaj HARTMANN – PENNINGTON, ref. 25, s. 245.

⁶⁹ Porovnaj BRUNDAGE, ref. 3, s. 60.

⁷⁰ Porovnaj WHITMAN, James Q. *The Legacy of Roman Law in the German Romantic Era: Historical Vision and Legal Change*. Princeton: Princeton University Press, 1990, s. 7 – 9.

⁷¹ Porovnaj MICHAL, Jaroslav. *Dějiny pramenů poznání kanonického práva s přihlédnutím k dějinám práva římského*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1967, s. 46 a BRUNDAGE, ref. 3, s. 201.

⁷² Porovnaj BELLOMO, ref. 14, s. 18.

⁷³ Porovnaj Accursius, Notitia ad D 1,1,10. Bližšie k tejto problematike pozri BELLOMO, ref. 14, s. 116 a 179 a nasl.

ne vyskytovali.⁷⁴ Sudcovia tak boli v skutočnosti tými, kto vykonával úvahu (*discretio*) o potenciálnom uplatnení rímsko-kánonických princípov alebo noriem, o ktorých predpokladali, že budú užitočné pri vyriešení sporu a napomôžu k dosiahnutiu mieru v spoločnosti.⁷⁵ Čo sa týka Európy, najväčší vplyv *ius commune* spočiatku zaznamenalo v italských mestách a neskôr i v Nemecku, keďže v prípade oboch krajín mu bol priznaný status pozitívneho práva. V Nemecku k jeho formálnemu akceptovaniu došlo v roku 1495 po zriadení najvyššieho cisárskoho Ríšskeho komorného súdu (Reichskammergericht), keď bolo jeho používanie ako „Juristenrecht“, respektíve „das gelehrte Recht“, ustanovené ako obligatórne.⁷⁶ Prístup k aplikovaniu *ius commune* sa ale nelíšil len pri porovnaní dvoch rozličných krajín, keďže odlišným spôsobom sa k jeho uplatňovaniu bežne pristupovalo aj v rámci jednej a tej istej krajiny. Ako príklad by sme v tomto ohľade mohli uviesť Francúzsko, ktorého sever bol typický akceptovaním písaného práva (*pays de droit écrit*), zatiaľ čo juh sa vyznačoval používaním práva obyčajového (*pays de droit coutumier*). Na severe tak nebola *ius commune* (*droit savant*) priznávaná sila pozitívneho práva, avšak jeho použitie prichádzalo do úvahy, ak ho sudca akceptoval ako *ratio scripta* pre jeho múdrosť, k čomu dochádzalo najmä v prípadoch, keď v zákone pretrvávali nejasnosti. Na juhu bolo ale rímske právo považované za pozitívne a písané právo, ktoré malo byť brané do úvahy za každých okolností.⁷⁷ Z pohľadu iných krajín možno príkladom uviesť, že kým v Hispánii sa *ius commune* tešilo veľkej priazni (*el derecho docto*), osobitná situácia nastala vo vzťahu k jeho uplatňovaniu v Anglicku. Napriek tomu ale nemožno povedať, že by právny vývoj v Anglicku nebol spoločným právom ovplyvnený.⁷⁸

ZÁVER

Aj s ohľadom na predchádzajúci výklad možno oprávnene vyzdvihnúť zásluhy teologicko-právnych koncepcií kánonického práva, ktoré neustále predstavovali dôležité vzory pre formovanie rôznorodých svetských historickoprávnych noriem, princípov či inštitútov. Netreba taktiež zabúdať na skutočnosť, že tie potom ďalej ovplyvňovali a dodnes ovplyvňujú právne poriadky štátov celého sveta, a to či už prostredníctvom ich recipovania ako celku, poprípade formou inšpirácie. Činnosť Katolíckej cirkvi, rozvinutie kresťanskej (najmä scholastickej) teológie a pôsobenie rímsko-kánonického práva v stredovekej i novovekej spoločnosti tak významným spôsobom predznamenal ďalšie smerovanie právneho vývoja všetkých štátov kontinentálnej Európy, štátov *common law* nevynímajúc. Dôvody pre presadenie sa uvedených práv možno okrem univerzitných štúdií hľadať i v samotnom filozofickom poňatí vtedajšej spoločnosti. Namiesto nedokonalaj a dočasnej povahy *ius proprium* totiž vtedajšia právna veda i prax smerovala k absolútnym a večným hodnotám nemenných právnych konceptov

⁷⁴ Porovnaj BRUNDAGE, ref. 3, s. 60.

⁷⁵ Porovnaj WATSON, Alan. *Sources of law, legal change, and ambiguity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1984, s. 51 – 75.

⁷⁶ Ríšsky komorný súd pozostával z asesorov, z ktorých jednu polovicu predstavovali doktori práv a iní poloaristokrati a právni experti. Aj samotná štruktúra súdu sa odvíjala v súlade s ideálom uprednostňovania *ius commune* v sudcovskej aplikačnej činnosti. Najvyšší súd tak mal rozhodovať kauzy a potvrdzovať rozsudky v prvom rade na základe všeobecného práva Ríše. Z toho vyplývalo, že sudcovia museli v súlade s rímskym princípom *iura novit curia* dôsledne ovládať ustanovenia justiniánskeho rímskeho a kánonického práva. Porovnaj BELLOMO, ref. 14, s. 217 – 218 a RAPP, Francis. *Svätá ríša rímska národa nemeckého. Od Oty Velikého po Karla V.* Praha – Litomyšl: Paseka, 2007, s. 276. Aj samotný priebeh procesného konania sa na tomto súde riadil zásadami písomného rímsko-kánonického procesu, ktoré boli obligatórne zavedené rokovacími poriadkami z rokov 1500 a 1507. Porovnaj HOBZA – TUREČEK, ref. 27, s. 161.

⁷⁷ Porovnaj BELLOMO, ref. 14, s. 91, 102 a 106.

⁷⁸ Na rozsiahle vplyvy inštitútov procesného kánonického práva, známych ako *remedia spolii*, na pozitívne svetské právo stredovekého i novovekého Anglicka, som napríklad poukázal v monografii VLADÁR, Vojtech. *Remedia spolii v stredovekom kánonickom práve*. Praha: Leges, 2014, s. 177 a nasl.

a pravidiel, ktoré dávali formu pevnému systému hodnôt, teda skutočnému právu „par excellence“.⁷⁹ Teória, ktorá ospravedlňovala nahrádzanie platných zákonov normami učených práv pritom vychádzala zo záveru, že rímske právo zahŕňa v každom zmysle univerzálne právo cti-hodnej starobylosti, popri čom je zároveň dôležité, aby bol v celej kresťanskej spoločnosti aplikovaný princíp kánonickej ekvity. Normy ideálneho práva, prostredníctvom ktorých možno vyriešiť každú kontroverziu, tak právnici nenachádzali len v zákonoch justiniánskej kodifikácie, ale i v normách a ideách rozvíjajúceho sa kánonického práva, ktoré zase vo viacerých ohľadoch nadväzovali na všeobecne akceptované patristické a biblické spisy.⁸⁰

Pokiaľ ide o spôsoby kánonickoprávnej recepcie do právnych poriadkov kontinentálnej Európy, je zrejmé, že k nej prispelo viacero osobitých fenoménov. Cestu pre ne pritom pripravilo najmä delegovanie dôležitých verejnoprávnych právomocí na duchovných, ktorým navyše začali byť postupom času zverované osobité úrady so svetskou mocou. Uvedené procesy začali ešte v staroveku a prehĺbili sa v ranom stredoveku, keď sa začal výkon niektorých cirkevných úradov neodmysliteľne spájať i s časnými úlohami. Keďže Cirkvi osobitne záležalo na rozvoji ľudstva, uvedené možnosti naplno rozvinula v jeho prospech, a to či už v oblasti sociálnej starostlivosti, ale tiež kultúry, ku ktorej možno zaradiť i univerzitnú výučbu a etablovanie právnicka ako takého.⁸¹ Tieto procesy zase celkom prirodzene viedli k rozvoju cirkevného súdnictva a ďalším rôznorodým kánonickoprávnym presahom do sekulárneho práva. Výnimkou v tomto ohľade nebolo ani používanie kánonickoprávnych zbierok na svetských súdoch, a to najmä po rozvinutí právneho systému *ius commune*. Normy kánonického práva sa ale dostávali do sekulárneho práva aj prostredníctvom rímskoprávnej recepcie, keďže rímske právo predstavovalo v období najväčšieho rozmachu právnických štúdií i právnej vedy prakticky jeden celok nielen s právom Katolíckej cirkvi, ale taktiež s jej teológiou. Aj prostredníctvom neho sa tak dostávali do jednotlivých národných právnych systémov z rímsko-kánonického práva tie najdôležitejšie inštitúty, pojmy a definície, ako aj jednotlivé normy a systematické rozdeleniu celku na časti. Ak sa osobitne zamyslíme nad tým, prečo bolo kánonické právo v tomto ohľade tak úspešné, pozornosť by sme mohli upriamiť predovšetkým na samotný obsah, ako aj ducha jeho noriem. Tie boli totiž vždy koncipované tak, aby prirodzene apelovali na svedomie svojich adresátov a reflektovali v prvom rade normy prirodzeného Božieho práva, vloženého do srdca každého človeka samotným Stvoriteľom.⁸²

⁷⁹ Porovnaj BERMAN, ref. 10, s. 205.

⁸⁰ Právnici tak našli najreálnejšiu reflexiu Božskej pravdy (*veritas Divina*) v starovekých a posvätných textoch veľkých cisárov minulosti a stredovekých rímskych veľkňazov – teda v zákonoch dvoch najvyšších autorít vtedajšieho sveta. Bližšie k tejto problematike pozri BELLOMO, ref. 14, s. 12, 60 a 165.

⁸¹ Ak totiž kultúrou rozumieme zámerné zdokonaľovanie vonkajšieho sveta človekom, musí byť i právo jej neoddeliteľnou zložkou. Porovnaj BUŠEK, ref. 6, s. 7.

⁸² Porovnaj Rim 2,14–15.

Recenzie

DEMMEĽ, József. „Ľudožrút“ v Hornom Uhorsku. Príbeh Bélu Grünwalda. Bratislava: VEDA, 2020, 288 s.

Osoba Béla Grünwalda ako aj jeho protislovenská politika je bezpochyby stelesnením toho najhoršieho v dualistickom období v kontexte uhorskej menšinovej politiky. Asi ťažko by sme hľadali lepší príklad zosobňujúci maďarizáciu a ideu budovania jednotného uhorského štátu v hesle „Egy állam, egy nemzet, egy nyelv“,¹ než akým bol tento démonizovaný uhorský politik, publicista a župný hodnostár. Napriek jeho negatívnej povesti a reputácii, ktorá sa okolo nenávideného Bélu Grünwalda rokmi v našej národnej historickej pamäti vybudovala, sa až donedávna nenašiel nikto, kto by sa podujal na komplexnejší rozbor jeho osoby. Tento stav pred pár rokmi konečne napravil József Demmel, v súčasnosti jeden z najznámejších ale aj mediálne najexponovanejších maďarských slovakistov vôbec. Demmel, si ako historik a bádateľ pôvodom z Maďarska vydobyl v poslednom období v slovenskej historiografii pevné miesto. Je autorom prvej maďarskojazyčnej monografie o Ľudovítovi Štúrovi² a ďalších diel riešiacich problematiku slovenského národného hnutia v 19. storočí.³

Demmel, ako sám vo svojom diele uvádza, sa snaží pri postave Bélu Grünwalda a analýze jeho života voliť netradičnejšie prístupy bádania a inovatívne meniť zaužívané nazeranie na osoby našej spoločnej uhorskej minulosti. Grünwaldov život tak v publikácii s príznačným názvom „Ľudožrút“ v Hornom Uhorsku neopisuje v lineárnej rovine, ako život človeka, ktorý sa narodil, študoval, neskôr sa angažoval v spoločenskej či politickej sfére a nakoniec, prirodzene, zomrel – ale odokrýva jeho príbeh po viacerých stránkach. Pohnutý osud tohto uhorského politika tak vďaka Demmelovej práci spoznáme nielen cez prizmu jeho spoločenského pôvodu, detstva či štúdií a v kontexte jeho neskoršieho budovania politickej kariéry v Zvolenskej stolici, teda obdobia s ktorým sa spája jeho účasť pri zatvorení troch slovenských gymnázií a Matice slovenskej. Prvý krát máme možnosť nazrieť aj do jeho osobného života a vnímať ho ako človeka z mäsa a kostí, ako niekoho, kto mal svoje sny, plány, škandály, životnú filozofiu a aj množstvo priateľov, známych, spolupracovníkov či politických rivalov. Autor diela nám tak opisuje širšiu interpretáciu Grünwaldovej životnej cesty – nielen v tradičnom poňatí protislovenského maďarizátora, ale aj ako nesmierne vzdelaného muža, šikovného politika a zanieteného kritika šľachtických elít. Rovnako nás zoznamuje s Grünwaldom – sukničkárom, milovníkom žien a otcom zatajovaných nemanželských detí, ktorý ukončil svoj život guľkou do hlavy na brehu rieky Seiny v Paríži.

Demmel sa pri písaní zameriava primárne na otázku, čo viedlo Grünwalda k jeho vyslovene protislovenskému postoju? Prečo sa rozhodol tak nekompromisne lobovať za zatvorenie trocha slovenských gymnázií a Matice slovenskej až na najvyšších vládnych miestach? Mohlo byť toto úsilie odpoveďou na výsmešné karikatúry a ponižujúcu divadelnú hru z pera popredných slovenských národných predstaviteľov, v ktorej sa zvolenský župan našiel? Auto pri hľadaní odpovedí na tieto ako aj iné otázky vnáša do bádania

¹ Jeden štát, jeden národ, jeden jazyk.

² DEMMEL, József. *Ľudovít Štúr: zrod moderného slovenského národa v 19. storočí*. Bratislava: Kalligram, 2015.

³ DEMMEL, József. *Panslávi v kaštieli: zabudnutý príbeh slovenského národného hnutia*. Druhé vydanie. [Bratislava]: Kalligram, 2017.

vysoký stupeň racionalizácie jednotlivých osôb, ich rozhodnutí a myšlienkových pochodov. Systematicky analyzuje Grünwaldov mentálny svet a jeho vzťahy s bližším aj širším okolím. Demmelovi nemožno uprieť jeho moderný prístup k bádaniu, kvalitnú prácu s veľkým množstvom prameňov a logickú nadväznosť pri formulovaní záverov. V určitých prípadoch pri absencii prameňov a jednoznačných dôkazov pri pátraní po odpovediach zachádza do špekulácií.

Deklarovanou úlohou pri koncipovaní publikácie bolo načrtnúť, bližšie spracovať a primárne pochopiť Grünwaldove politické snahy a protislovenské aktivity vedúce k likvidácii vyššie spomenutých škôl a našej vtedy jedinej fungujúcej národnej kultúrnej ustanovizne. Túto výzvu sa autorovi mravenčou prácou a rozborom dobovej spoločenskej situácie v kontexte enormného množstva medziludských vzťahov nepochybne podarilo splniť. Napriek tomu možno dielu vytknúť úplnú absenciu ďalšieho Grünwaldovho angažmá v otázke protislovenskej menšinovej politiky. Demmel vo svojom diele niekoľkoročné pôsobenie osoby obávaného maďarizátora v kresle poslanca uhorského snemu spomína len veľmi okrajovo. Rovnako možno upozorniť na skutočnosť, že autor vôbec ani len nespomína, akú podstatnú úlohu Bélu Grünwald zohral pri zakladaní, financovaní a podpore Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku.⁴ Činnosť tohto uhorského politika mala totiž aj dekády po jeho smrti negatívny presah nielen na spoločenský, kultúrny a politický život slovenského etnika v Zvolenskej župe ale v podstate v celom Uhorsku.⁵

Záverom možno dodať, že predkladaná publikácia je vo všeobecnosti spracovaná kvalitne a výplňa medzery v našom chápaní tejto postavy spoločných uhorských dejín. Ponúka aj alternatívnu interpretáciu Grünwaldovho života a pomáha nám vidieť ho nie len ako protislovenské monštrum ale hlavne ako obyčajného človeka – plného omylov a chýb ale aj úspechov a víťazstiev. Nesnaží sa ho habilitovať ale skôr poludštiť, priblížiť osobné dôvody, ktoré stáli za jeho kľúčovými životnými rozhodnutiami.

⁴ Spolok je skôr verejnosti známy pod skratkou *FEMKE* (Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület).

⁵ SETON-WATSON, Robert William. *The new Slovakia*. Prague: Borový, 1924.